

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Γεωγραφίας

**ΧΩΡΟΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΧΤΕΣ,
ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΑ: *Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΠΟΝΤΙΩΝ ΚΑΙ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΛΛΙΘΕΑ-ΑΤΤΙΚΗΣ***

Πτυχιακή Εργασία της Δήμητρας Ταβουλάρη

Αθήνα, Οκτώβριος 2012

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Γεωγραφίας

**ΧΩΡΟΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟ ΧΤΕΣ,
ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΑ: *Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΠΟΝΤΙΩΝ ΚΑΙ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΛΛΙΘΕΑ-ΑΤΤΙΚΗΣ***

Πτυχιακή Εργασία της Δήμητρας Ταβουλάρη
Επιβλέπων Καθηγητής: Γεώργιος Κρητικός (Επίκουρος Καθηγητής)

Αθήνα, Οκτώβριος 2012

Ευχαριστίες

Θα ήθελα αρχικά να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου τον κύριο Γ. Κρητικό, για την πολύτιμη βοήθεια του, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, καθώς και για την καθοδήγηση που μου προσέφερε μέχρι να κατορθώσω να φτάσω στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά, όλους εκείνους τους ανθρώπους που συνέβαλαν και συνεργάστηκαν μαζί μου ώστε να καταφέρω να αποτυπώσω μέσα από τα λόγια τους, τους προβληματισμούς τους, την όποια έντυπη ή προφορική γνώση -ή ακόμα και το αρχειακό υλικό όπου διέθεταν- την αλήθεια τους ,και δεν είναι άλλοι από τους ανθρώπους (διοικητικά και μη στελέχη) των συλλόγων: Αργοναύται- Κομνηνοί, Παμποντιακό σύλλογο «Αργώ» και των Κωνσταντινουπολιτών. Μαζί με αυτούς θα ήθελα να αναφέρω και στην σημαντική βοήθεια που δέχτηκα από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, την Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, και τη δημοτική βιβλιοθήκη Καλλιθέας.

Τέλος, οφείλω ίσως το μεγαλύτερο ευχαριστώ στην -στενή και ευρύτερη- οικογένεια μου, που όλα αυτά τα χρόνια συμβάλει και στηρίζει κάθε μου βήμα. Θα ήθελα όμως, μέσα από αυτή να προσδώσω ένα ξεχωριστό ευχαριστώ στον παππού μου, όπου στάθηκε η αφορμή και η αιτία της απόφασής μου να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα μελέτης, αφιερώνοντάς του αυτή μου την προσπάθεια...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	5
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
2. Η ΚΑΛΛΙΘΕΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ- ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ:	
2.1 Καλλιθέα: Η γεωγραφική και η κοινωνική της σύσταση πριν το 1922... 9	
2.2 Το προσφυγικό ζήτημα του 1922 και οι μετέπειτα προσφυγικές αφήξεις: <i>Το παράδειγμα της Καλλιθέας</i>	17
3. ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ	
3.1 Γενικά θεωρητικά ζητήματα.....	48
3.2 Οι Πόντιοι πρόσφυγες της Καλλιθέας :	
3.2.1 Οι Πόντιοι του 1922 και οι απόγονοί τους σήμερα.	51
3.2.2 Αποτελέσματα Έρευνας-Μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων.....	56
<i>A. Συμμετέχοντες.....</i>	56
<i>B. Ερευνητικά εργαλεία</i>	56
<i>Γ. Διαδικασία</i>	57
<i>Δ. Καταγραφή και Ανάλυση Αποτελεσμάτων.....</i>	57
3.2.3 Οι Πόντιοι της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (1964 και μετά)	68
3.2.4 Αποτελέσματα Έρευνας-Μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων.....	73
<i>A. Συμμετέχοντες.....</i>	73
<i>B. Ερευνητικά εργαλεία</i>	73
<i>Γ. Διαδικασία.....</i>	73
<i>Δ. Καταγραφή και Ανάλυση Αποτελεσμάτων.....</i>	74
3.2.5 Η σύγκριση των δύο ομάδων στο σήμερα	86
3.3 Οι Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες της Καλλιθέας:	
3.3.1 Οι Κωνσταντινουπολίτες του σήμερα χθες και του σήμερα.....	93
3.3.2 Αποτελέσματα Έρευνας-Μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων.....	97
<i>A. Συμμετέχοντες.....</i>	97
<i>B. Ερευνητικά εργαλεία</i>	97
<i>Γ. Διαδικασία</i>	98
<i>Δ. Καταγραφή και Ανάλυση Αποτελεσμάτων.....</i>	98
4 ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	109
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	112
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	116

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Ελλάδα του περασμένου αιώνα κλήθηκε να αντιμετωπίσει πέρα από τα θέματα που αφορούσαν την ανασυγκρότησή της –καθώς διένυε μία περίοδο αναγέννησης- και μία στρατιά απελπισμένων προσφύγων που ανά διαφορετικές περιόδους έστρεψαν το βλέμμα τους προς σ’ αυτήν.

Σκοπός της εργασίας αυτής, είναι να αναδείξει το ζήτημα της εγκατάστασής τους στο χτες και των ταυτοτήτων τους στο σήμερα, έχοντας ως σημείο αναφοράς την Καλλιθέα Αττικής. Οι περίοδοι εγκατάστασης που μελετήθηκαν καταλαμβάνουν όλο το φάσμα του περασμένου αιώνα με κυριότερες: Το 1922- μαζική έλευση προσφύγων από όλα τα μέρη της Μικράς Ασίας, το 1964-πρόσφυγες της Κωνσταντινούπολης, το 1974 μέχρι αρχές της δεκαετίας του ’90- οι παλιννοστούντες Πόντιοι της Ρωσίας. Μελετήθηκε τι έχει απομείνει στις σκέψεις , στη συνείδηση των επερχόμενων γενιών επικεντρώνοντας τη προσοχή μας σε δύο ομάδες: των Ποντίων(διαχωρίζοντάς τους στους Πόντιους που κατέφθασαν απευθείας από τον Πόντο και στους Πόντιους της Ρωσίας) και των Κωνσταντινουπολιτών.

Η έρευνα αυτή διεκπεραιώθηκε με τη χρήση ερωτηματολογίων σε άτομα που ανήκαν ή ήταν απόγονοι των παραπάνω κατηγοριών και που ανήλθαν στα 35 για την κάθε περίπτωση αντίστοιχα, με ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου. Ταυτόχρονα πάρθηκαν προσωπικές συνεντεύξεις από τους επικεφαλείς των συλλόγων που εδρεύουν στην περιοχή.

Τα αποτελέσματα έδειξαν πως μόνο στην περίπτωση των Ποντίων διατηρείται έντονα η συσπείρωσή τους τόσο ως ομάδα όσο και μέσα στο χώρο της Καλλιθέας. Δηλαδή και στις δύο περιπτώσεις των Ποντίων διακρίνεται έντονη διατήρηση της μνήμης, της ιστορίας, της ταυτότητάς τους, μία έντονη καταγραφή του «Εμείς». Αντίθετα οι Κωνσταντινοπολίτες έχουν μπει σε μία διαδικασία αφομοίωσης διατηρώντας, κατά κύριο λόγο οι μεγαλύτεροι, μέσα στη συνείδησή τους την έννοια της «Πόλης». Παρ’ όλη όμως την περιορισμένη γεωγραφική αναφορά των τριών ομάδων(Καλλιθέα), η έρευνα αυτή θα μπορούσε να δώσει αρκετές πληροφορίες για το κοινωνικό φαινόμενο της προσφυγιάς και τα αποτελέσματά της σ’ ένα ευρύτερο επίπεδο.

ABSTRACT

Greece in the 20th century had to face beyond matters that had to do with its reconstruction -since the country was through a period of regeneration- a whole "army" of desperate refugees that in different periods turned their head towards it.

The aim of this dissertation was to show the efforts made by the refugees to settle in Greece "yesterday" and their identities today, having as a focus area the city of Kallithea in Attica. The settlement periods that were examined cover the whole 20th century and in particular: 1922, the mass coming of the refugees from every part of Asia Minor, 1964, the refugees from Constantinople (*Istanbul*), and, 1974 until the beginning of the 90's with the repatriated Pontioi from Russia. We studied what still exists in the thoughts and consciences of the forthcoming generations, paying particular attention to two groups: the Pontioi (distinguishing them between those that came from Pontus and those that came from Russia) and the Constantinopolitans.

This research was carried through the use of questionnaires to people that belonged, or were descendants of people that belonged, to one of the above categories. 35 questionnaires per category were used with open and closed type questions. At the same time we went to refugees' societies, which are based in the area and interviewed their head officers in person.

Results showed that only in the case of the Pontioi there is still a strong coiling between them as a group and between them in the space of Kallithea. That means that in the case of both categories of Pontioi we can spot a strong conservation of their memory, history and identity, a strong feeling of "WE". The Constantinopolitans instead are in the procedure of assimilation, keeping inside them, the elder ones in particular, the notion of the "Polis" ("*Constantinople*"). Despite the limited geographical area that these three groups refer to (Kallithea), this research could offer much information about the social phenomenon of the refugeedom and its impacts in a broader level.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ελλαδικός χώρος ανά τους αιώνες έχει υποστεί ποικίλες αλλαγές όσον αφορά την ευρύτερη γεωγραφική του σύσταση. Ο προηγούμενος μάλιστα αιώνας αποτελεί ίσως έναν από τους σημαντικότερους σταθμούς της ιστορίας του, εξαιτίας των αιφνίδιων και ακραίων αλλαγών που σημειώθηκαν στην εσωτερική αναδιάρθρωσή του. Σημείο αναφοράς αυτής της περιόδου, αποτελεί αναμφισβήτητη η μικρασιατική καταστροφή κατά το 1922 και η εξαναγκαστική τακτική της ανταλλαγής των πληθυσμών.

Η συντριπτική και αδυσώπητη ήττα που υπέστη το ελληνικό έθνος εκείνη την περίοδο, δε σταμάτησε μόνο εκεί.. Συνεχίστηκε μετουσιωμένη σε πρακτικά προβλήματα της καθημερινότητας. Ο τότε ελεύθερος ελλαδικός χώρος μέσα σ' ένα μικρό χρονικό διάστημα, κλήθηκε να απορροφήσει έναν αναλογικά ασύλληπτα μεγάλο αριθμό ανθρώπων που με τον ερχομό τους δε σηματοδοτούσαν απλά το γύρισμα μίας καινούριας σελίδας στην ιστορία του τόπου, αλλά και ένα οριστικό πάγωμα της λεγόμενης Μεγάλης Ιδέας, που ήθελε μία Ελλάδα ισχυρή, με διευρυμένα σύνορα και επιλήψιμη οικονομική ισχύ . Αποτέλεσμα όλων αυτών φυσικά δεν ήταν άλλο από το να τοποθετηθεί η χρονολογία αυτή ως ένας κατεξοχήν «τόπος μνήμης» στις ψυχές όλων των Ελλήνων. Ένας θα έλεγε κανείς νοητός τόπος μνήμης που εμπεριέχει μέσα του όλα εκείνα τα στοιχεία που τον καθορίζουν ως υποδειγματικό: τραύμα, απώλεια, έξοδο.¹

Τραύμα με την έννοια, του πόνου ,της βίας ,του θανάτου. Οι άνθρωποι αυτοί κουβάλησαν στις πλάτες της μνήμης τους όλες εκείνες τις εικόνες και τα βιώματα που επέφερε ο εξαναγκαστικός ξεριζωμός τους, με το τραύμα να γίνεται απώλεια. Απώλεια του τόπου τους, της καθημερινότητάς τους, των αγαπημένων τους προσώπων, της ίδιας τους της ζωής. Μια απώλεια τόσο απτή όσο και ιδεατή που όριζε την έξοδο. Μία έξοδο που με της σειρά της σηματοδοτούσε μία νέα αρχή, σ' έναν άγνωστο γι αυτούς τόπο, μ' ένα αβέβαιο και άχρωμο μέλλον, με το στίγμα της προσφυγιάς να τους χτυπά καθημερινά την πόρτα σε κάθε τους βήμα. Αυτό γιατί ενώ ήταν κομμάτι , τμήμα του εθνικού σώματος, στα μάτια των πολιτικών και του ίδιου του πυρήνα της κοινωνίας, δεν ήταν παρά μόνο «οι ξένοι».

Αυτό το αίσθημα της μνήμης του 1922 που επικρατεί σήμερα και η ιδέα των αλησμόνητων χαμένων πατρίδων- όπως χαρακτηρίζονται από πολλούς- δεν γεννήθηκε με την άφιξη των πρώτων προσφύγων στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Αντίθετα ποιήθηκε μέσα από τους αγώνες αυτών των ανθρώπων και μέσα από την λυσσαλέα ανάγκη τους να μη χάσουν αλλά και να μην ξεχάσουν οι νεότερες γενιές την ταυτότητα τους. Γιατί η έννοια της προσφυγιάς δεν κρύβει στους κόλπους της απλά και μόνο το χάσιμο ορισμένων υλικών αγαθών και του τόπου της αναφοράς τους αλλά και μία αλλαγή ή ίσως και μια αποκοπή της ίδιας της, της ταυτότητας και κατά συνέπεια της προσωπικότητας του ίδιου του πρόσφυγα. Αυτή η πρώτη γενιά προσφύγων κατάφερε δηλαδή μέσα από έναν σκληρό αγώνα και με συμμάχους της τη νοσταλγία, τη μνήμη και τη θεμιτή ανάγκη των παιδιών τους να ριζώσουν στον

¹ Αντ. Λιάκος, Το 1922 και οι Πρόσφυγες μια νέα ματιά, εκδ.Νεφέλη, Αθήνα 2011 σελ 11

καινούριο γι αυτούς τόπο, να επιτύχει το -σχεδόν- ακατόρθωτο. Εξασφάλισε γι αυτούς και τα παιδιά τους έπειτα από έναν κυκεώνα δυσκολιών ,απογοητεύσεων, κακουχιών την πλήρη ενσωμάτωσή τους στο ευρύτερο ελλαδικό κοινωνικό σύνολο, αλλά ταυτόχρονα κατάφερε να χαράξει και να επηρεάσει τις ζωές των γηγενών κατοίκων , με στοιχεία της δικής της κουλτούρας, νοοτροπίας και ζωής. Με άλλα λόγια κατάφεραν να μεταφέρουν ένα κομμάτι της τότε ζωής τους στο νέο τους τόπο.

Ο νέος αυτός τόπος για τους πρόσφυγες έγινε δηλαδή και ένας νέος τόπος για τον ήδη υπάρχοντα πληθυσμό, που μετέπειτα από μεγάλες προσπάθειες και με το πέρασμα του χρόνου αυτές οι ομάδες κατάφεραν όχι μόνο να συνυπάρξουν αλλά και να συνδέσουν τις ζωές τους και να γίνουν ένα. Φυσικά αυτές οι αλλαγές δε σταμάτησαν με την έλευση των προσφύγων του '22, αλλά συνεχίστηκαν σ' όλο το χρονικό φάσμα του προηγούμενου αιώνα, με ανθρώπους που οι ρίζες τους και οι ζωές τους είχαν τόσα κοινά με τους πρώτους, όσο και διαφορές.

Όλες αυτές λοιπόν, τις αλλαγές που έχουν προκληθεί στον ελλαδικό χώρο από το 1922 έως σήμερα με τον ερχομό των τότε προσφύγων- αλλά και εκείνων που ακολούθησαν εξαιτίας των πολιτικών και διπλωματικών εξελίξεων- θα μελετηθούν μέσα από αυτή την εργασία, έχοντας ως κεντρικό σημείο μελέτης την περιοχή της Καλλιθέας Αττικής. Μία περιοχή που υφίσταντο γεωγραφικά και πριν από την έλευση των προσφύγων , αλλά που ουσιαστικά ενισχύθηκε πληθυσμιακά, διευρύνθηκε γεωγραφικά και αναπτύχθηκε πολιτισμικά με την βοήθεια των ανθρώπων αυτών, φτάνοντας σήμερα να αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους δήμους της Αττικής και όχι μόνο.

Μέσα λοιπόν από αυτή την εργασία θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την Καλλιθέα και τους ανθρώπους εκείνους του χτες και του σήμερα. Θα προσπαθήσουμε δηλαδή να προβάλουμε το πώς οι ομάδες εκείνες όπου κατέφθασαν ανά διαφορετικές χρονικές περιόδους, με διαφορετικούς τρόπους , από διαφορετικά μέρη ,προερχόμενοι από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις κατάφεραν και συνενώθηκαν , ενώ ταυτόχρονα διατήρησαν την ταυτότητα, τις εικόνες και το άρωμα του τόπου τους βαθιά μέσα στη συνείδησή τους. Θα καταγράψουμε όμως και τις δυσκολίες, τους φόβους που μπορεί να τους δημιουργούσε η νέα τους πατρίδα, αλλά και ποια ήταν η αντιμετώπιση των γηγενών κατοίκων απέναντι τους. Στη συνέχεια θα ανακαλύψουμε τους ενδιάμεσους χρονικούς σταθμούς –πέρα του 1922- τις νέες ελεύσεις ανθρώπων που ανήκαν στις ίδιες ομάδες, τις διαφορές τους με τους πρόσφυγες του 1922, μέχρι να φτάσουμε στο σήμερα και να κοιτάξουμε προσεκτικά τι έχει απομείνει από το τότε σε εκείνους που τα έζησαν, αλλά πολύ περισσότερο τι έχει τοποθετηθεί στις συνειδήσεις και στην ψυχή των γενιών που επακολούθησαν και συνδέονται άμεσα μ αυτούς τους ανθρώπους.

Πιο αναλυτικά, το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στην Καλλιθέα των προσφύγων. Στους ανθρώπους που έκαναν τη μικρή και αδιαμόρφωτη περιοχή από κοινότητα σε δήμο,. Θα ανακαλύψουμε μέσα στις σελίδες αυτές τη γεωγραφική της υπόσταση , το ρόλο της πριν την μικρασιατική καταστροφή και το άνοιγμα της σε μία νέα εποχή με την έλευση ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων και το πώς η παρουσία τους συνέβαλε στην αναδιαμόρφωση του κοινωνικού ιστού της. Ταυτόχρονα θα μελετήσουμε το κατά πόσο οι πρώτοι κάτοικοι της Καλλιθέας βοήθησαν ή όχι στην

ένταξη των πρώτων προσφύγων, αλλά και πως υποδέχτηκαν με το πέρασμα του χρόνου τις επόμενες προσφυγικές ομάδες. Σ' αυτό δηλαδή το κεφάλαιο θα κοιτάζουμε με μία σφαιρική ματιά το πώς δέθηκε και συνδέθηκε η Καλλιθέα με τους πρόσφυγες και τελικά πως εξελίχτηκε αυτή η σχέση μέσα στο πέρασμα των χρόνων. Αποτέλεσε τελικά μια ατέρμονη αγκαλιά για τους ανθρώπους των «αλησμόνητων πατρίδων» που μέσα της φυλάσσονται η ιστορία τους, η ταυτότητά τους, η ίδια τους η ύπαρξη, ή μήπως τελικά τους απορρόφησε μέσα στο σύνολό της;

Το κεφάλαιο που ακολουθεί αναφέρεται το καθένα ξεχωριστά μέσα σε υποκεφάλαια στις δύο μεγάλες και ισχυρές μικρασιατικές ομάδες που άφησαν το δικό τους στίγμα στην περιοχή, ενώ στην αρχή του, γίνεται μία μικρή αναφορά σε θεωρητικά ζητήματα που αφορούν την κατανόηση των όρων που θα χρησιμοποιηθούν από κοινού και στις δύο ομάδες. Το πρώτο λοιπόν υποκεφάλαιο, διαπραγματεύεται το ποντιακό στοιχείο, διαχωρίζοντάς το: στου Πόντιους του '22 και σε εκείνους που προέρχονται από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Με τη χρήση βιβλιογραφικών αναφορών, στατιστικών μελετών αλλά και μέσα από προσωπική επιτόπια έρευνα σε μέρη συνεστιάσεων τους, με τη χρήση ερωτηματολογίων -τόσο ανοιχτού όσο και κλειστού τύπου- και συνεντεύξεων που έχουν παρθεί από εκπροσώπους και εκφραστές των ομάδων αυτών, θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο εξής ερώτημα: Ποιες είναι οι διαφορές τους, αν υπάρχουν διαφορές, ποια ιστορία κουβαλά ο καθένας τους και τελικά για ποιους οι μνήμες της χαμένης πατρίδας αποτελεί ισχυρότερο σημείο αναφοράς;

Το δεύτερο υποκεφάλαιο από την άλλη, αναφέρετε σε μία άλλη ομάδα που έχει εξίσου μία ισχυρή θέση μέσα στην κοινωνία της Καλλιθέας και δεν είναι άλλη από τους Κωνσταντινοπολίτες. Τα βοηθητικά “εργαλεία” που χρησιμοποιήθηκαν για την ορθή καταγραφή του συγκεκριμένου κεφαλαίου είναι παρόμοια με τα προαναφερθέντα, έχει όμως μία αξιοσημείωτη αλλαγή στην κεντρική κατεύθυνση του ερωτήματος που καλείται να απαντήσει. Με άλλα λόγια η αναφορά και σ' αυτό το κεφάλαιο θα σχετίζεται και πάλι στις προσφυγικές ομάδες με τη διαφορά πως εδώ οι ομάδες αυτές δεν είχαν μόνο κοινή ιστορία αλλά και μία κοινή πορεία, σε αντίθεση πάντα με την περίπτωση των Ποντίων. Εδώ η μελέτη μας θα επικεντρωθεί περισσότερο στο αν ο ρόλος των νεότερων προσφύγων ήταν ενισχυτικός στο να αναζωπυρωθούν οι μνήμες και να ενισχυθεί το αίσθημα της ενότητάς τους ή μήπως τελικά οδήγησε προς άλλες κατευθύνσεις και το κυριότερο.. Τι σημαίνει σήμερα για τους απογόνους αυτών των ανθρώπων ο τρόπος καταγωγής τους, τι συμβολίζει και ποια είναι η σχέση τους με τις ρίζες τους;

Τέλος στο τελευταίο κεφάλαιο θα προβούμε στα γενικά μας συμπεράσματα. Θα δούμε τελικά τι ήταν η Καλλιθέα για τους πρόσφυγες και τι εκείνοι για την Καλλιθέα ενώ θα διαπιστώσουμε ποιες τελικά ομάδες διατήρησαν μέσα τους περισσότερο ζωντανή, τη φλόγα της λησμονιάς και τελικά σε ποιους παράγοντες οφειλόταν αυτό. Ας γνωρίσουμε λοιπόν την Καλλιθέα των προσφύγων..

2. Η ΚΑΛΛΙΘΕΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ-ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ:

2.1 Καλλιθέα: Η γεωγραφική και η κοινωνική της σύσταση πριν το 1922

Για να καταφέρουμε να προσεγγίσουμε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τους λόγους για τους οποίους επιλέχθηκε η Καλλιθέα ως τόπος μαζικής εγκατάστασης των προσφύγων και για να μελετήσουμε την ταυτότητα της πόλης, χρειάζεται να προσδιορίσουμε αρχικά τη γεωγραφική της θέση. Αυτό κρίνεται σχεδόν απαραίτητο, διότι η γεωγραφική θέση μιας πόλης και συνεπώς όλα τα χαρακτηριστικά που την πλαισιώνουν –όπως είναι η απόστασή της από τα κύρια αστικά κέντρα, το ευρύτερο δομημένο και φυσικό περιβάλλον κ.α.- είναι αυτά που την αυτοπροσδιορίζουν και διαμορφώνουν ανάλογα τη φυσιογνωμία της.

Η Καλλιθέα βρίσκεται μεταξύ της Αθήνας και του όρμου του Φαλήρου. Απλώνεται σε μία πεδινή -σχεδόν –έκταση περίπου 4.500 στρεμμάτων, ενώ τα όρια της διαμορφώνονται ως εξής: *δυτικά, από τον Ιλισό και τη γραμμή του Ηλεκτρικού Σιδηροδρόμου* (που ορίζουν νοητά τα σύνορα της από το Δήμο Μοσχάτου που βρίσκεται νοτιοδυτικά της και τον δήμο Ταύρου από τα βορειοδυτικά), *ανατολικά, από τη Λεωφόρου Συγγρού* (όπου διαχωρίζει την Καλλιθέα από τη Νέα Σμύρνη), *βόρεια συνορεύει με την Αθήνα* (με τα όρια της να ξεκινούν από την οδό Λαγουμιτζή), ενώ τέλος τα νότια σύνορα της Καλλιθέας είναι η παραλία του Σαρωνικού.²

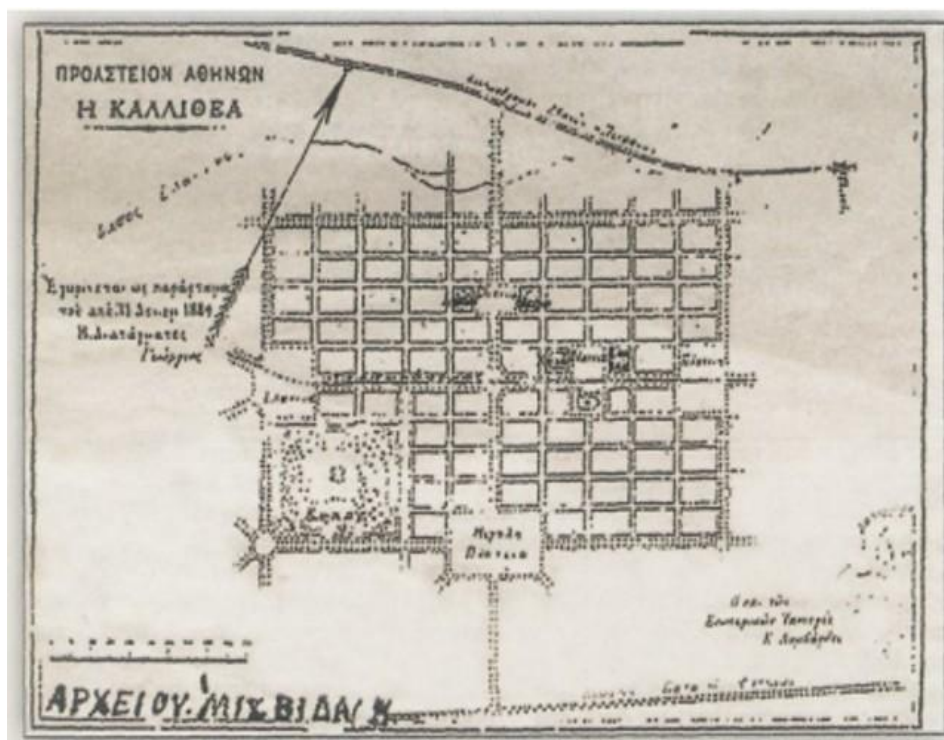
Η προνομιακή της θέση μέσα στο χώρο σε συνδυασμό με την καλή της ρυμοτομία, την ευρυχωρία του πεδίου καθώς και τη μικρή απόσταση της τόσο από την Αθήνα(το κέντρο της Καλλιθέας απέχει περίπου 3.5χλμ από την πλατεία Συντάγματος) όσο και από τον Πειραιά, αποτέλεσαν τον θεμέλιο λίθο ώστε να δημιουργηθεί μέσα σε λίγες δεκαετίες στη μεγαλούπολη του σήμερα. Αξιοσημείωτη αναφορά για την ρυμοτομία της Καλλιθέας έχουμε ήδη από τα 1897(έτος εγκατάστασης των πρώτων μόνιμων κατοίκων της) στο Πανόραμα του Κόσμου-μετάφραση Ηλία Οικονομόπουλου- όπου γράφεται μεταξύ άλλων:

«Η Καλλιθέα έχει το σοβαρό πλεονέκτημα να έχει ρυμοτομία με ευθύγραμμους μακράς οδούς, τεμνόμενες καθέτως επί τη βάσει γεωμετρικού πολεοδομικού σχεδίου, απαντώμενου μόνον εις Αμερικήν, εις τίνες αρτισύστατους πόλεις.»³

Εικόνα 1

² Δ. Κάρναβος, *Καλλιθέα: Ταυτότητα και αυτοδιοίκηση*, εκδ. Τσουκάτου, Αθήνα, 2006 σελ 19

³ Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα*, εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000, σελ 15

(Το πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της Καλλιθέας το 1884, Πηγή: Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 48-49)

Εφ' όσον κατέχει τέτοιου είδους προνόμια, τι ήταν αυτό που εμπόδιζε τη γρήγορη ανάπτυξη της κατά τους προηγούμενους αιώνες; Σύμφωνα με ευρήματα και καταγραφές που έχουν ανακαλυφθεί, προκύπτει πως η περιοχή της σημερινής Καλλιθέας αρχικά κατοικείτο κατά τους π.Χ αιώνες. Υπήρξε όμως ένα μεγάλο κενό, αρκετών θα έλεγε κανείς αιώνων, όπου η περιοχή παρέμενε ακατοίκητη (κατά το Μεσαίωνα και επί της Τουρκοκρατίας) και αυτό έγκειται στην ανασφάλεια που προκαλούσε η θέση της στο χώρο, καθώς ήταν εύκολος στόχος για πειρατικές επιδρομές.⁴ Αυτό δικαιολογεί το γεγονός ότι οι μόνοι καταγεγραμμένοι κάτοικοι κατά τους τελευταίους αιώνες και κυρίως του 19^ο αι. - όπου αποτελεί και το σταθμό του αναπροσδιορισμού της- ήταν οι απειροελάχιστοι αγροτικοί πληθυσμοί, που ως επί το πλείστον σε Πλακιώτες και Μπραχαμιώτες. Ο τόπος θεωρούνταν εύφορος, εξαιτίας της διέλευσης του Ιλισού, ενώ τα κύρια προϊόντα παραγωγής ήταν το κριθάρι και τα λαχανοκηπευτικά, αλλά και αμπέλια, ελιές, συκιές και διάφορα ακόμα καρποφόρα δέντρα.⁵

Η εικόνα της “αγροτικής Καλλιθέας”, δεν κατάφερε να παραμείνει αναλλοίωτη. Σχεδόν , επιβαλλόταν επιτακτικά να αλλάξει, μέσα σ’ ένα σύντομο μάλιστα, χρονικό διάστημα . Ήδη στα τέλη του 18^{ου} αιώνα σημειώνεται μεγάλη ζήτηση στις κατοικίες της Αθήνας από εύπορους Έλληνες που μέχρι πρότινος κατοικούσαν στην επαρχία ή ακόμα και Έλληνες του εξωτερικού που θέλησαν να εγκατασταθούν στο κλεινόν άστυ.⁶ Έτσι για την εξυπηρέτηση αυτών των αναγκών

⁴ Δ. Κάρναβος, *Καλλιθέα: Ταυτότητα και αυτοδιοίκηση*, εκδ. Τσουκάτου, Αθήνα, 2006 ,σελ 25

⁵ Εφημερίδα Καθημερινή, ένθετο περιοδικό: 7ημέρες , Κυριακή 13 Απριλίου 2003 σελ 12

⁶ Ελ. Θ. Κασιανή, *Η Καλλιθέα, σελίδες από την ιστορία της 1884-1963*, Καλλιθέα 1963, σελ 13

στα 1884 ιδρύεται η Ανώνυμος Οικοδομική Εταιρεία έχοντας ως επικεφαλή τον Ευθύμιο Κεχαγιά –υποδιοικητή της εθνική τράπεζας- με σκοπό την ανέγερση πολυτελών κατοικιών εκ των οποίων οι δύο θα τοποθετούνταν στην περιοχή της σημερινής Καλλιθέας. Η χρονιά αυτή σημειώνει και το βάπτισμα της περιοχής σε Καλλιθέα, και μαζί πολλές φημολογίες για το που προήλθε η ονομασία της. Η επικρατέστερη εκδοχή θέλει το όνομα της να δόθηκε από το επιφώνημα μιας άγνωστης βασιλοπούλας η οποία καθισμένη στην Ακρόπολη και αγναντεύοντας την ομορφιά του τοπίου της περιοχής αναφώνησε: « Ω ,τι καλλίστη θέα! ».

Παρ' όλα αυτά, επίσημος «νονός» τη; Έγινε ο Ευθύμιος Κεχαγιάς, όπου με την ονομασία λοιπόν αυτή προώθησε **“το σχέδιο του προαστίου Αθηνών «Καλλιθέα»”** όπου τελικά εγκρίθηκε με διάταγμα που δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθμόν 3 *τεύχος Α' ΦΕΚ στις 12-1-1885*. Το πρώτο επίσημο πολεοδομικό σχέδιο της Καλλιθέας (βλέπε: εικ. 1, σελ 10) Το πολεοδομικό σχέδιο του οικισμού εκπονήθηκε από Γάλλο μηχανικό και ήταν βασισμένο στο ιπποδάμειο σύστημα. (δηλαδή τη μορφολογία των ευθύγραμμων οικοπέδων ή αλλιώς ορθογωνικού σχεδιασμού.). Η νεοσύστατη Καλλιθέα θα είχε σχήμα αυστηρά ορθογώνιου παραλληλόγραμμου, οριζόμενου από τέσσερις δενδροφυτεμένες λεωφόρους. Οι δύο κεντρικοί άξονες θα τέμνονταν ακριβώς στο κέντρο του οικισμού, όπου θα υπήρχε ρομβόσχημη πλατεία. Στη νοτιοδυτική γωνία του οικισμού θα τοποθετούταν ένα μεγάλης έκτασης πάρκο. Τα σχέδια αυτά δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ εξολοκλήρου, καθώς οι ανάγκες της περιοχής διαμόρφωσαν και τη μορφή της. Η λογική όμως του πρώτου πολεοδομικού σχεδιασμού της, παρέμεινε σταθερή.⁷

Ενώ λοιπόν, με την έγκριση της δημιουργίας του προαστίου της Καλλιθέας, φαίνεται να διαγράφεται μια νέα εποχή για την περιοχή, φαίνεται πως θα χρειαζόταν να περιμένει για λίγο ακόμα. Τα μεγαλεπήβολα σχέδια της εταιρίας που είχαν ως στόχο την ανάπτυξη της αναστάλθηκαν. Προτού καν αποπερατωθεί η κατασκευή των δύο πρώτων κατοικιών, η ανέγερση τους διακόπηκε με αποτέλεσμα να παραμείνουν τα κτίσματα ημιτελή. Οι λόγοι της διακοπής ήταν αποτέλεσμα μιας σειράς συγκυριών, που με τη σειρά τους οδήγησαν την εταιρεία στη σταδιακή διάλυση της. Ο θάνατος του οραματιστή πρόεδρου της Κεχαγιά, η έλλειψη κεφαλαίων, ήταν ορισμένοι από τους λόγους που οδήγησαν την εταιρεία στην κατάρρευση. Ένας όμως ακόμα σημαντικός λόγος, αφορούσε την Καλλιθέα. Η περιοχή μέχρι πρότινος, θεωρείτο εντελώς ερημική και αποκομμένη, δημιουργώντας έτσι προβλήματα έντονης δυσπιστίας στη διάθεση των μετοχών της και κατά συνέπεια της πώλησης οικοπέδων και ακινήτων της , από τους επίδοξους αγοραστές της.

Παρόλα αυτά μια τυχαία συγκυρία έμελλε να συνδράμει στην αναζωογόνηση της περιοχής. Ο Γεώργιος Φιλαρέτος (Διδάκτωρ της Νομικής δημοσιογράφος, πολιτικός και μετέπειτα διατέλεσε και Υπουργός Δικαιοσύνης) έψαχνε μέρος για να κτίσει μία εξοχική κατοικία. Καθώς λοιπόν, είχε αρκετές μετοχές στην προαναφερθείσα εταιρία, κατέβηκε στην Καλλιθέα με σκοπό να συλλέξει τις απαιτούμενες πληροφορίες για την περιοχή. Εκεί συνάντησε τον ένα και μοναδικό άνθρωπο που βρισκόταν εκείνη την ώρα στο μέρος και έναν ταυτόχρονα, από τους λιγοστούς μόνιμους κατοίκους της περιοχής, τον εργάτη Παναγιώτη Ιωάννου, γνωστό και ως Πανούση, . Οι πληροφορίες που εξέλαβε σε συνδυασμό με το καθόλα παρθένο φυσικό τοπίο που αντίκρισε, τον έκαναν να αγοράσει μία από τις δύο ημιτελείς

⁷ Αν. Λερίου, Άν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 47

κατοικίες (που βρισκόταν επί της σημερινής οδού Φιλαρέτου και Λασκαρίδου). Την επόμενη κιόλας χρονιά, στα 1885, παίρνει την απόφαση να εγκατασταθεί τελικός μόνιμα στην περιοχή μαζί με την οικογένειά του.⁸

Η μόνιμη εγκατάσταση του Γ. Φιλαρέτου και της οικογένειάς του στην τότε εξοχική περιοχή της Καλλιθέας, αποτέλεσε το έναυσμα του ερχομού και άλλων εύπορων και κοινωνικά καταξιωμένων Ελλήνων. Μερικά από τα ονόματα που εγκαταστάθηκαν μέσα στα επόμενα χρόνια που επακολούθησαν ήταν και τα εξής: ο *Λασκαρίς Λασκαρίδης* (απόγονος των αυτοκρατόρων Λασκαρέων της Τραπεζούντας. Ασχολείτο ενεργά με το εμπόριο στο Λονδίνο, όπου ήταν μέχρι πρότινος και ο μόνιμος τόπος διαμονής του), ο *Ιούλιος Φορνέζης* (υιός του γνωστού Ελβετού φιλέλληνα Ερρίκου Φορνέζη. Συνέπραξε στον αγώνα της απελευθέρωσης της Ελλάδος ως αξιωματικός, ενώ μετά την απελευθέρωση της, εργάστηκε ως ανταποκριτής ξένων εφημερίδων και ως προϊστάμενος ξένης αλληλογραφίας στο Υπουργείο Εξωτερικών), ο *Παναγιώτης Γεννάδιος* (γεωπόνος με πολλές γραπτές αναφορές του σε περιοδικά, βιβλία, τόσο εντός όσο και εκτός Ελλάδος που αφορούσαν τον επιστημονικό τομέα όπου ήταν καταρτισμένος), ο *Γεώργιος Κρέμος* (μερικές από τις κύριες ιδιότητές του ήταν: αυτή του καθηγητή ιστορίας, του δημοσιογράφου. Ακόμα διετέλεσε δάσκαλος του Βασιλιά Γεωργίου ενώ υπήρξε και ο πρώτος βιβλιοθηκονόμος της εθνικής βιβλιοθήκης), ο *Κωνσταντίνος Ελευθερουδάκης* (γνωστός συγγραφέας, εκδότης, βιβλιοπώλης που παρέμεινε στην περιοχή για μερικά μόνο χρόνια) κ.α.⁹

Η αναφορά στα ονόματα αυτά και κυρίως στις ιδιότητές τους έγιναν με σκοπό να αντιληφθούμε την απρόσμενη και αιφνίδια αλλαγή που υπέστη η Καλλιθέα όσον αφορά την κοινωνικο-οικονομική της σύσταση. Από μία αγροτική- ξεχασμένη θα έλεγε κανείς- περιοχή, διαμορφώθηκε σε μία φωλιά κοινωνικά καταξιωμένων ανθρώπων που θέλησαν να βρεθούν πιο κοντά στην πόλη της Αθήνας, διαμένοντας όμως σε μία περιοχή που διατηρούσε στο έπακρον το φυσικό της κάλος. Αποτέλεσμα της επιλογής τους αυτής, ήταν να χαρακτηρίζονται από τους περαστικούς περιπατητές της περιοχής ως «δραπέτες φρενοκομείου».¹⁰

Δεν ήταν όμως οι μόνοι τελικά που επέλεξαν να εισέλθουν και να εγκατασταθούν μόνιμα μέσα στα γεωγραφικά όρια του προαναφερθείσα χώρου καταγραφής. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα-αρχές 20^{ου}, είχαμε και την είσοδο μιας ομάδας πληθυσμού, καθαρά αγροτικού χαρακτήρα. Η είσοδος αυτή ταυτίζεται με την αγροτική έξοδο που διαμορφώνεται εκείνα τα χρόνια, ως ένα επακόλουθο αποτέλεσμα της Μεγάλης Ύφεσης (1875-1895) που έπληξε την ευρωπαϊκή αγροτική οικονομία γενικότερα και την Ελλάδα ειδικότερα, μέσα από τη “σταφιδική κρίση”.¹¹

Συνεπώς η επέκταση των πόλεων ήταν ένα αναπόφευκτο φαινόμενο, όπου λειτούργησε εκτεταμένα, σ’ όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες –στη συγκεκριμένη περίοδο αναφοράς- και κατά συνέπεια και στην περιοχή της Καλλιθέας καθώς ακόμα υπαγόταν στο Δήμο Αθηναίων. Αγρότες και χωρικοί μετανάστευαν προς τα μεγάλα

⁸ Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα*, εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000, σελ 34

⁹ Ελ.Θ. Κασσιανή, *Η Καλλιθέα, σελίδες από την ιστορία της, 1884-1963*, Καλλιθέα, 1963, σελ 15-18

¹⁰ Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα*, εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000 σελ 27

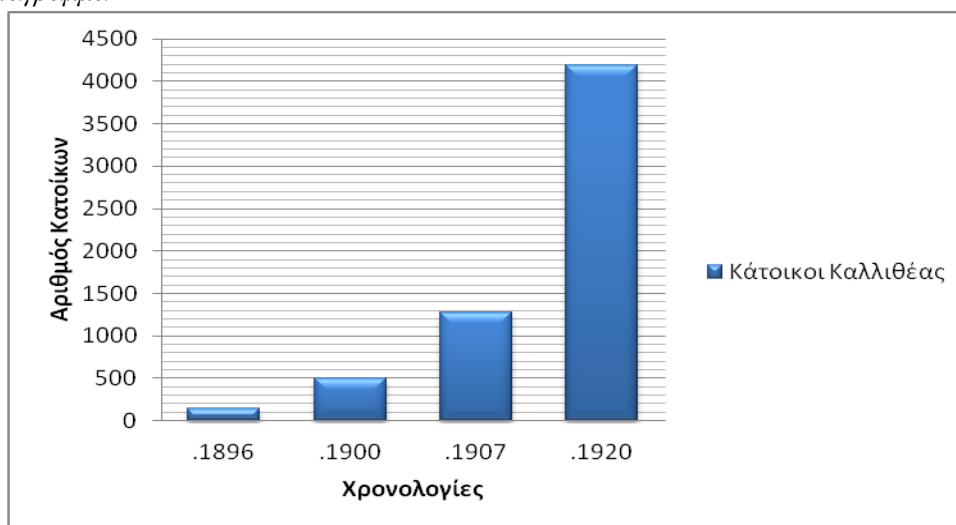
¹¹ Εφημερίδα Καθημερινή, *ένθετο περιοδικό: 7ημέρες*, Κυριακή 13 Απριλίου 2003 σελ 12

αστικά κέντρα, εξαιτίας, όχι μόνο της έλλειψης ευκαιριών της υπαίθρου αλλά και εξαιτίας των πλεονεκτημάτων που διέθετε μία πόλη όπως εργασία, μεγαλύτερο φάσμα υπηρεσιών και αγαθών κ.α.¹².

Στο σημείο όμως αυτό, θα πρέπει να αναφερθεί πως στην περίπτωση της Καλλιθέας δεν επηρεάστηκε άμεσα η κοινωνική σύνθεση της. Αντίθετα, απλά συνετέλεσε στη δημογραφική αύξησή της. Αυτό ίσως συνέβη, διότι δε σημειώθηκε κάποια ακραία είσοδος του αγροτικού στοιχείου μέσα στο χώρο. Ταυτόχρονα οφείλεται και στο γεγονός, ότι ο αγροτικός πληθυσμός της επέλεξε το συγκεκριμένο χώρο εξαιτίας της θέσης του, των ευκαιριών που τους προσέφερε, τόσο ως προάστιο της πόλης, όσο και σ' ένα γνώριμο για εκείνους εργασιακό κομμάτι, αυτό της καλλιέργειας της γης. Δεν ήταν λοιπόν μία ελεύθερη επιλογή ζωής όπως στην περίπτωση των μεγαλο-αστών, αλλά μία στρατευμένη επιλογή ανάγκης. Συνεπώς δεν είχαν διάθεση ούτε να διεκδικήσουν αλλά ούτε και να αλλάξουν κάτι μέσα στο χώρο εγκατάστασής τους. Αντίθετα ίσως και να επιθυμούσαν την αφομοίωσή τους και το πέρασμά τους μέσα στο “όνειρο” που προσδίδει μία πόλη.

Για να αποκτήσουμε μία σφαιρική εικόνα της κατάστασης και της δημογραφικής αλλαγής που προκλήθηκε στην Καλλιθέα λίγο πριν και λίγο την είσοδο του 20^{ου} αιώνα, ας ανατρέξουμε στα καταγεγραμμένα-αριθμητικά στοιχεία της εποχής:

Διάγραμμα 1

(Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα, 2002, σελ 21 (ΕΣΥΕ))

Όπως φαίνεται από τις απογραφές, στα **1896** η Καλλιθέα περιλάμβανε μόλις **139** κατοίκους, το **1900** είχε **500**, το **1907** έγιναν **1.270** ενώ το **1920** ανήλθαν στους **4.185**.¹³ Στην απότομη αύξηση του πληθυσμού που καταγράφηκε στα 1920, συνέβαλε και η πρώτη -μικρή- Ποντιακή προσφυγική ομάδα πληθυσμού που κατέφθασε στην περιοχή το καλοκαίρι 1919 από τη νότια Ρωσία, εξαιτίας του

¹² Ant. Giddens, *Κοινωνιολογία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ 618

αρνητικού κλίματος που επικρατούσε στην χώρα, λόγω της συμμετοχής της Ελλάδος στην εκστρατεία της Ουκρανίας, όταν τα δυτικά στρατεύματα πολέμησαν ενάντια των σοβιετικών.¹⁴

Η αρχική εγκατάσταση των πρώτων Προσφύγων που κατέφθασαν στο λιμάνι του Πειραιά, έγινε στο χώρο του Σκοπευτηρίου που βρισκόταν στην περιοχή της Καλλιθέας, ενώ ελάχιστοι ήταν αυτοί που εγκαταστάθηκαν στα Λιπάσματα Πειραιώς και Φωταερίου στην Αθήνα. Υπολογίζεται πως ήδη το **1919** είχαν εγκατασταθεί στο χώρο του Σκοπευτηρίου, περίπου **500** οικογένειες, με καταγωγή κυρίως από την Κερασούντα, την Τρίπολη και την Τραπεζούντα¹⁵, αλλά και από την περιφέρεια Αργυρουπόλεως του Πόντου. Η αρχική τους υποδοχή δεν ήταν αυτή που περιμένανε και φανταζόντουσαν. Ακόμα περισσότερο όμως, δε φανταζόντουσαν τη συνέχεια...

Για το κράτος αλλά και για τον κόσμο ήταν ξένοι, όχι μόνο εξαιτίας του γεγονότος ότι ήταν πρόσφυγες αλλά και γιατί προέρχονταν από τη Ρωσία. Ο Σωκράτης Κλαδάς σε ένα κείμενό του στη Ποντιακή εστία, καταγράφει την εμπειρία ενός από τους πρώτους Πόντιους εκ Ρωσίας, ενώ αναφέρει χαρακτηριστικά τα λόγια του:

«(..)Προγράμματα εγκαταστάσεως προσφύγων άρχισαν μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Εμείς τότε εθεωρούμεθα ξένοι υπήκοοι και για τα γενικότερα ζητήματά μας αι αυτοσχέδιες επιτροπές, έπρεπε να αποτείνονται στο Υπουργείο Εξωτερικών. Φυσικά ούτε περίθαλψη ούτε επιδόματα (..)»¹⁶

Εφ' όσον δεν υπήρχε γι αυτούς τους ανθρώπους κρατική βοήθεια και αφού κατόρθωσαν να επιτύχουν το πρώτο κομμάτι της επιβίωσής τους -που ήταν η δημιουργία ενός υποτυπώδους χώρου στέγασης-, πέρασαν στο επόμενο στάδιο, αυτό της εύρεσης εργασίας. Φυσικά δεν υπήρχε η πολυτέλεια επιλογής, αλλά σ' ένα κράτος που εκείνη τη περίοδο δειλά δειλά άρχιζε να δημιουργεί ουσιαστικά, ανοίγματα σε εργασίες όπως στις οικοδομικές επιχειρήσεις και στους λεγόμενους ηλεκτρικούς τροχιόδρομους(το 1909 ξεκίνησαν να εξυπηρετούν την περιοχή της Καλλιθέας αντικαθιστώντας τους ατμοκίνητους¹⁷), δε ήταν δύσκολη η εργασιακή απασχόληση για τους άνδρες. Στον αντίποδα, συναντάμε και τη συμμετοχή του γυναικείου φύλου μέσα στον εργασιακό στίβο, καθώς πολλές από αυτές προερχόμενες από αγροτικές περιοχές επέλεξαν να δουλέψουν στα ατέλειωτα περιβόλια που κάλυπταν τότε την περιοχή¹⁸. Παρατηρούμε λοιπόν την είσοδο της γυναίκας-πρόσφυγα μέσα στο χώρο εργασίας. Ο λόγος ίσως που οδηγήθηκαν στην επιλογή αυτή, είναι αποτέλεσμα διαφόρων συγκυριών και καταστάσεων. Πολλές από αυτές τις οικογένειες ήταν είτε μονογονεϊκές (υπήρχε απώλεια του συζύγου ή ακόμα και μερική "απώλεια" με την έννοια του ότι δεν ήταν σε θέση να εργαστεί) είτε η

¹⁴ Εφημερίδα Καθημερινή, ένθετο περιοδικό: 7ημέρες, Κυριακή 13 Απριλίου 2003 σελ 13

¹⁵ Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 93

¹⁶ Σ. Κλαδάς, Ποντιακοί οικισμοί, ΤΟ ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ-ΑΘΗΝΩΝ, Η πρώτη Ποντιακή «κυψέλη» στην περιοχή πρωτευούσης., Ποντιακή Εστία, 3, Μάιος- Ιούνιος 1975, σελ 49

¹⁷ Ελ.Θ. Κασιανή, Η Καλλιθέα, σελίδες από την ιστορία της, 1884-1963, Καλλιθέα, 1963, σελ 26

¹⁸ Σ. Κλαδάς, Ποντιακοί οικισμοί, ΤΟ ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ-ΑΘΗΝΩΝ, Η πρώτη Ποντιακή «κυψέλη» στην περιοχή πρωτευούσης., Ποντιακή Εστία, 3, Μάιος- Ιούνιος 1975, σελ 51

ανάγκη επιβίωσης δεν της επέτρεπε να μείνει μέσα στο χώρο της οικογενειακής εστίασης, όπως ίσως θα επέτασσε η νοοτροπία της κοινωνίας όπου γαλουχήθηκε.

Με αυτές τις προϋποθέσεις, ξεκίνησε η εισροή των πρώτων προσφύγων στην Καλλιθέα και με την επιλογή του Σκοπευτηρίου να φαντάζει ως την πλέον ιδανική. Ας δούμε όμως πιο προσεκτικά, για ποιους λόγους οδηγήθηκαν στη διόλου τυχαία επιλογή του χώρου αυτού. Ο χώρος του Σκοπευτηρίου όπου ήταν έργο του αρχιτέκτονα Αν. Μεταξά ,κτίσθηκε το 1895 αποκλειστικά και μόνο για τους Ολυμπιακούς αγώνες του 1896. Η αρχική του χρήση ως κέντρο εξάσκησης των αθλητών- κατά τη χρονολογία που αναφερόμαστε- είχε περιοριστεί. Ταυτόχρονα η τεράστια έκταση των 24.000 τμ όπου εκτεινόταν, αποτέλεσε τον ιδανικό χώρο υποδοχής των πρώτων προσφύγων, καθώς το απροετοίμαστο-για ακόμα μια φορά-ελληνικό κράτος, δεν ήταν σε θέση να καλύψει τις στοιχειώδεις ανάγκες των ανθρώπων αυτών.

Από την άλλη πλευρά, πέρα από την προσφορά του “ελεύθερου χώρου”, το Σκοπευτήριο, δε διέθετε καμία προϋπόθεση ώστε να στεγαστούν οι ελπίδες αυτών των ανθρώπων για ένα νέο ξεκίνημα ή μιας απλά αξιοπρεπούς ζωής. Ο τότε ελεύθερος χώρος ήταν περιφραγμένος με πανύψηλους, χωμάτινους τοίχους όπου ήταν φανερή η εγκατάλειψη του. Αποτελούσε έναν απέραντο βαλτότοπο, σκεπασμένο με αγριόχορτα και παντός είδους ερπετά στον προαύλιο χώρο του, ενώ το νερό ήταν ανύπαρκτο.

Η περίφραξη του, ξεκινούσε από το πίσω μέρος του κτιρίου έως την σημερινή οδό Μεσολογγίου και από την Φιλαρέτου έως την Σκρα. Οι πρώτες καλύβες που στήθηκαν στο χώρο ήταν φτιαγμένες με παλιές κουβέρτες, λινάτσες και σακιά, που λίγο αργότερα αντικαταστάθηκαν από πλινθόκτιστα σπίτια σκεπασμένα με πισσόχαρτο ή λαμαρίνα. Η μοναδική βοήθεια που δέχτηκαν λίγο αργότερα από το υπουργείο πρόνοιας ήταν μερικά αντίσκηνα.¹⁹ Οι διαμένοντες εκεί, κατέλαβαν σιγά σιγά όλο το χώρο του Σκοπευτηρίου, και αφού γκρέμισαν όλο το γύρω ψηλό πήλινο τοίχο, έφτιαχναν συνεχώς καινούριες αυτοσχέδιες παράγκες- με τον προαναφερθείσα τρόπο-, χωρίς σχέδια, χωρίς έργα εξυπηρέτησεως, χωρίς υποδομές νερού και αποχέτευσης.²⁰

¹⁹ Τ. Τριαντάφυλλου, *Άστυ Καλλιθέας, 1884-1972*, εκδ. Εφημερίδος “Η Καλλιθέα“, Αθήνα 1972 σελ 33-34

²⁰ Σ. Κλαδάς, *Ποντιακοί οικισμοί, ΤΟ ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ-ΑΘΗΝΩΝ, Η πρώτη Ποντιακή «κυψέλη» στην περιοχή πρωτευούσης.*, Ποντιακή Εστία, 3, Μάιος- Ιούνιος 1975, σελ 50

Οι πρώτες παράγκες στο Σκοπευτήριο Καλλιθέας

(Τ. Τριαντάφυλλου, *Αστυ Καλλιθέας, 1884-1972*, εκδ. Εφημερίδος "Η Καλλιθέα", Αθήνα, 1972, σελ 34)

Με αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε ο πρώτος οικισμός στην Καλλιθέα, με τους πρώτους κατοίκους της να επιλέγουν την περιοχή ως έναν τρόπο ένταξης και ταυτόχρονης διαφυγής από τον ασφυκτικό κλοιό της πόλης των Αθηνών και με τον ταυτόχρονο ερχομό των πρώτων προσφύγων εκ Ρωσίας που επέλεξαν ή καλύτερα τους επέλεξαν τον χώρο αυτό για παρεμφερής λόγους. Ήταν θα έλεγε κανείς ένας εσκεμμένος και προμελετημένος αποκλεισμός και γεωγραφικός διαχωρισμός των προσφύγων και των γηγενών κατοίκων. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε πως η επιλογή όλων των χώρων της προσωρινά-μόνιμης εγκατάστασης των τότε αλλά και των μετέπειτα προσφύγων, ήταν περιοχές απομακρυσμένες σχετικά από τα όρια των συσπειρωμένα οικοδομημένων χώρων²¹, ή ακόμα και σε μέρη όπου μέχρι πρότινος δεν υπήρχε ζωή. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και η Καλλιθέα, καθώς όπως έχει προαναφερθεί, μπορεί να περιελάμβανε στους κόλπους της μερικά από τα πιο ισχυρά ονόματα της Αθηναϊκής κοινωνίας, παρ' όλα αυτά δεν έπαυε να είναι μία άγνωστη και αποκομμένη ζώνη για τους πολλούς. Είναι δηλαδή φανερός αυτός ο έκδηλος φόβος και η αποστροφή των γηγενών για τους «πρόσφυγες-εισβολής» που η άθλια κατάσταση στην οποία βρίσκονται σε συνδυασμό με τη διαφορετική και άγνωστη πολιτισμική κληρονομιά που κουβαλούσαν, να τους καθιστούν στις συνειδήσεις των πολλών ως ένα "μίσμα" που θα πρέπει να βρίσκεται σε κάποια απόσταση ασφαλείας.

Από περιοχή λοιπόν, διαφυγής μεγαλοαστών μετατρέπεται η Καλλιθέα, σε περιοχή διαφύλαξης της διαφορετικότητας, με την αλλαγή αυτή του τοπίου της περιοχής να σηματοδοτεί απλά την αρχή των όσων θα επακολουθούσαν μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Στη συνέχεια του κεφαλαίου, θα αναλύσουμε τις αλλαγές που προκλήθηκαν στο τοπίο της Καλλιθέας, τόσο σε φυσικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.

²¹ Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία *Η ιστορία της Μικράς Ασίας, Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, τόμος 7, Οκτώβριο 2011 σελ 14

2.2 Το προσφυγικό ζήτημα του 1922 και οι μετέπειτα προσφυγικές αφήξεις:

Το παράδειγμα της Καλλιθέας

Κατά την παραμονή της επερχόμενης μεγάλης προσφυγικής εισροής του '22, η κατάσταση στον τομέα της περίθαλψης των προσφύγων, παρέμενε το ίδιο προβληματική με το '19. Η διαφορά όμως τώρα είναι πως οι αριθμοί των προσφύγων έχουν αυξηθεί με εκθετικούς ρυθμούς. Είναι γνωστό πως ήδη από το 1912 υπήρξε μία έντονη κινητικότητα που σημειώθηκε με διωγμούς, εξαιτίας τόσο της εμπλοκής της Ελλάδος στους Βαλκανικούς πολέμους όσο και στη συμμετοχή της στις επερχόμενες διακρατικές διενέξεις που σημειώθηκαν μέχρι την περίοδο που μελετούμε. Αξίζει να σημειωθεί πως την περίοδο 1912-1919 ζήτησαν καταφύγιο εντός ελλαδικού χώρου περίπου 800.000 πρόσφυγες, προερχόμενοι από την τότε βουλγαρική Θράκη, την ανατολική Θράκη, τη Βόρεια Ήπειρο, τη Μ. Ασία, τον Πόντο, τη Ν. Ρωσία, τη Ρουμανία τη Βουλγαρία, την ιταλοκρατούμενη Μ. Ασία και την Αίγυπτο. Φυσικά ένα μεγάλο μέρος αυτού του πληθυσμού επανήλθε στις εστίες του- δυστυχώς όπως η ιστορία κατέδειξε για λίγο- μετά το 1919 όταν και ο ελληνικός στρατός κατέφθασε στη Σμύρνη και κατέλαβε την ευρύτερη περιοχή της²². Παρ' όλα αυτά κανείς και τίποτα δεν προμήνυε αυτό το απροσδόκητο ρεύμα των υποφερθέντων προσφύγων του '22, που κατέστησε τελικά τον ελεύθερο ελλαδικό κράτος εντελώς ανίκανο.

Το ερώτημα φυσικά που γεννάται, είναι πώς να μη το καταστήσουν τυπικά ανίκανο; Αυτό γιατί σύμφωνα με την απογραφή του 1928 φανερώνεται απλά και συνοπτικά, μέσα από τη χρήση των απλών αριθμών, ο λόγος της κατάρρευσης ενός ήδη ασταθούς συστήματος: 600.000 πρόσφυγες κατέφθασαν στη χώρα αμέσως μετά την καταστροφή κάτω από απερίγραπτες συνθήκες εξαθλίωσης, μετέπειτα το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς ακολούθησαν περίπου 250.000 πρόσφυγες κυρίως από την Ανατολική Θράκη. Μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λοζάνης και την επισημοποίηση της ανταλλαγής ακολούθησε ένα ακόμα προσφυγικό ρεύμα περίπου 300.000 άνθρωποι που ολοκληρώθηκε μέχρι και το Δεκέμβριο του 1924²³, στη συνέχεια μέχρι τα 1927 μαζί με την επιστροφή των αιχμαλώτων του Μικρασιατικού πολέμου, τόσο στρατιωτών όσο και πολιτών, έχουμε και την είσοδο στον ελεύθερο ελλαδικό χώρο ελλήνων που θεωρήθηκαν πως δεν

Αξίζει να αναφερθούμε και στα επόμενα προσφυγικά ρεύματα που ακολούθησαν μέχρι την έναρξη του β' Παγκοσμίου πολέμου:

Σ *Σημειώθηκαν μικρότερα ρεύματα προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη κατά το 1932, από τη Σοβιετική Ένωση -από Πόντιους που είχαν εγκατασταθεί εκεί- κατά την περίοδο 1937-1939, ενώ σε όλη τη δεκαετία του 30 πραγματοποιήθηκε μικρή αλλά συνεχή ροή προσφύγων και από άλλες περιοχές. (Ιστορία των Ελλήνων, νεώτερος ελληνισμός 1910-1940, τόμος 15, εκδόσεις Δομή, σελ249)*

²² Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, *Η ιστορία της Μικράς Ασίας, Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, τόμος 7, Οκτώβριο, 2011 σελ 8

²³ Αντ. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες μια νέα ματιά*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011, σελ 160-1

αποτελούσαν μόνιμα εγκατεστημένο στοιχείο στην Κωνσταντινούπολη, ενώ φυσικά οι αριθμοί μέσα στα επόμενα χρόνια συνέχιζαν την αυξητική τους πορεία..²⁴

Οι ευρύτεροι μηχανισμοί του κράτους μέσα από αυτό τον ογκώδη αριθμό προσφύγων που αναζητούσαν στη νέα τους πατρίδα τη φροντίδα και το αγκάλιασμα του πόνου τους, δεν κατάφεραν να είναι ούτε άμεσοι αλλά ούτε και «ανακουφιστικοί». Ας δούμε όμως το μέγεθος του προβλήματος που έπρεπε να αντιμετωπίσει το κράτος μέσα στο σύνολο της χώρας ανατρέχοντας στους δύο παρακάτω πίνακες που αναδεικνύουν την αναδιαμόρφωση της γεωγραφικής υφής όλου του χάρτη της Ελλάδος :

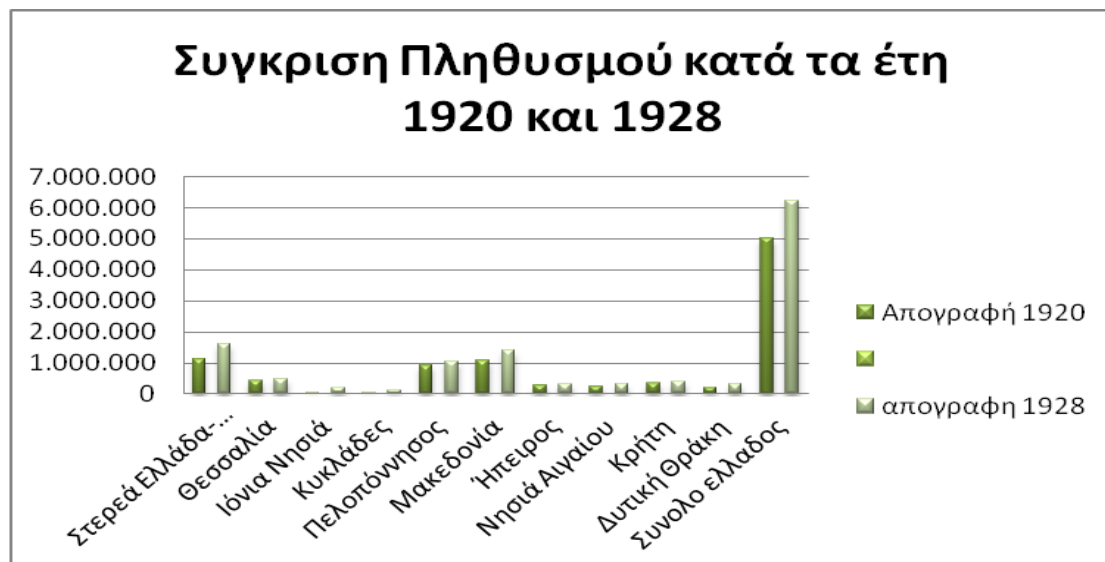
Πίνακας 1

α/α	Διαμερίσματα	Απογραφή 1920		Απογραφή 1928		Αύξηση πληθυσμού	
		Πληθυσμός	Πυκνότητα κατά τχ	Πληθυσμός	Πυκνότητα κατά τχ	Απόλυτη	%
1	Στερεά Ελλάδα-Εύβοια	1.136.183	45,45	1.592.842	63,72	172.949	+15,22
2	Θεσσαλία	438.408	32,88	493.213	36,99	34.600	+8,01
3	Ιόνια Νησιά	198,070	103,08	213.157	110,93	12.056	+6,09
4	Κυκλάδες	122,347	47,42	129.702	50,27	2.857	+2,34
5	Πελοπόννησος;	934.094	41,92	1.053.327	47,27	93.914	+10,05
6	Μακεδονία	1.078.748	30,92	1.412.477	40,48	152.428	+21,13
7	Ήπειρος	292.954	31,33	312.634	33,43	15.827	+5,47
8	Νησιά Αιγαίου	260.058	67,58	307.734	79,97	4.721	+1,88
9	Κρήτη	346.584	41,82	386.427	46,63	30.171	+9,32
10	Δυτική Θράκη	209.443	24,06	303.171	34,82	14.264	+7,40
Σύνολο Ελλάδος		5.016.889	38,53	6.204.684	47,66	533.787	+11,60

✚ Ο υπολογισμός της πυκνότητας ενός πληθυσμού που διαμένει σε μία περιφέρεια, προκύπτει από την αναλογία των ατόμων που διαμένουν σε αυτή ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. (Μιχαήλ Παπαδάκης, Κέων Τσίμπος, Δημογραφική Ανάλυση, αρχές- μέθοδοι- υποδείγματα, εκδ Σταμούλης. Αθήνα

Διάγραμμα 1

²⁴ Εγκυκλοπαίδεια Δομή, *Ιστορία των Ελλήνων, Νεότερος ελληνισμός 1910-1940*, τόμος 15, εκδόσεις Δομή, σελ 247

Πίνακας 2

Διαμερίσματα	Αριθμός Προσφύγων (1928)	Ποσοστό επί του προσφυγικού πληθυσμού
Στερεά Ελλάδα-Εύβοια	306.193	25,60
Θεσσαλία	34.659	2,84
Ιόνια Νησιά	3.309	0,27
Κυκλάδες	4.782	0,39
Πελοπόννησος;	28.362	2,32
Μακεδονία	638.253	52,24
Ήπειρος	8.179	0,67
Νησιά Αιγαίου	56.613	4,63
Κρήτη	33.000	2,77
Δυτική Θράκη	107.607	8,81
Σύνολο	1.221.849	100

Διάγραμμα 3

(Έτος απογραφής 1928) Πηγή (Πίνακα 1 και 2): Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος: Στατιστικά αποτελέσματα πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, εν Αθήναις 1933 Πηγή: Στ. Πελαγίδης Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930) ο πόνος και η δόξα, εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2003, σελ 225-226)

Καταλαβαίνουμε πως με μία απότομη αύξηση του πληθυσμού, της τάξεως του 11,6%, μέσα σε διάστημα 8 χρόνων- Η ρίζα όμως της αδυναμίας του κρατικού μηχανισμού, βρισκόταν αλλού. Η Ελλάδα, όπως αντιλαμβανόμαστε, εξαιτίας αυτών των πολυετών και δύσκολων χρόνων που αναφερόμαστε διατηρούσε ακόμα ανοιχτές τις πληγές της και κυρίως στο εσωτερικό τμήμα της. Περιγράφουμε μία χώρα η οποία δεν έχει κατορθώσει ουσιαστικά να σταθεί ως μία ανεξάρτητη δύναμη, καθώς από την πρώτη στιγμή της ανεξαρτησίας της βρίσκεται συνεχώς σ' έναν διαρκεί αγώνα διαπραγματεύσεων, αγώνων και πολέμων. Στον αντίποδα όμως είναι διακριτή και η ανάγκη του ήδη ταλαιπωρημένου ελληνικού λαού να πιστέψει στην αναγέννηση της χώρας του, γι αυτό και καλλιεργείται- αναζωπυρώνεται μέσα του, η ιδέα μιας μεγάλης και ισχυρής Ελλάδος. Μιας Ελλάδος που θα περιλαμβάνει όλα εκείνα τα τμήματα που θα της εξασφαλίζουν την κατάλληλη οικονομική-εμπορική υπεροχή μέσα στο χώρο καταλαγιάζοντας έτσι τον πόνο της μεγαλύτερης μερίδας του πληθυσμού,-ειδικά στα μεγάλα αστικά κέντρα- που ζει σχεδόν στα όρια της «εξαθλίωσης».

Η λέξη εξαθλίωση μπορεί να φαντάζει άτοπη ή απλά υπερβολική, όμως αν κανείς ανατρέξει στα στοιχεία της εποχής θα κατανοήσει πως ο χαρακτηρισμός αυτός είναι ίσως ο πλέον αντιπροσωπευτικός. Για να έχουμε λοιπόν, μία στοιχειώδη, σφαιρική εικόνα της ζωής του μέσου αστού Έλληνα αρκεί να ανατρέξουμε στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας κατά το 1920 για τις συνθήκες κατοικίας των εργατών της Αθήνας και του Πειραιά: Το 70% των οικογενειών, ζούσε σε σπίτια που διέθεταν μόνο ένα παράθυρο, ενώ μόλις το 24% διέθετε το προνόμιο να έχει και ένα ακόμη. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι συνθήκες υγιεινής ήταν χείριστες καθώς χρειαζόταν να μοιράζονται ένα αποχωρητήριο ,πέντε έως δέκα οικογένειες, ενώ το πρόβλημα της εξεύρεσης νερού ήταν μία καθημερινή οδύσσεια, αφού οι λιγοστές κοινόχρηστες βρύσες εξυπηρετούσαν δεκάδες οικογένειες. Όπως μπορεί κανείς να αντιληφθεί αποτέλεσμα αυτών των άθλιων συνθηκών διαβίωσης δεν ήταν άλλο από το να υπάρξει μία έξαρση μεταδοτικών ασθενειών που άκμαζαν εκείνη την εποχή (όπως η φυματίωση) , θέτοντας τα φτωχά στρώματα ως τους βασικούς «προνομιούχους» αυτών των ασθενειών.²⁵

Η ήδη λοιπόν προβληματική κατάσταση που επικρατούσε στον ελεύθερο ελλαδικό χώρο, σίγουρα αδυνατούσε να αντέξει το βάρος των προσφύγων, όπως επίσης και ο βασικός πυρήνας της κοινωνίας, που ανήκε στην εργατική τάξη και που δεν είχε εξασφαλίσει έναν δικό του αξιοπρεπή τρόπο διαβίωσης, δε δύναται να αγκαλιάσει τον πόνο του ξεριζωμένου πρόσφυγα. Εκεί ίσως κρύβεται και η βασική αντιπαράθεση καθώς και η αρνητική στάση των γηγενών κατοίκων απέναντι στους μικρασιάτες και τους Πόντιους.

Η κορύφωση της αντιπαράθεσης φυσικά δημιουργήθηκε με τον ερχομό και την εγκατάσταση αυτών, σε πρώτη φάση κατά τον Αύγουστο '22 όπου σημειώθηκαν και επιτάξεις κατοικιών. Οι επιτάξεις ήταν κάτι που είχε προκριθεί ήδη από το 1917 μέσα από νομοθετικό διάταγμα της 8^{ης} Ιουλίου, όταν προσήλθαν και τότε μικρότερες

²⁵ Αντ. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες μια νέα ματιά*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011 σελ 134

προσφυγικές ομάδες, με παράλληλη μίσθωση οικιών και την αξιοποίηση δημόσιων κτιρίων. Όμως επειδή τα περισσότερα δημόσια κτίρια κρίνονταν ακατάλληλα για τη διαμονή των προσφύγων σ' αυτά, κατέφυγε κατά κύριο λόγο στην επίταξη ιδιωτικών οικημάτων, περιπλέκοντας ακόμα περισσότερο τις σχέσεις, μεταξύ των ιδιοκτητών και των «εισβολέων» προσφύγων.²⁶ Η διάρκεια παραμονής των προσφύγων καθοριζόταν αρχικά σε ένα διάστημα 4 μηνών, όμως στις περισσότερες περιπτώσεις είτε νόμιμα, είτε εκ των πραγμάτων παρατεινόταν.²⁷ Οι εντάσεις ήταν στις περισσότερες περιπτώσεις ένα καθημερινό φαινόμενο. Οι μεταξύ τους διενέξεις σχετιζόνταν είτε εξαιτίας της ύπαρξης φθορών που μπορεί να προκαλούσαν οι «φιλοξενούμενοι» ,είτε ακόμα, αφορούσαν και θέματα ηθικής. Το τελευταίο αφορούσε κυρίως τις Σμυρνιές που σύμφωνα με αναφορές της εποχής χαρακτηρίζονταν ως εριστικές ,επιπόλαιες και με χαλαρή ηθική. Το στίγμα της χαλαρής ηθικής προερχόταν από τον φιλελεύθερο τρόπο σκέψης, ζωής με τον οποίο γαλουχήθηκαν οι γυναίκες αυτές, που σε σύγκριση –πάντα- με τις γυναίκες της υπόλοιπης Ελλάδος, ακόμη και εκείνες που είχαν μεγαλώσει σ' άλλα τμήματα της Μ. Ασίας, διέφεραν κατά πολύ. Ένα λοιπόν στίγμα, που μετατράπηκε σ' ένα κατεξοχήν στερεότυπο, που ακολούθησε τις γυναίκες αυτές και τις επόμενες δεκαετίες, δημιουργώντας τους ποικίλα και αναπόφευκτα προβλήματα, καθώς έπρεπε συνεχώς να αποδεικνύουν έμπρακτα την ηθική τους.²⁸

Αυτή φυσικά είναι η μία όψη του νομίσματος, καθώς παρ' όλες τις αντιπαράθεσεις και τους προβληματισμούς που μπορεί να είχαν οι γηγενείς για τον ερχομό των προσφύγων δεν έπαυε μέσα τους να επικρατεί η σκέψη πως είναι κομμάτι του ίδιου έθνους και πως πρέπει μαζί να πορευθούν για ένα κοινό αύριο. Αυτός ήταν και ο λόγος που ένα μήνα μετά την καταστροφή της Σμύρνης, τον Οκτώβριο του 1922, δημιουργήθηκε από τους Έλληνες της Παλαιάς Ελλάδος ένας μη-κυβερνητικός οργανισμός, το **Ταμείο Αποκατάστασης Προσφύγων**, με επικεφαλής το βιομήχανο Επαμεινώνδα Χαρίλαο. Αυτό το δύσκολο εγχείρημα, στηρίχτηκε κατά κύριο λόγο από ιδιώτες, όπου είχαν συγκεντρώσει με διάφορους τρόπους ένα μεγάλο χρηματικό ποσό για την επίτευξη των στόχων τους. Σκοπός του ήταν μέσα από την χρηματική βοήθεια-κυρίως- απλών πολιτών, να πραγματοποιηθεί η περίθαλψη των προσφύγων με είδη πρώτης ανάγκης όπως είναι ο ρουχισμός τους (κουβέρτες, ρούχα), φαρμακευτική υποστήριξη και νοσηλεία σ' όσους ήταν αναγκαία, και βασικές τροφές επιβίωσης (γάλα, αλεύρι κ.α). Το επόμενο βήμα του οργανισμού ήταν να υλοποιηθούν έργα με στόχο τη μόνιμη και αξιοπρεπή εγκατάσταση των προσφύγων. Ένας στόχος που παρέμεινε ημιτελής καθώς για πολλούς λόγους ο οργανισμός διαλύθηκε ακριβώς ένα χρόνο μετά στις 31-10-1923 , παρ' όλη την αξιόλογη και ανιδιοτελή πορεία που είχε ακολουθήσει, για να δώσει τη θέση του στη Διεθνή **Επιτροπή Αποκατάστασης των Προσφύγων**.²⁹ Ο νέος αυτός

²⁶ Αντ. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες μια νέα ματιά*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011 σελ 136

²⁷ Εγκυκλοπαίδεια Δομή, *Ιστορία των Ελλήνων, νεώτερος ελληνισμός 1910-1940* ,τόμος 15, εκδόσεις Δομή, σελ 265

²⁸ R. Hirschon, *Κληρονόμοι της μικρασιατικής Καταστροφής- Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό ίδρυμα εθνική Τραπέζης, Αθήνα 1992, σελ 73

²⁹ H. Morgenthau, *Η αποστολή μου στην Αθήνα, 1922 το έπος της εγκατάστασης*, εκδ. τροχαλία, Αθήνα 1994 σελ 121-2

οργανισμός ήταν δημιούργημα της Κοινωνίας των Εθνών και κατά συνέπεια φανερώνει τη διεθνοποίηση του θέματος της αποκατάστασης των προσφύγων, ως ένας τρόπος εξιλέωσης της “συμβολής” τους στην ανταλλαγή των πληθυσμών. Σκοπός του ήταν , παίρνοντας στα χέρια τους το μεγαλύτερο μέρος των αρμοδιοτήτων του ΤΠΠ, να οργανώσει το ημιτελές έργο του προκατόχου του, αρχικά υπό την προεδρία του Henry Morgenthau (διετέλεσε πρόεδρος 9-1923 έως 12-1924, αλλά με ενεργό δράση και στα επόμενα χρόνια του έργου της ΕΑΠ)³⁰, με μία ουσιώδη διαφορά (κυρίως όσον αφορούσε το θέμα των αστών προσφύγων.)

Το έργο που είχε να επιτελέσει η ΕΑΠ αφορούσε, όπως θα ήταν λογικό, τις βασικές ανάγκες των προσφύγων ,που δεν ήταν άλλες από τη στέγαση, το ρουχισμό και την τροφή. Παρ’ όλα αυτά ο κεντρικός άξονας της βοήθειας της, δεν ήταν άλλος από την δημιουργία κατοικιών, καθώς θεωρούσαν πως, αυτό που χρειαζόταν ο καταπονημένος προσφυγικός πληθυσμός, δεν ήταν μια φιλανθρωπία διαρκείας που θα τους οδηγούσε στην εξαθλιωμένη και την αδράνεια. Αντίθετα η απαίτηση όλων και μαζί και των γηγενών κατοίκων, ήταν αυτοί οι άνθρωποι να καταφέρουν να σταθούν όρθιοι μέσα στην καινούρια πραγματικότητα που τους όρισαν, ως αυτάρκεις. Μάλιστα στο το πρωτόκολλο που χε ληφθεί από την ΕΑΠ ανέφερε κατηγορηματικά πως οι όποιες δαπάνες θα πραγματοποιηθούν θα αφορούν τη μόνιμη εγκατάσταση αυτών και όχι για φιλανθρωπικούς σκοπούς ή προσωρινής αποκατάστασης.

Πράγματι, και το κατάφεραν, δημιουργώντας μια σειρά από πρόχειρες- αρχικά- κατοικίες, αφού η ανάγκη στέγασης και στοιχειώδης προστασίας χαρακτηρίζεται ως οξύτατη κατά το πρώτο χρονικό διάστημα της άφιξης των προσφύγων. Θα πρέπει φυσικά να τονιστεί η λέξη στοιχειώδης, καθώς οι πρώτες κατοικίες δεν ήταν άλλο, παρά μεγάλες χονδροειδείς παράγκες με ξύλινο σκελετό, και με το υπόλοιπο μέρος τους να καλύπτεται από λαμαρίνες. Αυτές οι κατοικίες φυσικά και προορίζονταν για προσωρινή κατοικία, αφού τα μετέπειτα σχέδια της ΕΑΠ- όπου και πραγματοποιήθηκαν μέσα στο χρόνο- στόχευαν στη δημιουργία ουσιαστικά νέων πόλεων με σπίτια που θα εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των κατοίκων τους, ανθεκτικά στο χρόνο και με χαμηλό κόστος υλοποίησης ώστε να μπορέσουν να προσφέρουν σε όλους τους νεοφερμένους κατοίκους, μία άνετη και αξιοπρεπή ζωή.³¹

Αυτό ήταν λοιπόν η αρχή της συνύπαρξης προσφύγων και γηγενών κατοίκων. Με έναν τέτοιο τρόπο ξεκίνησε αντίστοιχα και στην περιοχή της Καλλιθέας, μία καινούρια περίοδος. Μια περίοδος αναγέννησης και επαναπροσδιορισμού της, καθώς ήταν μία από εκείνες της περιοχές που κλήθηκε να αγκαλιάσει τον ασίγαστο και αλύτρωτο προσφυγικό πόνο. Η Καλλιθέα, αποτέλεσε ίσως ένα τυπικό παράδειγμα της εφαρμογής των μέτρων και των προσπαθειών όλων εκείνων των ανθρώπων που θέλησαν να ενσωματώσουν τον προσφυγικό πληθυσμό στους κόλπους της τότε ελεύθερης Ελλάδος, όπως θα αναλύσουμε και στη συνέχεια. Παρ’ όλα αυτά αξίζει να

³⁰ Εγκυκλοπαίδεια Δομή, *Ιστορία των Ελλήνων, νεώτερος ελληνισμός 1910-1940*, τόμος 15, εκδόσεις Δομή σελ 254

³¹ H. Morgenthau, *Η αποστολή μου στην Αθήνα, 1922 το έπος της εγκατάστασης*, εκδ. τροχαλία, Αθήνα 1994 σελ 337-338

σημειωθεί πως το μόνο που δε συνέβη απ' όσα έχουν ήδη προαναφερθεί, ήταν η επίταξη ιδιοκατοίκιων χώρων. Αυτό ίσως συνέβη διότι η Καλλιθέα μέχρι τότε ήταν μία αδιαμόρφωτη εξοχική περιοχή, με λίγες κατοικίες που ως επί το πλείστον ανήκαν σε ευυπόληπτους ανθρώπους της εποχής. Η μη ενεργοποίηση του μηχανισμού αυτού στο χώρο λοιπόν, ίσως ήταν αποτέλεσμα καθαρά ταξικό, καθώς οι επιτάξεις κατοικιών αφορούσαν, κυρίως, οικονομικά ασθενέστερες οικογένειες.

Ας προχωρήσουμε όμως σε μία ενδότερη ανάλυση του τρόπου και του τόπου εγκατάστασης των προσφύγων, στο χώρο της Καλλιθέας. Οι πρώτοι πρόσφυγες που έφθασαν στην Καλλιθέα κατά μία έννοια “στοιβάχτηκαν” στον περισσευούμενο χώρο του Σκοπευτηρίου, δίνοντας και επίσημα το όνομα συνοικισμός Σκοπευτηρίου. Ο παραπάνω όρος δε χρήζει καμίας υπερβολής καθώς ο αριθμός των οικογενειών που ζούσαν εκεί μέχρι πρότινος, διπλασιάστηκε, αγγίζοντας πλέον τις 1000! Οι περισσότεροι από τους κατοίκους του συνοικισμού αυτού ήταν ποντιακής καταγωγής, γι αυτό και πήρε και τον άτυπο χαρακτηρισμό : Γκέτο των Ποντίων.³² Η αποσυμφόρηση του Σκοπευτηρίου, αποτελούσε σχεδόν επιτακτική ανάγκη για την ομαλή εγκατάσταση των νεοφερμένων προσφύγων που κατέφθαναν συνεχώς στην περιοχή. Αυτός ήταν και ο λόγος όπου το κράτος αποφάσισε να συμβάλει στην αποσυμφόρηση της περιοχής, ιδρύοντας νέους συνοικισμούς σε γειτονικές περιοχές, παρέχοντας κάποια υποτυπώδη υλικά στους πρόσφυγες, προκειμένου να στήσουν νέα καταλύματα.³³

Εικόνα 3

(Τμήμα του συνοικισμού του Σκοπευτηρίου στη συμβολή των οδών Πλάτωνος και Φιλαρέτου, Πηγή: Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 92)

³² Σ. Κλαδάς, *Ποντιακοί οικισμοί, ΤΟ ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ-ΑΘΗΝΩΝ, Η πρώτη Ποντιακή «κυμέλη» στην περιοχή πρωτευούσης.*, Ποντιακή Εστία, 3, Μάιος- Ιούνιος 1975, σελ 50

³³ Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 21 σελ 95

Με αυτό λοιπόν τον τρόπο δημιουργήθηκε λίγο αργότερα, ο **συνοικισμός Χαροκόπου** ή αλλιώς **Κουντουριώτη** που βρισκόταν στο πίσω μέρος της σχολής του Χαροκόπου, καταλαμβάνοντας όλο το τετράγωνο. Όπως αναφέρει ο Βασίλης Λιογκάρης στο βιβλίο του «*Συνοικισμός της Χαροκόπου*», ο συνοικισμός είχε σχήμα Ρ και τα πρώτα σπίτια-παράγκες ξεκίνησαν από την ουρά του³⁴. Περιελάμβανε 150 μικρά σπίτια και παράγκες, ενώ οι κάτοικοι που διέμεναν εκεί αντιστοιχούσαν σε 50 οικογένειες από τη Σμύρνη και τα περίχωρα, 50 οικογένειες από την Κωνσταντινούπολη και τα περίχωρα, 30 από τον Πόντο και οι υπόλοιποι από διάφορες περιοχές της Μ. Ασίας.³⁵

Σχεδόν ταυτόχρονα δημιουργήθηκε ο **συνοικισμός των Παλαιών Σφαγείων** που χωριζόταν σε δύο συνοικισμούς: **α) των Κάτω Παλαιών Σφαγείων** που βρισκόταν κοντά στο συνοικισμό Κουντουριώτη στη στάση Χαροκόπου και αριθμούσε κάπου στις 150-200 οικογένειες, με τα τρία τέταρτα εξ αυτών να είναι ποντιακής καταγωγής (κυρίως από την Κερασούντα) και οι υπόλοιποι από Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη. **β) Ο συνοικισμός των Άνω Παλαιών Σφαγείων** βρισκόταν κοντά στις όχθες του Ιλισού και αριθμούσε 250 οικογένειες εκ των οποίων οι 200 οικογένειες ήταν από τον Πόντο (Κερασούντα, Σινώπη κ.α) και οι υπόλοιπες 50 οικογένειες από Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη³⁶.

Εικόνα 4

(Προσφυγικός συνοικισμός παλαιών Σφαγείων, Πηγή: Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 93)

Κοντά σ' αυτό το σημείο Ο τελευταίος καταγεγραμμένος προσφυγικός συνοικισμός στην περιοχή ήταν του «του τρελοκομείου» στην Αγία Ελεούσα³⁷ και

³⁴ Β. Λιογκάρης, *Συνοικισμός Χαροκόπου*, εκδόσεις σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1998, σελ 154

³⁵ Αναφορά του Θανάση Κωστάκη στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, χωρίς να δίνεται κάποιο στοιχείο για τον πληροφориοδότη και την ημέρα καταγραφής(αρχείο προφορικών μαρτυριών- Φάκελος προσφυγικών εγκαταστάσεων)

³⁶ Αναφορά του Θανάση Κωστάκη στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, χωρίς να δίνεται κάποιο στοιχείο για τον πληροφориοδότη και την ημέρα καταγραφής(αρχείο προφορικών μαρτυριών- Φάκελος προσφυγικών εγκαταστάσεων)

³⁷ Τ. Τριαντάφυλλου, *Άστυ Καλλιθέας, 1884-1972*, εκδ. Εφημερίδος «Η Καλλιθέα», Αθήνα 1972 σελ 33-34

είχε την ονομασία **Συνοικισμός Μ. Αλεξάνδρου** -οι λόγοι ονομασίας του Συνοικισμού παραμένουν άγνωστοι, παρ' όλα αυτά δόθηκε από τους πρώτους οικιστές της - που δημιουργήθηκε το 1939, από πρόσφυγες που βρίσκονταν σε διάφορα μέρη της Αθήνας. Αριθμούσε περίπου τις 100 οικογένειες εκ των οποίων οι 30 ήταν ποντιακές και οι υπόλοιπες από διάφορα μέρη της Μ. Ασίας.³⁸

Τέλος θα πρέπει να γίνει αναφορά και στους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν σε ξύλινα παραπήγματα μέσα στα βούρλα των Τζιτζιφιών, που αναφέρεται ως **συνοικισμός των Τζιτζιφιών** που υπαγόταν στην κοινότητα Νέου Φαλήρου. Αποτελούνταν από πρόσφυγες από διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας.³⁹

Αξίζει όμως να αναφέρουμε και δύο ακόμα συνοικισμούς της **Νέας Ζωής** και του **Νέου Πόντου**. Αυτοί οι δύο συνοικισμοί ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής Βενιζέλου. Όταν ο προαναφερθέντας, ανέλαβε στα 1928 εκ νέου την πρωθυπουργία, ξεκίνησε μία προσπάθεια αποκατάστασης των προσφύγων σε πιο οργανωμένους συνοικισμούς. Τότε και μέχρι το 1934 περίπου, άρχισε αργά και σταδιακά η οριστική στέγαση των προσφύγων της Καλλιθέας και η αποσυμφόρηση του Σκοπευτηρίου. Πιο αναλυτικά:

Αρκετά αργότερα δημιουργήθηκε επί τη συμβολή των οδών Μυκηνών-Ηρακλέους-Φιλαρέτου-Δαβάκη μέχρι τη λεωφόρο Συγγρού δημιουργήθηκε στα 1930, ο συνοικισμός **Νέα Ζωή**, που αποκαταστάθηκαν σ' αυτόν περίπου 200 οικογένειες του Σκοπευτηρίου. Οι δικαιούχοι και στις δυο περιπτώσεις των συνοικισμών, ανέλαβαν να αποπληρώσουν μέσα σε ένα συγκεκριμένο βραχυχρόνιο χρονικό διάστημα τις κατοικίες τους, και μόνο τότε θα λάμβαναν τους τίτλους ιδιοκτησίας.⁴⁰

Κοντά σ' αυτό το σημείο δημιουργήθηκε ο **συνοικισμός Νέου Πόντου** (λεωφόρο Συγγρού- Φιλαρέτου και Δαβάκη) γύρω στα 1933-1934, όταν και χτίστηκαν οι προσφυγικές κατοικίες. Όπως φαίνεται, οι κάτοικοι του συγκεκριμένου συνοικισμού διέμεναν μέχρι πρότινος σε σκηνές στην ονομαζόμενη τότε περιοχή Καψάνη(στη συμβολή των οδών Δοϊράνης- Δαβάκη- Ηρακλέους- Ματζαγριωτάκη, εκεί όπου βρισκόταν το εργοστάσιο της Πειραϊκής-Πατραϊκής).⁴¹ Ο συνοικισμός αυτός δημιουργήθηκε, με πρωτοβουλία του Υπουργείου Πρόνοιας και Κρατικής Αντιλήψεως, προσφέροντας στους νέους κατοίκους του περίπου 150 διώροφες κατοικίες⁴², ενώ σύμφωνα με προφορική μαρτυρία το 1963 στέγαζε περίπου 108 οικογένειες, από διάφορα προσφυγικά μέρη, παρ' όλη την ονομασία που του δόθηκε.⁴³

³⁸ Αναφορά της Γρανίτη Σοφίας στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, από πληροφορίες που απέσπασε από τον Χαράλαμπο Σιδηρόπουλο που καταγόταν από το χωριό Θεμπέδα της Αργυρούπολης στις 12-12-62 (αρχείο προφορικών μαρτυριών- Φάκελος προσφυγικών εγκαταστάσεων)

³⁹ Τ. Τριαντάφυλλου, *Άστυ Καλλιθέας, 1884-1972*, εκδ. Εφημερίδος "Η Καλλιθέα", Αθήνα 1972 σελ 33-34

⁴⁰ Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002 σελ 97-98

⁴¹ Αναφορά της Γρανίτη Σοφία στα αρχεία του Κέντρου Μικρασιατικών σπουδών, σύμφωνα με τις αναφορές που κατέγραψε από την Ευθυμία Μηλοπούλου στις 19-2-63(αρχείο προφορικών μαρτυριών-Φάκελος προσφυγικών εγκαταστάσεων)

⁴² Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002 σελ 98

⁴³ Αναφορά της Γρανίτη Σοφία στα αρχεία του Κέντρου Μικρασιατικών σπουδών, σύμφωνα με τις αναφορές που κατέγραψε από την Ευθυμία Μηλοπούλου στις 19-2-63(αρχείο προφορικών μαρτυριών-Φάκελος προσφυγικών εγκαταστάσεων)

Οι ονομασίες των μόνιμων συνοικισμών όπως στην περίπτωση του Νέου Πόντου, όπου είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την πατρίδα που άφησαν πίσω τους, με την εθνική και ηθική βαρύτητα που είχε γι αυτούς ο τόπος αναφοράς τους, μας δείχνει ότι αναφερόμαστε είτε σε αμιγείς ομάδες προσφύγων, είτε σε ομάδες που η πρώτη και μεγαλύτερη αριθμητικά ομάδα έδωσε μία ονομασία που θα τους συνέδεε με την πατρογονική τους εστία.⁴⁴ Είναι αυτό που περιγράφει με έναν γλαφυρό τρόπο ο Μπένεκιντ Άντερσον στις *Φαντασιακές κοινότητες*, δηλαδή: ότι μέσα σ' αυτά τα ονόματα «το «νέο» είχε πάντα την έννοια του «διαδόχου» ή του «κληρονόμου» ενός πράγματος που έχει πλέον χαθεί. «Νέο» και «παλαιό» συνδέονται στη διαχρονία και το νέο παρουσιάζεται πάντα να επικαλείται την αμφίβολη ευλογία του νεκρού».⁴⁵ Σαφέστατα όμως, αυτό δε σημαίνει πως οι υπόλοιποι συνοικισμοί που είχαν ονομασίες που καθορίζονταν από την γεωγραφική τους τοποθέτηση στο χώρο ή από την παλιά χρήση του χώρου ή ακόμα που διέθεταν ένα χαρακτήρα αναγέννησης (όπως το παράδειγμα της Νέας Ζωής) έτρεφαν λιγότερα συναισθήματα για τον τόπο που άφησαν πίσω τους, αντίθετα ίσως αυτό προσδιορίζει την έκδηλη ανάγκη της ένταξης αυτών-και πολύ περισσότερο των παιδιών τους- μέσα στην καινούρια γι αυτούς πατρίδα.

Επιστρέφοντας όμως στο ζήτημα της μόνιμης αποκατάστασης των προσφύγων, θα ανακαλύψουμε ότι με τις πολιτικές αναταραχές που επικρατούσαν και με την έναρξη του πολέμου, η πλήρης αποκατάσταση των προσφύγων πάγωσε για πάρα πολλά χρόνια και το κυριότερο; Ο στόχος της αποσυμφόρησης του συνοικισμού Σκοπευτηρίου, δεν επετεύχθη! Οι άδειες παράγκες, αποκτούσαν και πάλι ζωή και αυτό γιατί ο παλιός κάτοικος αυτών, αντικαθιστούταν από ποντιακές οικογένειες, που προέρχονταν από τη Ρωσία αλλά ταυτόχρονα και από έλληνες της επαρχίας.⁴⁶ Με αυτόν λοιπόν τον τρόπο, ο συνοικισμός, μέχρι την οριστική του διάλυση, ήταν γεμάτος ζωή, με το ποντιακό στοιχείο να τον αυτοχαρακτηρίζει.

Αναφέροντας όμως τους υπάρχοντες συνοικισμούς, χρειάζεται να αποκτήσουμε μία σφαιρική εικόνα της δομής τους, ώστε να καταφέρουμε να διεισδύσουμε-νοητά- μέσα στην πραγματικότητα των ανθρώπων αυτών. Πως ήταν η δομή λοιπόν των συνοικισμών; Οι περισσότεροι συνοικισμοί της Αθήνας-όπως και στην περίπτωση της Καλλιθέας- βρίσκονταν κοντά σε κεντρικά σημεία της πόλης. Ήταν κατά μία έννοια διακριτοί, δίνοντας την αίσθηση πως είναι «μία μικρή πόλη μέσα σε μία πόλη», με διαφορετικά γνωρίσματα, βιώματα και απολύτως ξεχασμένη από τον κόσμο. Σχημάτιζαν μία μικρή περιφραγμένη πόλη που μέσα στους κόλπους της κρυβόταν ότι δεν ήθελε να θυμάται η άλλη, η μεγάλη πόλη. Παρ' όλες όμως τις συνθήκες που επικρατούσαν εντός του συνοικισμού, υπήρχε μία ομοιομορφία μες την θεωρητική αναρχία του πολεοδομικού σχεδιασμού της. Η χάραξη των δρόμων εντός των συνοικισμών στηρίχτηκε στο υποδόμειο σύστημα, ενώ οι ιδιοκτήτες άφηναν ακάλυπτους χώρους είτε γραμμικούς είτε με μορφή εσωτερικής κοινόχρηστης αυλής.⁴⁷ Υπήρχε δηλαδή μία αρμονία και μία αποκαλούμενη «νοικοκυροσύνη», όπου διέκρινε τον χώρο. Διακρίνουμε λοιπόν μία αντίθεση όπου προσέδιδε μία αναγκαία αρμονία.

⁴⁴ Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930) Ο πόνος και η Δόξα*, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2003, σελ 235-7

⁴⁵ Μπ. Άντερσον *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις αρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σελ 295

⁴⁶ Σ. Κλαδάς, *Ποντιακοί οικισμοί, ΤΟ ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ-ΑΘΗΝΩΝ, Η πρώτη Ποντιακή «κωμόλη» στην περιοχή πρωτεύουσας*, Ποντιακή Εστία, 3, Μάιος- Ιούνιος 1975, σελ 51

⁴⁷ Επιστημονικό Συμπόσιο, *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα- Οι προσφυγονόλεις στην Ελλάδα (Αν. Βραχέα, Για την κατοίκηση των προσφύγων: Χώροι Διαφοράς και Συλλογικής Μνήμης)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 11&12 Απριλίου 1997, σελ 134-135

Πέρα όμως από τους πρόσφυγες των συνοικισμών, υπήρχαν στην Καλλιθέα - όπως μας έχουν αναφέρει και διοικητικά μέλη προσφυγικών συλλόγων της περιοχής, - και ένας μικρός αριθμός προσφύγων, κυρίως από τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, που είχε καταφθάσει στην περιοχή πολύ πριν την Μικρασιατική Καταστροφή και είχε αγοράσει έτοιμες κατοικίες που υπήρχαν στην περιοχή, εξασφαλίζοντας έτσι έναν καλύτερο τρόπο ζωής, σε σχέση με τους υπόλοιπους. Αυτό γιατί όπως και στην περίπτωση των πρώτων Ποντίων που προέρχονταν από την Ρωσία και εγκαταστάθηκαν στην Καλλιθέα, έτσι και τώρα, τα προβλήματα παρέμεναν το ίδιο σοβαρά και επιβαρυντικά για την ομαλή πορεία της ζωής των προσφύγων.

Εικόνα 5

(Πολεοδομικό σχέδιο της Καλλιθέας το 1930, Πηγή: Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 20-21)

Με τη δημιουργία λοιπόν των συνοικισμών, την ανέγερση νέων κτηρίων και την πληθυσμιακή έξαρση του πληθυσμού της περιοχής, ήταν σχεδόν αναμενόμενη η επέκτασή της και η άρση –σ’ ένα μεγάλο βαθμό- του αρχικού πολεοδομικού της σχεδίου (1884). Πλέον δεν αναφερόμαστε εξάλου σ’ ένα απλό προάστιο των Αθηνών που χρησιμοποιούταν με σκοπό την εξοχική διαμονή. Αντίθετα αναφερόμαστε σε μία κοινότητα, όπου οι ανάγκες της για τη στέγαση του πληθυσμού της διογκώνονται συνεχώς. Το βασικό όμως χαρακτηριστικό που κανείς μπορεί να διακρίνει στο πολεοδομικό σχέδιο του 1930 (εικ. 5), είναι πως παρ’ όλη την άναρχη δόμηση που επικράτησε στην περιοχή, διατηρήθηκε η λογική του ορθογώνιου σχεδιασμού της. Πράγματι όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από την παραπάνω εικόνα, η Καλλιθέα κατέχει κατά κύριο λόγο τη μορφολογία των *ευθύγραμμων* οικοπέδων. Παρείχε δηλαδή, ευκολία στην τοπογραφία και στην χάραξη των δρόμων καθώς επίσης και μια αποτελεσματική χρήση του χώρου. Αυτό δικαιολογεί το γεγονός ότι τα *αστικά της*

τετράγωνα (*city blocks*) και τα ρυμοτομικό της σχέδιο, τείνει στο να είναι ευθύγραμμο.⁴⁸ Σε αντίθεση λοιπόν, με τις περισσότερες πόλεις της Ελλάδος διαπιστώνουμε μία ,σχεδόν, πλήρη απόδοση του όρου αυτού η οποία υπάρχει μέχρι και σήμερα. Διαπιστώνουμε λοιπόν, πως η έλευση των προσφύγων, προκάλεσε μεγάλες αλλαγές μέσα στο χώρο της Καλλιθέας και κυρίως σε ότι αφορά τον τομέα της ανοικοδόμησης, καθώς οι στεγαστικές-και όχι μόνο- ανάγκες των κατοίκων, σαφέστατα και αυξήθηκαν.

Μία απλή όμως άναρχη και μη ανοικοδόμηση κτηρίων, δεν αρκούσε για να επιφέρει μία αξιοπρεπή ζωή σ' αυτό τον πληθυσμό των προσφύγων. Οι συνθήκες στις οποίες ζούσαν, θα πρέπει να χαρακτηριστούν το λιγότερο απαράδεκτες. Η έλλειψη νερού, ηλεκτροδότησης, αποχετευτικού συστήματος, πράγματα που φαντάζουν σήμερα κάτι περισσότερο από δεδομένα ήταν από σχεδόν έως εντελώς ανύπαρκτα. Εξάλλου η Καλλιθέα δεν ήταν αλλά ούτε είχε ακόμα καν τα δεδομένα μιας πόλης, έτσι όπως τουλάχιστον τα όριζε η εποχή. Ήταν το χαρακτηριστικό παράδειγμα των λεγομένων του Charles Eddy , που διετέλεσε πρόεδρος της ΕΑΠ κατά τα έτη 1926-1930 , πως δηλαδή:« το ζήτημα της μετάπλασης μιας περιοχής σε «πόλη» συνιστά κάτι περισσότερο από μια απλή αριθμητική αύξηση των κατοίκων της.⁴⁹ »

Πράγματι, οι σκηνές και οι εικόνες που καλύπτουν εκείνη την περίοδο την Καλλιθέα, κάθε άλλο παρά ενθαρρυντικές δεν ήταν για τους κατοίκους της. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους όπου το 1923 μερικοί Καλλιθεάτες συγκεντρωμένοι στο χώρο του σχολείου που υπήρχε στην περιοχή, ίδρυσαν το σύλλογο Κατοίκων Καλλιθέας που ονομάστηκε Σύλλογος Προόδου και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, όπου μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα κατόρθωσαν:

- Να δημιουργήσουν την πρώτη Νυχτερινή Σχολή στην Καλλιθέα για άπορα παιδιά. Αυτός ήταν ο πρώτος στόχος του συλλόγου κατά τη δημιουργία του και αυτό γιατί αντιλαμβανόντουσαν, πως υπήρχε ένα πλήθος παιδιών-κατά κύριο λόγο προσφυγόπουλα- που η σκληρή βιοπάλη δε θα τους επέτρεπε να φοιτήσουν σε κάποιο ημερήσιο σχολείο. Πράγματι η μη ύπαρξη μιας τέτοιας σχολής θα θεωρούταν- όσο βαρύγδουπος και αν ακούγεται ο χαρακτηρισμός- εγκληματική ενέργεια εις βάρος τόσο μεγάλου αριθμού παιδιών. Έτσι η δτάξια νυχτερινή σχολή της Καλλιθέας λειτούργησε υπό την εποπτεία του Συλλόγου και με τη χρηματική συνδρομή των απλών κατοίκων της περιοχής, ενώ λίγο καιρό μετά τη δημιουργία του, λειτούργησε εντός του χώρου που στεγαζόταν μίας μορφής φιλανθρωπικού τμήματος, που παρείχε στους μαθητές ρουχισμό, υποδήματα, βιβλία, τετράδια και ότι άλλο χρειαζόντουσαν οι μαθητές για να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν αξιοπρεπώς στις ανάγκες ενός σχολείου.⁵⁰

⁴⁸ P. Knox, St. Pinch, *Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα ,2009, σελ 130

⁴⁹ Αντ. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες μια νέα ματιά*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011 ,σελ 153

⁵⁰ Ελ. Θ. Κασσιανή, *Η Καλλιθέα, σελίδες από την ιστορία της 1884-1963*, Καλλιθέα 1963 ,σελ 32

- Την ηλεκτροφώτιση σε διάφορα σημεία της περιοχής όπως στη συνοικία της Χαροκόπου, από τη Δημητρακοπούλου έως τα παλαιά Σφαγεία και κάτω μέχρι την Αγία Ελεούσα.⁵¹
- Τελικά όμως ο σύλλογος -μαζί με κάποια ακόμα κοινωνικής φύσης έργα που διέπραξε – έφτασε στη διάλυσή του όταν κατάφερε ένα αρκετά σημαντικό επίτευγμα για την περιοχή, όπου ήταν η οριστική απόσπαση της Καλλιθέας (στα 1925) από το δήμο Αθηναίων ώστε να μιλάμε πλέον για την **Κοινότητα της Καλλιθέας** (ένα χρόνο μετά την απόσπαση της Καλλιθέας και της ανακήρυξής της ως κοινότητα, είχαμε στα 1926 την προσάρτηση των Τζιτζιφιών στην Καλλιθέα και την απόσπασή της από το Νέο Φάληρο). Κρίνεται απαραίτητο να σημειωθεί πως το σπουδαίο έργο της δημιουργίας της νυχτερινής σχολής δε σταμάτησε με τη διάλυση του συλλόγου, αλλά αντιθέτως πέρασε πλέον στα χέρια των κοινοτικών αρχών.⁵²

Το έργο όμως αυτό του συλλόγου, για τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής των προσφύγων, συνεχίστηκε-και ίσως πιο οργανωμένα- και από τις κοινοτικές αρχές της εποχής, με σημαντικότερους σταθμούς τους παρακάτω:

- Στα 1926 εκτελούνται έργα υδροδότησης στον προσφυγικό συνοικισμό του Σκοπευτηρίου και την περιοχή Χαροκόπου, και λαμβάνεται απόφαση να βρέχονται με νερό οι κεντρικοί, χωμάτινοι δρόμοι της συνοικίας, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.
- Τον Οκτώβριο του 1928, ιδρύει το κοινοτικό συμβούλιο δύο νέες νυχτερινές σχολές, για άπορους μαθητές, μία στην Καλλιθέα και μία στις Τζιτζιφιές
- Από το Σεπτέμβριο του 1929 η νέα κοινοτική αρχή της περιοχής, ανέλαβε την τρίμηνη επιδότηση, από τον κοινοτικό προϋπολογισμό, για τη στήριξη των άπορων οικογενειών, που στις αρχές του '31 ανήλθαν στις 800. Ταυτόχρονα, κάθε δύο μήνες, το κοινοτικό συμβούλιο, εξοφλεί οικονομικά λογαριασμούς φαρμακοποιών, οι οποίοι προσφέρουν δωρεάν, φάρμακα στους άπορους της κοινότητας
- Από 1930 εκτελούνται έργα οδοποιίας σε όλους τους προσφυγικούς συνοικισμούς, ενώ τοποθετούνται επιπλέον κρήνες, δοχεία απορριμμάτων, δενδροφυτεύσεις. Ταυτόχρονα, ενισχύονται οικονομικά όλοι οι προσφυγικοί σύλλογοι, που έχουν δημιουργηθεί, με σκοπό την προσφορά βοήθειας στους συμπατριώτες τους. Τέλος, την ίδια χρονιά, ενίσχυσαν οικονομικά, τα 6 μικτά δημοτικά σχολεία που υπήρχαν στην κοινότητα (μέσα σε αυτά βρίσκονται και το δημοτικό σχολείο των προσφύγων Σκοπευτηρίων και παλαιών Σφαγείων, που είχαν δημιουργηθεί λίγο καιρό νωρίτερα.)⁵³

⁵¹ Τ. Τριαντάφυλλου, *Άστυ Καλλιθέας, 1884-1972*, εκδ. Εφημερίδος ‘‘Η Καλλιθέα’’, Αθήνα 1972 σελ 33-34

⁵² Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα*, εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000 σελ 119

⁵³ Ο.π. σελ 146

- Στα 1931 επιτυγχάνεται η έγκριση της υδροδότησης της περιοχής ενώ από το 1933, ξεκίνησε η πλήρης υδροδότηση της κοινότητας.⁵⁴

Το δύσκολο κοινωνικό έργο της κοινότητας, συνεχίστηκε και μετά το 1934 ,όπου τη χρονιά εκείνη έχουμε πλέον το νέο βάπτισμα της περιοχής: Από κοινότητα μετατρέπεται σε δήμο.

Ήδη όμως αναφέρθηκε, χωρίς να αναλυθεί περαιτέρω, πως στα χρόνια αυτά που αναφερόμαστε, δημιουργήθηκαν σύλλογοι προσφύγων, που στόχο είχαν την παροχή βοήθειας των συμπολιτών τους. Οι δύο πιο σημαντικοί ήταν αυτοί των Αργοναύται Κομνηνών από την πλευρά των Ποντίων και του Συλλόγου Κωνσταντινοπολιτών.

Ο πρώτος σύλλογος, αυτός των Ποντίων ιδρύθηκε με σκοπό την πνευματική και κοινωνική επικοινωνία των Ποντίων, αλλά μετέπειτα επιτέλεσε και κοινωνικό έργο όπως ήταν η προσφορά καθημερινού συσσιτίου, σε άπορα παιδιά, από Πόντιες εθελόντριες, που ήταν εγγεγραμμένες στο σύλλογο. Το έργο τους ήταν τόσο σπουδαίο που εκτός των Ποντίων ευεργετών, ο σύλλογος από το 1931 και έπειτα ενισχύοταν οικονομικά από την κοινότητα(και μετέπειτα από το δήμο) για μεγάλο χρονικό διάστημα.⁵⁵ Αξίζει όμως σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε, ένα μικρό απόσπασμα της συνέντευξης που πήραμε από **τη σημερινή γραμματέα του συλλόγου Αργοναύται-Κομνηνοί** (καθώς ο σύλλογος υπάρχει μέχρι και σήμερα), ώστε να καταφέρουμε να αντιληφθούμε τους λόγους της ανάγκης των προσφύγων, να δημιουργήσουν ,σχεδόν λίγα χρόνια μετά τον ερχομό τους, συλλόγους. Στην ερώτηση *πότε ιδρύθηκε ο σύλλογός σας και από ποιον;* , η απάντησή της ήταν σχεδόν κάθετη: « *Δεν ήταν ένας ο ιδρυτής αλλά πολλοί. Τότε είχε σημασία το εμείς και όχι το εγώ! Έτσι λειτουργούσαν οι Πόντιοι, με το εμείς! Ο σύλλογος είναι αποτέλεσμα της ένωσης δύο συλλόγων, των Αργοναυτών και των Κομνηνών. Θα σου μιλήσω για τους πρώτους που το γνωρίζω καλύτερα. Η πρώτη ιδέα για τη δημιουργία του συλλόγου υπόθηκε μία μέρα σ' ένα καφενείο από μια ομάδα ποντίων –κάπου στα 1925. Μέσα σ' αυτούς ήταν και ο πατέρας μου. Είπαν κατά μία έννοια να αναβιώσουν τις μνήμες του Πόντου, καθώς όλο ήταν από την Κερασούντα και κει υπήρχε ένας σύλλογος που ονομαζόταν Αργοναύτες. Ήταν ένας φόρος τιμής στην πατρίδα που άφησαν πίσω.*»⁵⁶ Για τον άλλο σύλλογο που συνενώθηκε στον προαναφερθέντα, αλλά και τη χρονική περίοδο της ένωσης, μας ανέφερε ο σημερινός πρόεδρος του συλλόγου κύριος Καστανίδης Θεόφιλος ότι: «(.) Ο σύλλογος των Κομνηνών δημιουργήθηκε από πόντιους της Τραπεζούντας. Οι δύο σύλλογοι (Αργοναύται και Κομνηνοί) λειτουργούσαν ανεξάρτητα μέχρι που κάποια στιγμή θέλησαν να ενωθούν. Έτσι το 1930 έβαλαν επίσημα τη σφραγίδα της ένωσής τους, ενώ το μεγάλο τους έργο ξεκίνησε από το 1934. Σκοπός του νέου ενιαίου συλλόγου ήταν να επιτύχει την ομαλή ένταξη των Ποντίων της Καλλιθέας στη νέα τους ζωή, αναλαμβάνοντας τη διεκπεραίωση των ανταλλάξιμων παρουσιών τους. Ο άλλος

⁵⁴ : Αν. Λερίου, Άν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002 σελ 99-113

⁵⁵ Ελ. Θ. Κασσιανή, *Η Καλλιθέα, σελίδες από την ιστορία της 1884-1963*, Καλλιθέα, 1963, σελ 45

⁵⁶ Απόσπασμα από τη συνέντευξη που πάρθηκε από τη Γραμματέα του συλλόγου Αργοναύται-Κομνηνοί, τα στοιχεία της οποίας επιθυμούσε να μην αναφερθούν. (11-11-11, διάρκεια συνέντευξης 15-20 λεπτά)

σκοπός και ίσως ο βασικότερος ήταν η φιλανθρωπία (..) καθώς τα ιδρυτικά μέλη του συλλόγου είχαν πάρα πολλά λεφτά και δώριζαν συνεχώς χρήματα στο σύλλογο όπου πήγαιναν καθαρά για φιλανθρωπικούς σκοπούς (..). »⁵⁷ Από αυτά τα μικρά αποσπάσματα, αποτυπώνεται σίγουρα, το ισχυρό δέσιμο των πρώτων οικιστών ποντίων προσφύγων, και σίγουρα το αίσθημα της συλλογικότητας και της προσπάθειας της ένταξης τους συνέχειας της ζωής τους διατηρώντας στο ακέραιο τις μνήμες. Παρ' όλες δηλαδή τις ταξικές αποκλείσεις που μπορεί να είχαν στη παλιά τους ζωή, στη νέα τους ζωή υπάρχει μόνο το.. ΕΜΕΙΣ.

Κάπως έτσι λειτούργησε και ο **σύλλογος των Κωνσταντινοπολιτών Καλλιθέας**. Ίσως πιο οργανωμένα και με μεγαλύτερη δράση, καθώς οι δωρεές των Κωνσταντινοπολιτών ήταν πολύ μεγάλες. Ο σύλλογος ιδρύεται στις 29 Ιανουαρίου του 1928, στο δημοτικό σχολείο της κοινότητας της Καλλιθέας από μια ομάδα Κωνσταντινοπολιτών, που αποφάσισαν να τον ιδρύσουν με σκοπό την συνέχιση μορφωτικής, πολιτιστικής και κυρίως φιλανθρωπικής δράσης των Κωνσταντινοπολιτών στο νέο χώρο κατοικίας τους. Το έργο του συλλόγου αυτού στα δύσκολα χρόνια της προσαρμογής φαντάζει σχεδόν θεάρεστο. Οι κυρίες του συλλόγου, στα 1931 αναλαμβάνουν τη σίτιση των άπορων παιδιών που αγγίζουν τα 100-σε καθημερινή βάση. Το 1932 εγκαινιάζουν το μαθητικό συσσίτιο, το γυμναστήριο παιδών και το κυριότερο το Λαϊκό ιατρείο που προσέφεραν γιατροί-όλων των ειδικοτήτων, εντελώς δωρεάν τις υπηρεσίες τους, για πολλές δεκαετίες. Ενδεικτικά να σημειωθεί πως το 1934 μόνο εξυπηρέτησαν 898 ασθενείς, το 1937 1530, ενώ το 1940 στους 4587! Στα 1933 ιδρύουν τη Νυχτερινή Σχολή του συλλόγου, με τη συνδρομή της παιδαγωγικής εταιρείας και του πανεπιστημίου Αθηνών, διδάσκοντας πανεπιστημιακοί δάσκαλοι ιστορία, φιλοσοφία, οικονομικά κ.α.⁵⁸ (Η δράση του παραμένει το ίδιο ισχυρή ακόμα και στα χρόνια του πολέμου και συνεχίζει την πορεία της-όπως θα αναφερθούμε και αργότερα- με άλλους ρυθμούς και άλλα δεδομένα- έως και σήμερα). Το μεγάλο, λοιπόν, αυτό έργο των ευεργετών Κωνσταντινοπολιτών στην Καλλιθέα ευεργετήθηκε πολλές φορές από την τότε κοινότητα της Καλλιθέας-αλλά και αργότερα και από το Δήμο- μέσα από οικονομική ενίσχυση, ενώ το 1931 η κοινότητα της Καλλιθέας : *«απαλλάσσει εκ του φόρου κυβισμού ανεγερθησόμενα γραφεία του συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών, κοινότητας Καλλιθέας υπό τύπον δωρεάς της Κοινότητας προς τον σύλλογον λόγω του ότι ο σκοπός τούτου είναι κοινωφελής.»*⁵⁹ Το παράδειγμα και αυτού του συλλόγου προβάλλει για μια ακόμα φορά την ευαισθησία των προσφύγων στο θέμα της διαβίωσης των οικονομικά δυσμενών συμπολιτών τους. Ίσως η διαφορά εδώ είναι πως το έργο τους είχε ως επίκεντρο τη βελτίωση της ζωής στο σήμερα, της μεταλαμπάδευσης των γνώσεων που πρεσβεύει το ελληνικό πνεύμα μέσα από ένα ευρύτερο φάσμα. Με άλλα λόγια επιδίωκε περισσότερο την προσαρμογή στη νέα τάξη πραγμάτων και

⁵⁷ Απόσπασμα από τη συνέντευξη που πάρθηκε από τη Γραμματέα του συλλόγου Αργοναύται-Κομνηνοί, κ. Θεόφιλου Καστανίδη. (20-11-11, διάρκεια συνέντευξης μίας ώρας)

⁵⁸ Κωνσταντινουπολίτικα Θέματα, διμηνιαία, ενημερωτική θεώρηση Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών, Αριθμός φύλλου 18, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1990 σελ 1-7

⁵⁹ Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 105

λιγότερο στο να στέκονται απλά σε αναμνήσεις του χτες. (αλλά όλα αυτά είναι κάτι που θα αναλυθεί αργότερα σε άλλο κεφάλαιο.)

Εικόνα 6

(Συσσίτιο του Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών για τα άπορα παιδιά, δεκαετία 1930, Φωτογραφικό Αρχείο Συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών.)

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στο θέμα των προσφύγων και ας δούμε τελικά αν όλες αυτές οι προσπάθειες όμως των τοπικών φορέων, μιας επιλήξιμης ομάδας απλών γηγενών κατοίκων, και των συλλόγων που στόχο είχαν τη βελτίωση της ζωής των προσφύγων και κατά συνέπεια της εικόνας της περιοχής, έφεραν το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η απάντηση σε αυτό δεν είναι διόλου ενθαρρυντική. Τα προβλήματα της καθημερινότητας υπενθύμιζαν συνεχώς στους κατοίκους των συνοικισμών, πως το πέρασμα στην καινούρια τους ζωή θα ήταν στρωμένο με αγκάθια.

Η παντελής έλλειψη βασικών και αναγκαίων στοιχείων υγιεινής, ήταν κάτι που για πολλά χρόνια οι πρόσφυγες των συνοικισμών έπρεπε να αντιμετωπίζουν. Ομαδικά αποχωρητήρια και η γενικότερη έλλειψη αποχετευτικού συστήματος ήταν κάτι απόλυτα συμβατό με την πραγματικότητά τους. Από την άλλη, έλλειψη νερού ταλάνιζε για πολλά χρόνια τους πρόσφυγες, καθώς μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 30 ήταν υποχρεωμένοι να το προμηθεύονται από σημεία που η απόστασή τους ξεπερνούσε τις περισσότερες φορές τα 500 μέτρα. Παρ' όλα αυτά και μετά την υδροδότηση των συνοικισμών, η εταιρεία Ούλεν που ανέλαβε το έργο, τοποθέτησε κρουνοί στα όρια των συνοικισμών και το νερό διανέμετο ορισμένες ώρες της ημέρας. Το λουτρό των οικογενειών, γινόταν σε ξύλινες ή μεταλλικές σκάφες, ενώ το 1940 δημιουργήθηκαν δημοτικά λουτρά και αυτά μόνο για άντρες. Από την άλλη η ηλεκτροδότηση εντός των συνοικισμών, ήταν ανύπαρκτη, διότι πίστευαν πως οι πληθυσμοί αυτοί θα εγκατασταθούν πολύ σύντομα σε κανονικές κατοικίες. Έτσι, ο φωτισμός του χώρου γινόταν με λάμπες πετρελαίου, ενώ η θέρμανση το χειμώνα, γινόταν με μαγκάλια, που φυσικά ήταν αδύνατον να καταφέρουν να ζεστάνουν το

μικρό χώρο των προσφυγικών σπιτιών-παραγκών.⁶⁰ Στη χειρότερη μοίρα ίσως από όλους τους συνοικισμούς, βρισκόταν αυτός των Τζίτζιφιών ,και ο λόγος; Οι κάτοικοι αυτού του συνοικισμού είχαν ν' αντιμετωπίσουν ένα επιπλέον πρόβλημα, αυτό των μεγάλων πλημμυρών. Η περιοχή είχε υψόμετρο χαμηλότερο από αυτό της θάλασσας, με αποτέλεσμα να μετατρέπεται σε απροσπέλαστη λιμνοθάλασσα κάθε φορά που

Εικόνα 7

(Μια αντιπροσωπευτική εικόνα της κατάστασης στο συνοικισμό των Τζίτζιφιών, κάθε φορά όπου έβρεχε.- Πηγή: Αν. Λερίου, Αν. Μουρουγκλού, *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Εκδ. Αλέξανδρος, Αθήνα 2002, σελ 96)

έβρεχε, ενώ δεν ήταν λίγες οι φορές που στην προσπάθεια των απλών κατοίκων της Καλλιθέας να βοηθήσουν τους αναξιοπαθούντες πρόσφυγες , να επικοινωνούν μεταξύ τους -εξαιτίας της μεγάλης ποσότητας του νερού που κάλυπτε το χώρο- με βάρκες!⁶¹

Ανατρέχοντας κανείς και μόνο στα αρχεία της τοπικής, δισέλιδης-εβδομαδιαίας εφημερίδας που ονομαζόταν «Η ΚΑΛΛΙΘΕΑ», μπορεί να αντιληφθεί, τα καθημερινά και άλυτα προβλήματα των προσφύγων που ζούσαν σε συνοικισμούς της περιοχής. Με μόνιμες -σχεδόν- στήλες σε κάθε της τεύχος, για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, αναφερόταν στα άλυτα προβλήματα, που καλούνταν να αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες των συνοικισμών. Στο μικροσκόπιο της εφημερίδος αυτής πέρασαν οι περισσότεροι από τους συνοικισμούς-κυρίως οι πολυπληθέστεροι. Ενδεικτικά θα αναφερθούμε σε ορισμένα άρθρα, που παρουσιάζουν την κατάσταση των συνοικισμών, όχι στα πρώτα χρόνια του ερχομού-που ίσως θα ήταν λογικό να στερούνται πολλών πραγμάτων-, αλλά είκοσι και πλέον χρόνων μετά. Συγκεκριμένα το 1945 σε ένα αφιέρωμα στο Συνοικισμό Σκοπευτηρίου αλλά και στην ταυτόχρονη αναφορά του στην αναποτελεσματικότητα και τα μεγάλα-μη πραγματοποιήσιμα λόγια των πολιτικών της εποχής, με αφορμή την επίσκεψη αμερικανών αντιπροσώπων σε συνοικισμό της Αθήνας, έγραφε:

« (...) Μπροστά μας είναι τα μαθήματα. Οι καλύβες, οι τρώγλες του Συνοικισμού του Σκοπευτηρίου, το αίσχος αυτού του πολιτισμού. (...) Μπροστά μας

⁶⁰ Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα* , εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000 σελ 108

⁶¹ Ελ. Θ. Κασσιανή, *Η Καλλιθέα, σελίδες από την ιστορία της 1884-1963*, Καλλιθέα 1963 σελ 46

είναι οι στέγες με το πισσόχαρτο, οι πόρτες με τους τενεκέδες και τα τσουβάλια. Μπροστά μας είναι όλη αυτή η βρώμα που αν εμυρίζοντο οι αμερικανοί γερουσιαστές θα πάθαιναν 7 φορές συγκοπή. Οι δικοί μας την κατάπιαν . (..) Φυματικοί, παιδιά ατροφικά, νέοι με ρευματισμούς από τη λάσπη και την υγρασία (..) και αν δεν υπήρχε η αντοχή, η εργατικότητα, το ριζωμένο αίσθημα της καθαριότητας στο θαυμάσιο ποντιακό λαό (..) και αν περίμενε μοιρολατρικά από τους χιλιάδες ιθύνοντες να ενδιαφερθούν για τα στοιχειώδη, τότε κύριοι θα είχατε ξεγράψει από τον γεωγραφικόν χάρτην των εκλογικών σας εκστρατειών, τους εκατοντάδας των κατοίκων του συνοικισμού (...)»⁶² Αυτή ήταν η εικόνα του συνοικισμού του Σκοπευτηρίου, που μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '50, πραγματοποιήθηκε η εκκένωση του χώρου και η αποκατάσταση αυτών σε κανονικές κατοικίες. Η ίδια εφημερίδα, την 1^η Ιανουαρίου του 1950, γράφει για αυτό το γεγονός, βάζοντας ως τίτλο :«ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥ ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟΥ ΘΑ ΣΤΕΓΑΣΘΟΥΝ ΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ- ΕΝΕΚΡΙΘΗΣΑΝ 700 ΕΚΑΤ: ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΠΕΡΑΤΩΣΗ ΤΩΝ ΗΜΙΚΤΗΣΤΩΝ»⁶³ (Η αναφορά στα ημίκτηστα γίνεται, διότι ήδη πριν το πόλεμο του '40 είχε ξεκινήσει μία προσπάθεια εγκατάστασης των προσφύγων σε μόνιμες κατοικίες, αλλά με την έναρξη του πολέμου, μόνο ένας μικρός αριθμός προσφύγων της Καλλιθέας εγκαταστάθηκε σε αυτές. Το έργο παρέμεινε για χρόνια ημιτελές.)

Άλλη αναφορά που γίνεται από τον τύπο είναι για το συνοικισμό των Παλιών Σφαγείων. Οι πρόσφυγες εκεί πέρα από τα προβλήματα ,που είχαν από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους, είχαν να αντιμετωπίσουν και τη διάλυση του μεγαλύτερου μέρους του συνοικισμού, και αναγκάζοντας 200 οικογένειες να μείνουν χωρίς στέγη, έπειτα από πυρκαγιά, που προκλήθηκε από βομβαρδισμό των Γερμανών στο χώρο αυτό κατά τη διάρκεια του πολέμου, τον Αύγουστο του '44.⁶⁴ Συγκεκριμένα, αναφέρει την Κυριακή 21 Απριλίου του '46: «Σε μια γενική και ζωνηρή γραμμή οι ανάγκες των καμένων Σφαγείων είναι οι ακόλουθες: 1. Υγιεινή κατάσταση. Όπως αποδείχτηκε από εξέταση του αστιάτρου και από την τελευταία ιατρική έκθεση των παιδιών, το 70% πάσχει από αδενοπάθεια και ελονοσία. Αφορμή είναι ο υποσιτισμός και οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης σε ανθυγιεινά καταλύματα σε συνδυασμό με τους κακούς όρους καθαριότητας. (..) 2. Σχολικό κτίριο. Όπως είναι γνωστό το 5^ο δημοτικό κάηκε ολοσχερώς από τους Γερμανούς και τα παιδιά είναι αναγκασμένα να φοιτούν σε σχολείο υπό της λεωφόρου Συγγρού, που θεωρείται πλήρως ακατάλληλο. 2. Ύδρευση. Οι κοινόχρηστες βρύσες, είναι ανύπαρκτες. 3. Δελτία απορίας. Τα δελτία απορίας δόθηκαν με το σταγονόμετρο και έτσι έχοντας υπ' όψιν την ανεργία, δεν μπορεί να καταπολεμηθεί ο υποσιτισμός (..) » (τα προβλήματα αυτά παρέμειναν άλυτα μέχρι και την οριστική διάλυση του συνοικισμού στα μέσα της

⁶² Εφημερίδα « Η Καλλιθέα», συντάκτης Λ. Παπαδόπουλος, Κυριακή 23 Σεπτεμβρίου 1945 (αριθμός φύλλου 13)

⁶³ Εφημερίδα « Η Καλλιθέα», συντάκτης Τριαντ. Χ. Τριανταφυλλίδης, Κυριακή 1 Ιανουαρίου 1950 (αριθμός φύλλου 128)

⁶⁴ Εφημερίδα « Η Καλλιθέα», συντάκτης Τριαντ. Χ. Τριανταφυλλίδης, Παρασκευή 3 Μαΐου 1950 (αριθμός φύλλου 144)

δεκαετίας του '50, όπως συνεχώς αναφέρεται η εφημερίδα αυτή, σε πολλά από τα τεύχη που ακολούθησαν).

Για να έχουμε όμως μία σαφέστερη εικόνα της κατάστασης και για να μη σταθούμε μόνο στο τύπο της Καλλιθέας, ίσως θα ήταν σκόπιμο για την περιγραφή της ζωής των οικιστών του συνοικισμού του Χαροκόπου, να ανατρέξουμε σε μία μαρτυρία ενός κατοίκου, περιγράφει την κατάσταση που επικρατούσε στους συνοικισμούς Χαροκόπου και Σκοπευτηρίου, όπως έχει καταγραφεί μέσα στο βιβλίο *Καλλιθέα, Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης (IV)*: « Είχαμε δύο αποικίες αυτών των ξεχασμένων ανθρώπων στην Καλλιθέα, μια στον Χαροκόπου (..) και άλλη μία πίσω από το Γυμνάσιο Θηλέων. (..) Τους λέγανε συνοικισμούς, αλλά στην πραγματικότητα ήταν κοινωνικά λεπροκομεία, βόθροι όπου είχε κατασταλάξει κάθε είδος ανθρώπινης μιζέριας, φτώχειας και απελπισίας. Είχαν κτίσει μόνοι τους τα σπίτια τους (..) οι δρόμοι ήταν χωμάτινοι και δεν είχαν ούτε αποχέτευση, ούτε νερό στα σπίτια τους. Ήταν όμως πεντακάθαρα (..) Συνήθως αυτές οι περιστάσεις κάνουν αυτά τα μέρη εστίες εγκλήματος, Αλλά οι συνοικισμοί αυτοί ήταν διαφορετικοί. Δεν υπήρχε έγκλημα εκεί Ήταν μια τακτική κοινότητα όπου επικρατούσε η οικογενειακή τιμή και η περηφάνια και χαρακτηρίζονταν από την αμοιβαία αλληλεγγύη. Οι δύσκολες περιστάσεις τους είχαν ενώσει (..) Η κοινωνική και οικονομική κατάσταση των ανθρώπων αυτών τους έκανε να κοιτάζουν αλλού για σωτηρία. Έστρεψαν τα μάτια τους στη Ρωσία και στον κομμουνισμό(..).»⁶⁵

Μέσα από τις παραπάνω αναφορές του τοπικού τύπου αλλά και την παραπάνω μαρτυρία, θα ήταν ορθό να σταθούμε σε δύο σημεία. Το πρώτο είναι πως οι άνθρωποι αυτοί, παρά την πείνα ,την ανέχεια και τις δυσκολίες, κατάφεραν να επιβιώσουν με παραδειγματική ευπρέπεια, διατηρώντας όχι μόνο τους χώρους κατοικίας, αλλά και τους χώρους της ψυχής τους καθαρούς. Η ηθική, η αξιοπρέπεια, η εργατικότητα που τους διέκρινε ήταν χαρακτηριστικά άμεσα συνδεδεμένα με τον τρόπο ζωής τους, ενώ ταυτόχρονα γνωρίζοντας την αντιπάθεια και τον λεκτικό εμπαιγμό που είχαν από τους παλιούς ελλαδίτες, ίσως θέλησαν να ορθώσουν το ανάστημά τους και να τους δείξουν τι σημαίνει να κατάγεται από τα αυτά τα προσφυγικά μέρη. Έδειξαν με τον τρόπο τους πως η περιθωριοποίηση δεν οδηγεί απαραίτητα στην παραβατικότητα, αλλά πως η παραβατικότητα δημιουργείται κάτω από αντίξοες συνθήκες όταν υπάρχει πρόσφορο έδαφος στη γενικότερη κουλτούρα της εκάστοτε ομάδας. Κάτι που δε διέθεταν οι άνθρωποι εκείνοι.

Το δεύτερο σημείο που χρειάζεται να σταθούμε, είναι αυτό της πολιτικής τους μεταστροφής. Πράγματι η κυβερνητική πολιτική διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στη συγκρότηση της ξεχωριστής ταυτότητας των προσφύγων. Η αγνόηση των προβλημάτων τους από τους κυβερνητικούς φορείς, περιθωριοποίηση τους και ίσως η αντιδραστικότητα τους να πάνε κόντρα στη παγιωμένη τάξη των πραγμάτων που χωριζόταν για χρόνια στους βενιζελικούς και στους βασιλόφρονες, τους οδήγησε προς τον Κουμμουνισμό, (αν και οι περισσότεροι πρόσφυγες μέχρι πρότινος ανήκαν στη βενιζελική παράταξη, με μία στήριξη σε αυτόν σταθερή και εντυπωσιακά

⁶⁵ Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα*, εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000 σελ 96

συμπαγής⁶⁶) αυξάνοντας έτσι στις εκλογές του '30, κατακόρυφα τα ποσοστά του κουμμουνιστικού κόμματος στις αστικές περιοχές. Φυσικά, όταν στη συνέχεια υπήρξαν πολλοί πρόσφυγες που κατόρθωσαν να υπερπηδήσουν σε μεγαλύτερες κοινωνικές κλίμακες και να διαμορφώσουν έναν άλλο τρόπο ζωής, με άλλες ανάγκες, αυτό το σκηνικό άλλαξε.⁶⁷ Παρ' όλα αυτά, καθώς η Καλλιθέα, είχε αλλάξει κοινωνική βαθμίδα και είχε μετατραπεί πλέον, σε μία μικροαστική πόλη, από την απελευθέρωση της χώρας έως και σήμερα- και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Καλλιθέα ήταν ως επί το πλείστον μία προσφυγική πόλη που μέσα στα χρόνια δέχτηκε και καινούριους πρόσφυγες οικιστές- έχουμε την ανάδειξη δημοτικών αρχών, αποκλειστικά και μόνο από τα κόμματα της αριστεράς και της κεντροαριστεράς.⁶⁸

Φυσικά η γενικότερη απογοήτευση των προσφύγων, δεν οφειλόταν μόνο στις απραγματοποίητες υποσχέσεις των πολιτικών, αλλά και στο ταυτόχρονο αποκλεισμό το γηγενών κατοίκων. Οι ντόπιοι αποκαλούσαν τους πρόσφυγες ογλούδες, εξαιτίας της κατάληξης πολλών επιθέτων εξ αυτών και τα παιδιά τους «τουρκόσπορους»⁶⁹, ενώ υπήρχε ένας διαφορετικός εμπαιγμός για όλες τις κατηγορίες των προσφύγων και ένας φόβος για τον αυτό τον πιο φιλελεύθερο τρόπο ζωής τους, δημιουργώντας έτσι μέσω της αντιπαράθεσης τη γέννηση της συγκεκριμένων στερεότυπων. Σύμφωνα με τον Giddens «η δημιουργία των στερεότυπων, συνδέεται με τον ψυχολογικό μηχανισμό της μετατόπισης, όπου τα συναισθήματα της εχθρότητας ή του θυμού (και στην προκειμένη περίπτωση και του φόβου) κατευθύνονται εναντίον των αντικειμένων(πρόσφυγες) τα οποία δεν είναι οι πραγματικοί πρόξενοί τους.⁷⁰» Ο φόβος και η εχθρότητα για το άγνωστο σε συνδυασμό με το θυμό που ένιωθαν απέναντι στις πολιτικές καταστάσεις, που τους οδήγησαν στο να επωμιστούν το φορτίο των προσφύγων, ουσιαστικά μόνοι τους, οδήγησε στη δημιουργία των παρακάτω στερεότυπων, ως ένα μέσο να δηλώσουν τη διαφορετικότητα και την υπεροχή τους έναντι αυτών. Συγκεκριμένα για τους Σμυρνιούς θεωρούσαν πως ήταν εριστικοί, επιπόλαιοι και κουτσομπόλιδες, και για τις γυναίκες, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, θεωρούσαν πως χαρακτηρίζονταν από χαλαρή ηθική. Από την άλλη τους Πόντιους που τους αποκαλούσαν αούτηδες (επειδή το αυτός το πρόφεραν αούτος), του θεωρούσαν συντηρητικούς και πεισματάρηδες, ενώ τους Κωνσταντινοπολίτες ως φαντασμένους και ψηλομύτες.⁷¹ όπως αντιλαμβανόμαστε ο μεγαλύτερος φόβος των γηγενών- αν κρίνουμε και μόνο από τους χαρακτηρισμούς- ήταν οι Σμυρνιοί και κυρίως το γεγονός ότι το γυναικείο φύλο αυτής της ομάδας, παρέκλινε κατά πολύ από τα συντηρητικά πρότυπα της εποχής.

Η απορία όμως που γεννιέται είναι το πώς δημιουργήθηκαν τα στερεότυπα αυτά; Η απάντηση ίσως βρίσκεται στο γεγονός ότι οι άνθρωποι, τοποθετούν και

⁶⁶ Αντ. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες μια νέα ματιά*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011 σελ 162

⁶⁷ R. Hirschon, *Κληρονόμοι της μικρασιατικής Καταστροφής- Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό ίδρυμα εθνική Τραπέζης, Αθήνα, 1992, σελ 104-106

⁶⁸ Θοδ. Γ. Ψαλιδόπουλος, *Καλλιθέα σελίδες ιστορίας και πολιτικής*, , Εκδόσεις Άννα Ανδρεατίδου, Καλλιθέα, 1997, σελ 120

⁶⁹ Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα*, εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000 σελ 108

⁷⁰ Ant. Giddens, *Κοινωνιολογία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ 302

⁷¹ R. Hirschon, *Κληρονόμοι της μικρασιατικής Καταστροφής- Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό ίδρυμα εθνική Τραπέζης, Αθήνα, 1992, σελ 73-74

ακόμα περισσότερο ορίζουν τους εαυτούς τους, μέσα από την ευρύτερη έννοια του τόπου. Το μέρος όπου κάποιος κατάγεται δεν είναι κάτι το τυχαίο μέσα στο χάρτη, αλλά αντίθετα, ο τόπος αντιπροσωπεύει ένα μείγμα πολιτιστικών χαρακτηριστικών και στην ουσία υποδηλώνει το ποιος είσαι. Ίσως να μην είναι απλά ένα ζήτημα στερεοτύπων. Η καθημερινότητα που βιώνει ο κάθε άνθρωπος μέσα στα κλειστά πλαίσια ενός χώρου μαθαίνει συγκεκριμένους τρόπους αλληλεπίδρασης και συμπεριφοράς και κατά συνέπεια αυτόπροσδιορίζεται. Αυτό είναι και το βασικό συστατικό που μετατρέπει τον απλό χώρο σε τόπο, στη συνείδηση των ανθρώπων⁷². Με άλλα λόγια, αυτό δικαιολογεί εν μέρει τη δημιουργία των στερεοτύπων όσο αναφορά τους πρόσφυγες, διότι πράγματι ο τόπος μας προσδίδει κάποια συγκεκριμένα στοιχεία έκφρασης. Παρ' όλα αυτά είναι φανερό πως πολλοί από τους χαρακτηρισμούς αυτούς, οφείλονται στη λανθασμένη αποκωδικοποίηση του τρόπου ζωής τους. Αυτό συνέβη διότι οι γηγενείς έζησαν μέσα σε έναν άλλο τόπο-χώρο, που τους προσέδιδε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και του όριζε διαφορετικούς κανόνες. Όπως, λοιπόν αυτό το διαφορετικό, ήταν ίσως αυτό που οδηγούσε στην υπερβολή και την διαστρέβλωση-σε κάποιες περιπτώσεις- της αλήθειας..

Η υπερβολή και η διαστρέβλωση όμως, κατόρθωσαν τελικά να δημιουργήσουν ουσιαστικά προβλήματα στην προσαρμογή της νέας τους ζωής. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε και πάλι σ' ένα κομμάτι της συνέντευξης που μας παραχώρησε η γραμματέας του Συλλόγου Αργοναύται- Κομνηνοί,, και που μας αναφέρει την εμπειρία της πάνω στο ζήτημα της περιθωριοποίησης τους, καθώς μεγάλωσε σε συνοικισμό Σκοπευτηρίου στην Καλλιθέα: « *Εδώ ήμασταν μειονότητα, ήταν μεγάλη πόλη η Αθήνα και χανόντουσαν οι φωνές μας. Δε γινόταν όπως τη Μακεδονία που ουσιαστικά οι πρόσφυγες την ανέστησαν. Όχι εδώ ζούσαμε περιορισμένοι σα γκέτο. Διαμορφώσαμε αυτό το χώρο του γκέτο όπου ζούσαμε, ανάλογα με τις εμπειρίες μας. (..) Αλλά και πάλι σου ξαναλέω ήμασταν η μειονότητα. Εγώ προσωπικά μέχρι το Γυμνάσιο, ντρεπόμουν να λέω ότι είμαι Πόντια. Όσο περήφανη ένιωθα για την καταγωγή μου, άλλο τόσο με ανάγκαζαν να φοβάμαι να το πω. Γιατί, γι' αυτούς ήμασταν πρόσφυγες. Φοβόντουσαν ότι ο πρόσφυγας θα τους φάει, ξέρω γω (..)*»⁷³

Τελικά η παραπάνω υπόθεση που κάναμε, ότι δηλαδή ο φόβος του πρόσφυγα, ο φόβος του ξένου, που φέρνει μαζί του το καινούριο τη νέα εποχή, οδήγησε τελικά τους γηγενείς κατοίκους μέσα από τη δημιουργία των στερεοτύπων, στην αποστροφή τους από τον πρόσφυγα; Πριν απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα ας παραθέσουμε ένα ακόμα περιστατικό έτσι όπως μας το δήλωσε ο επίτιμος Προέδρου του Παμποντιακού συλλόγου «Αργώ» Καλλιθέας (ενός συλλόγου που δημιουργήθηκε με τον ερχομό των παλιννοστούντων ποντίων εκ Ρωσίας). Η περίπτωση της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου. Η εκκλησία αρχικά κατασκευάστηκε ως ένα ιστορικό ξύλινο παράπηγμα

⁷² Απ. Παπαδόπουλος, Κ. Χατζημιχάλης, *Συλλογή κειμένων για το μάθημα της πολιτισμικής γεωγραφίας*, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2005-2006 σελ 4 (Mike Crang, *Cultural Geography*, Routledge, London, 1998)

⁷³ Απόσπασμα από τη συνέντευξη που πάρθηκε από τη Γραμματέα του συλλόγου Αργοναύται- Κομνηνοί, τα στοιχεία της οποίας επιθυμούσε να μην αναφερθούν. (11-11-11, διάρκεια συνέντευξης 15-20 λεπτά)

(1930), ακριβώς δίπλα από το συνοικισμό του Σκοπευτηρίου, ως ένας φόρος τιμής στο ναό του Αγίου Νικολάου που βρισκόταν στην Κερασούντα, ενώ στα 1931 κατασκευάστηκε ο σημερινός πέτρινος ναός.⁷⁴ Ο επίτιμος λοιπόν πρόεδρος μας αναφέρει: « (...) Γνωρίζω προσωπικά έναν αδερφό- πόντιο του οποίου ο πατέρας ήταν μέσα σ' αυτούς που κατασκεύασαν το ξύλινο ναό. Ο ξύλινος ναός φτιάχτηκε 14 φορές, καθώς 13 φορές μέσα στη νύχτα γκρεμιζόταν από ντόπιους και ενώ είχαν φασαρίες από τις τοπικές αρχές που το έκριναν παράνομο. Τίποτα δε λογάριαζαν. Μετά έγινε πέτρινος. (...)»⁷⁵ .Για να μπορέσουμε όμως να εκφέρουμε άποψη, για το θέμα, αξίζει να σημειωθεί και η καταγραφή του Γιάννη Κακουλίδη από το βιβλίο του *τα παιδιά της βροχής* όπου περιγράφει το πώς είδε δημιουργία του ξύλινου παραπήγματος αλλά και τις πρώτες αντιδράσεις « (...) εμφανίστηκαν ξαφνικά κάρα φορτωμένα με ξυλεία και πολλοί μάστορες οι οποίοι άρχισαν βιαστικά εργασίες μέχρι αργά το βράδυ. Η δουλειά συνεχίστηκε εκ νέου νωρίς και την επόμενη μέρα και ολοκληρώθηκε μετά την άφιξη ενός φορτίου με κεραμίδια τα οποία τοποθετήθηκαν από τους μάστορες σε εξαιρετικά σύντομο χρόνο, ενώ ο κόσμος τους φώναζε « γρήγορα παιδιά!» (...) Κάποιοι άρχισαν να φωνάζουν «έρχονται έρχονται». Γύρισα να δω ποιοι έρχονται και βλέπω χωροφύλακες. Ύστερα κάποιος φώναζε «Να φύγουν οι άντρες και τα παιδιά. Να μείνουν μόνο οι γυναίκες!» (...) Το τι είδαν τα μάτια μας δε περιγράφεται. Να βαράνε οι χωροφύλακες με τα γκλοπ, να βαράνε οι γυναίκες με τα ξύλα...»⁷⁶

Μέσα στις αναφορές αυτές, κρύβονται δύο ζητήματα: η συμπεριφορά των απλών πολιτών και των τοπικών αρχών της περιοχής. Η εκκλησία αυτή στην αρχική της μορφή και με τον τρόπο που χτίστηκε σαφέστατα θεωρούταν αυθαίρετη, καθώς ο χώρος δίπλα στο Σκοπευτήριο ανήκε και αυτός στην Ολυμπιακή επιτροπή. Το ερώτημα όμως που τίθεται, είναι πως ήταν το μόνο αυθαίρετο που υπήρχε, όχι απλά στην Καλλιθέα, αλλά και στον ίδιο το χώρο του Σκοπευτηρίου; Ποιος ο λόγος της αντίδρασης; Αν κοιτούσε κάποιος από αυτούς δίπλα στο συνοικισμό θα παρατηρούσε το τερατούργημα της αυθαιρεσίας σε κάθε χιλιοστό του χώρου. Εξ' άλλου η αυθαίρετη δόμηση εκείνα τα χρόνια ήταν μια επιτακτική ανάγκη της επιβίωσης του κράτους. Ο μεγάλος αριθμός των προσφύγων δεν επέτρεπε, σε μια χώρα όπως ήταν η Ελλάδα που δεν είχε τα οικονομικά εφόδια να στηρίξει ολοκληρωτικά τον μεγάλο αυτό αριθμό προσφύγων να πράξει διαφορετικά. Χρειαζόταν είτε να τους αναλάβει εξ ολοκλήρου, είτε να τους απωθήσει. Και επειδή δε γινόταν να κάνει τίποτα από τα δύο, ήταν επόμενο να οδηγηθεί στο δρόμο της αυτόβουλης σιωπής και τύφλωσης, μπροστά στα οικοδομικά παραπτώματα.⁷⁷ Από την άλλη η αντίδραση όσον αφορά τον απλό κόσμο, στη συγκεκριμένη περίπτωση να οφειλόταν στο γεγονός του συμβολισμού αυτής της εκκλησίας;. Δηλαδή στο γεγονός ότι ένιωθαν έκδηλη αυτή την απειλή του ριζώματος στη νέου αυτού πληθυσμού στη χώρα τους, με σπόρους όμως

⁷⁴ Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα*, εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000 σελ 199

⁷⁵ Απόσπασμα από τη συνέντευξη που πάρθηκε από τον επίτιμο πρόεδρο του Παμποντιακού Συλλόγου, τα ακριβή του στοιχεία ζητήθηκε να μην αναφερθούν. (2-11-11, διάρκεια συνέντευξης 50 λεπτά)

⁷⁶ Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία *Η ιστορία της Μικράς Ασίας, Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, τόμος 7, Οκτώβριο, 2011 σελ 22

⁷⁷ Λ. Λεοντίδου, *Οι Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940*, Αθήνα 1989, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ σελ 25

από άλλα μέρη που ίσως φάνταζαν απειλητικά στα μάτια τους; Δεν ήταν λοιπόν η εκκλησία ως εκκλησία το ζητούμενο, καθώς πρόσφυγες και παλαιοελλαδίτες τρέφονταν από τα ίδια θρησκευτικά φρονήματα, ήταν αυτό το άρωμα ανατολής που απλωνόταν πάνω από τους συνοικισμούς και αγκάλιαζε σιγά σιγά όλη την περιοχή. Ήταν αυτή η μεταφορά του εθνικοποιημένου τους χώρου, έτσι όπως την αναφέρει ο Mike Crang αναφερόμενος γενικότερα στους λαούς, δηλαδή: *η διαμόρφωση ενός τοπίου μπορεί να εκφράσει και να ενδυναμώσει περί του τι δίνει υπόσταση σε ένα λαό, (..) έτσι ώστε με την «εφεύρεση ιστοριών» και αναμνήσεων να σχετίζεται με τον τόπο και το παρελθόν του.*⁷⁸ Αυτό προσπάθησαν και οι πόντιοι πρόσφυγες της Καλλιθέας. Να μεταφέρουν και κατά συνέπεια να διαμορφώσουν, μέσα στο καινούριο γι' αυτούς τοπίο, ένα κομμάτι του δικού τους τόπου όπου θα τους θυμίζει έναν από τους βασικούς πυρήνες του πολιτισμού τους, που ήταν η θρησκεία. Ήταν ίσως, αυτή η άρνηση, κυρίως, της πρώτης γενιάς των προσφύγων, να συμφιλιωθούν στο καινούριο, το διαφορετικό από αυτό που ήξεραν.

Παρ' όλες όμως τις αντιξοότητες, την ουσιαστική τους αγνόηση από τους κυβερνητικούς φορείς, τις αντιπαραθέσεις τους με τους γηγενείς, την άρνησή τους να δεχτούν τη χαμό της πατρίδας τους, οι άνθρωποι αυτοί κατάφεραν να επιβιώσουν και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία. Μέσα στους χαρακτηρισμούς και τα στερεότυπα που είχαν δημιουργήσει για τους πρόσφυγες, υπήρχε και ένα φάσμα «θετικών», που όπως φαίνεται οι πρόσφυγες, τα επιβεβαίωσαν στο έπακρο: το δαιμόνιο του πρόσφυγα επιχειρηματία, η ευστροφία και η εργατικότητα του έλληνα ανατολίτη.⁷⁹ Εργάστηκαν σκληρά και σε κάθε τύπου εργασίες. Ακόμα και οι γυναίκες-πρόσφυγες, καθώς αποτελούσαν σε πολλές περιπτώσεις αρχηγούς οικογενειών ή ήταν χωρίς οικογένεια⁸⁰, εργάστηκαν σε εργοστάσια της Αθήνας και του Πειραιά, αλλά ακόμα και σε αγροτικές εργασίες όπως στην περίπτωση της Καλλιθέας. Αξίζει να αναφέρουμε σ' αυτό το σημείο πως η αμοιβή για τις γυναίκες αυτές, βρισκόταν στα κατώτερα όρια, για την εποχή, κυμαινόμενη από το ένα τρίτο έως το μισό ανδρικού ημερομισθίου⁸¹. Σαφέστατα η εκμετάλλευση στον τομέα της εργασίας, δεν αποτελούσε μόνο γυναικεία υπόθεση, καθώς και οι άντρες πρόσφυγες, εργαζόντουσαν με πολύ χαμηλά ημερομίσθια, μέχρι να ορθοποδήσουν και να εξελιχτούν-σε πολλές περιπτώσεις- σε οικονομικούς παράγοντες της χώρας.⁸²

Ας επικεντρωθούμε όμως στην περίπτωση της Καλλιθέας και να αναλύσουμε τη συμβολή των πρώτων προσφύγων, στους τρεις τομείς της οικονομίας της πόλης της Καλλιθέας, που θεωρήθηκε σχεδόν καθοριστική.. Στον πρωτογενή τομέα: Ήδη πριν τον ερχομό των προσφύγων, όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω, η Καλλιθέα βασιζόταν σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό στη γεωργία(καλλιέργεια κριθαριού, ελιών

⁷⁸ Απ. Παπαδόπουλος, Κ. Χατζημιχάλης, *Συλλογή κειμένων για το μάθημα της πολιτισμικής γεωγραφίας, Το συμβολικό τοπίο*, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2005-2006, σελ 14 (Mike Crang, *Cultural Geography*, Routledge, London, 1998)

⁷⁹ Αντ. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες* μια νέα ματιά, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011 σελ 164

⁸⁰ Εφημερίδα Καθημερινή, ένθετο περιοδικό: 7ημέρες, Κυριακή 13 Απριλίου 2003 σελ 14

⁸¹ Λ. Λεοντίδου, *Οι Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940*, Αθήνα 1989, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ σελ 198

⁸² Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930) Ο πόνος και η Δόξα*, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2003, σελ 87

κ.α) αλλά και στην κτηνοτροφία (λόγω της ύπαρξης των σφαγείων, καθώς και αγελαδοτρόφων)⁸³. Ένα μεγάλο ποσοστό των προσφύγων που εγκαταστάθηκε στην περιοχή, και κυρίως των Ποντίων, ανήκε στην αγροτική τάξη⁸⁴ (ένα από τα λάθη του συστήματος, καθώς σε πολλές περιοχές είχαμε την τοποθέτηση αγροτών προσφύγων σε πόλεις, και την αντίστοιχη τοποθέτηση αστών, σε χωριά), συνεπώς η συνεισφορά του στην ανάπτυξη αυτού τομέα που άκμασε στην περιοχή, για μερικές ακόμα δεκαετίες (μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '40 η γεωργία και μέχρι τις αρχές του '60 η κτηνοτροφία), ήταν σημαντική. Στο δευτερογενή τομέα: Η παρουσία των προσφύγων, θα έλεγε κανείς πως αποτέλεσε το θεμέλιο λίθο, για την ανάπτυξή του. Τα φθηνά εργατικά χέρια που προσέφεραν εξαιτίας της ανάγκης τους για επιβίωση, σε συνδυασμό με την προνομιακή θέση της Καλλιθέας μέσα στο χώρο, οδήγησαν στη ραγδαία βιοτεχνική και βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής, που υπάρχει σε έναν μικρότερο βαθμό ακόμα και σήμερα. Τέλος, στο τριτογενή τομέα: Η άνθιση του εμπορίου και των υπηρεσιών οφειλόταν αποκλειστικά και μόνο στους πρόσφυγες. Η παράδοση και η γνώση που είχαν στον τομέα του εμπορίου, δεν άργησε να εκδηλωθεί και να αναπτυχθεί⁸⁵, διατηρώντας επάξια τον προαναφερθέντα τίτλο, αυτό του δαιμόνιου πρόσφυγα επιχειρηματία. (Αυτό μάλιστα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, πως στην περίπτωση των προσφύγων αυτά τα θετικά στερεότυπα, αυτή η «θετική κοινωνική διαφοροποίηση» που υπέστησαν έτεινε να καλύψει γι αυτούς τους υπόλοιπους χαρακτηρισμούς. Ήταν τίτλοι που εξαιτίας της γενικότερης περιθωριοποίησης που ένιωθαν, έπρεπε να τους διατηρήσουν επάξια και το κατάφεραν.⁸⁶)

Η συμμετοχή του προσφυγικού πληθυσμού της Καλλιθέας σε όλους τομείς της οικονομίας της πόλης, δεν ήταν αποκλειστικά αποτέλεσμα ανάγκης. Αντίθετα, αν μελετήσουμε το πώς ορίζει η Κοινωνία Των Εθνών, την ιδιότητα αυτών των ανθρώπων πριν την έλευσή τους στον ελεύθερο ελλαδικό χώρο, θα κατανοήσουμε τους λόγους της συμμετοχής τους στους συγκεκριμένους τομείς.

Οι πρόσφυγες, ήταν κατά κύριο λόγο ένας αστικός και περιαστικός (ημι-αγροτικός) πληθυσμός όπου μέσα του και περιελάμβανε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Οι αγρότες που δεν ανήκαν στον περιστασιακό πληθυσμό, αποτελούσαν μικρή μειονότητα μέσα στο σύνολο των μικρασιατών. Συγκεκριμένα υποστηρίχτηκε πως οι Έλληνες της Ανατολικής Θράκης, του Καυκάσου και του Πόντου ήταν στην πλειονότητά τους αγρότες, ενώ αντίθετα οι πρόσφυγες της Κωνσταντινούπολης και των λοιπών περιοχών της Μικράς Ασίας, ήταν κατά κύριο λόγο αστικός ή περιαστικός πληθυσμός. Ο περιαστικός πληθυσμός, δεν ήταν ένας απλός αγροτικός, αντίθετα ήταν ιδιοκτήτες μικρών οικογενειακών κλήρων, όπου στην ουσία οι αρχηγοί των οικογενειών δεν απασχολούταν με την αγροτική δραστηριότητα, αλλά ασκούσαν κάποιο αστικό επάγγελμα όπως: τεχνίτης, ιδιοκτήτης μικρής επιχείρησης κ.α⁸⁷ Αυτό

⁸³ Δ. Κάρναβος, *Καλλιθέα: Ταυτότητα και αυτοδιοίκηση*, εκδ. Τσουκάτου, Αθήνα, 2006 σελ 70

⁸⁴ Σ. Κλαδάς, *Ποντιακοί οικισμοί, ΤΟ ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ-ΑΘΗΝΩΝ, Η πρώτη Ποντιακή «κυψέλη» στην περιοχή πρωτευούσης*, Ποντιακή Εστία, 3, Μάιος-Ιούνιος 1975, σελ 51

⁸⁵ Δ. Κάρναβος, *Καλλιθέα: Ταυτότητα και αυτοδιοίκηση*, εκδ. Τσουκάτου, Αθήνα, 2006 σελ 69-70

⁸⁶ Αντ. Λιάκος, *Το 1922 και οι Πρόσφυγες μια νέα ματιά*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011 σελ 164

⁸⁷ Π. Πιζανίας, *Οι Φτωχοί των Πόλεων, η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1993 σελ 124-125

λοιπόν δικαιολογεί τη συμμετοχή τους στους παραπάνω τομείς εργασίας, αλλά ταυτόχρονα και τους χαρακτηρισμούς των γηγενών κατοίκων όσον αφορά τις ικανότητες των προσφύγων.

Με αυτό λοιπόν, τον τρόπο κύλισε η ζωή των πρώτων προσφύγων στην περιοχή, με την πλήρη αποκατάσταση αυτών, από τις παράγκες των συνοικισμών σε κανονικά σπίτια να ξεκινά και πάλι από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και να ολοκληρώνεται περίπου στα μέσα της δεκαετίας του '60 για όλους τους συνοικισμούς της περιοχής, μέσα από το σύστημα αυτό-στεγάσεως, χώρων και της παροχής Δανείων, φτάνοντας η περιοχή να ξεκινά να παίρνει τη σημερινή της μορφή.⁸⁸ Εκείνες μάλιστα τις δεκαετίες που αποτελούσαν το μεταβατικό στάδιο της περιοχής σε μία καινούρια εποχή, ο κύριος τρόπος διασκέδασης των πολιτών της, ήταν μέσα από τους συλλόγους των Αργοναύται-Κομνηνών και των Κωνσταντινοπολιτών. Αυτό φανερώνει την πολιτισμική συνεισφορά των ομάδων αυτών στο χώρο της Καλλιθέας. Εκείνη τη χρονική στιγμή, η περιοχή αλλά και ολόκληρη η χώρα προσπαθούσε να ανακτήσει τις δυνάμεις της και να ανασυγκροτηθεί καθώς έβγαινε από έναν μεγάλο και δύσκολο πόλεμο (Β' Παγκόσμιος). Συνεπώς οι ενέργειες των συλλόγων αυτών αποτελούσαν μία ανάσα ζωής μέσα στα καθημερινά και ογκώδη προβλήματα της καθημερινότητας των γηγενών.⁸⁹

Η Καλλιθέα είχε γίνει –μέχρι την οριστική διάλυση των συνοικισμών– : η Καλλιθέα των προσφύγων, διαμορφώνοντας έτσι την έννοια του Καλλιθεάτη, που διατηρούσε μέσα του –με μία τάση ομοιομορφίας– ένα πολιτιστικό και κοινωνικό μείγμα προσφυγικής και παλαιάς Ελλάδας. Είναι αυτό που αναφέρεται στο βιβλίο Άστν Καλλιθέας του Τριανταφυλλίδη, ότι: «Οι κατά το 1923 εγκατασταθέντες Έλληνες Μικρασιάται, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών, ζητήσαντες κοινήν ζωήν και κοινάς περιπέτειας με τους παλαιότερους Καλλιθεάτας, και με τους κατόπιν ελθόντας αποτέλεσαν μετ' αυτών εν σύνολον με συνείδησιν τοπικήν, του «Παλαιού Καλλιθεάτου».⁹⁰ Σίγουρα, αυτή η έννοια, δεν υπάρχει σήμερα στο ακέραιο, καθώς η αναπροσαρμογή και η αύξηση του πληθυσμού της, ήταν αυτά που επέφεραν για ακόμα μια φορά την αλλαγή στην ταυτότητα της περιοχής. Παύει πλέον να θεωρείται αγροτική ζώνη και εντάσσεται πλέον μέσα σε ένα μικροαστικό κλίμα, που συνοψίζεται από διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων. Αυτό πραγματοποιείται, από τη συνεχή εσωτερική μετανάστευση ελλήνων της επαρχίας στο χώρο αυτό –όπου θέλησαν να ενταχθούν μέσα στο κλεινόν άστν– την κοινωνική μεταπήδηση πολλών προσφύγων αλλά και τη μόνιμη πλέον αποκατάσταση αυτών σε άλλες περιοχές, με συνέπεια την κλιμακωτή αναδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού της περιοχής.⁹¹ Από τη δεκαετία του '60 και μετά, αναφερόμαστε σε μία πόλη που έχει όλα εκείνα τα στοιχεία που συναντάμε σήμερα: σχετική αποξένωση των κατοίκων, που πλέον δε βρίσκονται στις παλιές γειτονιές και στους συνοικισμούς των αναμνήσεων, αλλά μέσα σε διαμερίσματα, και σημάδια συχνών μετακινήσεων σε άλλες γειτονιές ή σε

⁸⁸ Τ. Τριαντάφυλλου, *Άστν Καλλιθέας, 1884-1972*, εκδ. Εφημερίδος «Η Καλλιθέα», Αθήνα σελ 36

⁸⁹ Χρ. Παπάζογλου *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα*, εκδ. Έρευνα, Καλλιθέα, 2000 σελ 199

⁹⁰ Ο.π. σελ 3

⁹¹ Εφημερίδα Καθημερινή, ένθετο περιοδικό: 7ημέρες, Κυριακή 13 Απριλίου 2003 σελ 16

άλλες περιοχές. Παρ' όλα αυτά, τη διατήρηση αυτής της παλιάς πολυμορφικότητας της Καλλιθέας, κατάφεραν να αναζωογονήσουν, σε ένα βαθμό, τα επόμενα προσφυγικά κύματα που κατέφθασαν στο χώρο.

Πράγματι, για τον ελληνισμό, ο 20^{ος} αιώνας σημειωνόταν από μία διαρκή αναπροσαρμογή του όγκου του πληθυσμού του. Σίγουρα **οι** επόμενες προσφυγικές ομάδες, ήταν κατά πολύ μικρότερες και εντάσσονταν σταδιακά, με έναν πιο αργό ρυθμό, μέσα στους κόλπους της κοινωνίας, σε σχέση με την πρώτη. Το επόμενο προσφυγικό κύμα, που δέχτηκε η Ελλάδα και μαζί και η πόλη της Καλλιθέας, ήταν αυτό των Κωνσταντινουπολιτών. Τα γεγονότα της 6^{ης} και 7^{ης} Σεπτεμβρίου του 1955, εξαιτίας των οποίων καταστράφηκαν οικονομικά χιλιάδες οικογένειες ελλήνων που κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια όταν το 1964-με αφορμή το Κυπριακό- η Άγκυρα, απέλασε τους 12.000 Έλληνες υπηκόους που παρέμεναν στην Πόλη με την κατηγορία της κατασκοπίας⁹² (θα αναλυθούν εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο), οδήγησε στον ερχομό τους στον ελεύθερο Ελλαδικό χώρο. Οι απελάσεις συνεχίστηκαν μέχρι το 1968, όπου στα πλαίσια των χρόνων των οποίων αναφερόμαστε, άγγιξαν τις 36.000.

Οι περισσότεροι εξ αυτών όπου εγκαταστάθηκαν στην Αττική επέλεξαν τους δήμους Αθηνών, Π.Φαλήρου, Καλλιθέας, Αλίμου και Ν. Φιλαδέλφειας. Ο ακριβής αριθμός που εγκαταστάθηκαν στην Καλλιθέα, δεν είναι γνωστός, καθώς υπήρχε το ζήτημα, που ήδη έχουμε καταγράψει, της συνεχής μετακίνησης των πληθυσμών, εκείνης της περιόδου. Ούτε όμως και ο σύλλογος τους στην Καλλιθέα ήταν σε θέση να μας αναφέρει τον ακριβή αριθμό τους, (παρ' όλα αυτά τον υπολογίζει άτυπα περίπου στις 150-200 οικογένειες) ίσως γιατί πλέον ο σύλλογος δεν έχει τοπικό χαρακτήρα. Κατά συνέπεια, εκείνη την περίοδο εγράφησαν σ' αυτόν και πρόσφυγες που διέμεναν και σε άλλες κοντινές περιοχές.

Τα σημεία εγκατάστασής τους, δεν είναι πλέον συγκεκριμένα, όπως στην περίπτωση των προσφύγων του '22. Αυτό γιατί δεν υπάρχουν πλέον οι συνοικισμοί και κατά μία έννοια, αυτή η πληθυσμιακή ομάδα, δεν έχριζε της απαιτούμενης προσοχής από τους κρατικούς φορείς. Τα προβλήματα της ένταξής τους, ήταν πολλά και καθώς είχαν έρθει στον ελλαδικό χώρο, κατεστραμμένοι οικονομικά, ενώ αντιμετώπιζαν τον εμπαιγμό των γηγενών κατοίκων-ίσως σε μικρότερο βαθμό από τους πρόσφυγε του '22, αλλά οι αντιπαραθέσεις παρέμεναν ζωντανές- και με το κράτος να τους παραδίδει την ελληνική υπηκοότητα, μετά το '81⁹³. Είναι δηλαδή αυτό που χαρακτηριστικά μας ανέφερε ο γραμματέας του συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών της Καλλιθέας, όπου μέσα από την παρακάτω φράση του περικλείεται το κυριότερο ζήτημα της μη ομαλής ένταξής τους μέσα στο χώρο: «(..)Για τους Τούρκους ήμασταν οι Έλληνες και για τους Ελλαδίτες για πολλά χρόνια ήμασταν οι Τούρκοι». Παρ' όλα αυτά, οι άνθρωποι αυτοί, όμως κατάφεραν να ορθοποδήσουν μόνοι τους, καταπιανόμενοι με αστικά επαγγέλματα (ίδια ή παρεμφερή με αυτά που έκαναν στην Κωνσταντινούπολη) και με την αμέριστη

⁹² Εγκυκλοπαίδεια Δομή, *Ιστορία των Ελλήνων, νεώτερος ελληνισμός 1910-1940*, τόμος 8, εκδ. Δομή, Αθήνα, 2006, σελ 357-8

⁹³ I : Ιακωβίδης Ιωάννης, «Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες και σύλλογοι στην Ελλάδα », Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος ελληνισμού, 2008, (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11007>>)

βοήθεια του συλλόγου, των συμπατριωτών τους και των συγγενών τους που βρίσκονταν ήδη στον ελεύθερο ελλαδικό χώρο, εδώ και πολλές δεκαετίες. Η ένταξη λοιπόν και η προσαρμογή στα καινούρια δεδομένα ήταν θέμα καθαρά δικής τους ευθύνης.

Ανεξάρτητα όμως με τα προβλήματα, τον τόπο εγκατάστασης και τον ακριβή αριθμό των Κωνσταντινουπολιτών που κατέφτασαν στην Καλλιθέα, ας δούμε ένα διάγραμμα που απεικονίζει την πληθυσμιακή της εξέλιξη κατά τα έτη απογραφής 1951,1961,1971, ώστε να μπορέσουμε να διαπιστώσουμε, σε ποιο βαθμό, ο κατά προσέγγιση, αυτός αριθμός των προσφύγων, θα μπορούσε να επηρεάσει και πάλι την κοινωνική σύσταση της περιοχής:

Διάγραμμα 4(i)

(Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε.)

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, διαπιστώνουμε-γνωρίζοντας πως ο μεγάλος όγκος των νέων προσφύγων έφτασαν στην Ελλάδα αλλά και στην περιοχή το 1964 – ότι, δε θα μπορούσε πλέον να επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τη σύσταση της περιοχής. Η Καλλιθέα πλέον έχει πάψει να ανήκει στους πρόσφυγες, και έχει παραδοθεί στα χέρια μιας καινούριας κατηγορίας ,αυτής των αγροτών όπου καταφθάνουν πλέον κατά χιλιάδες, αναζητώντας μία καινούρια ζωή. Η γεωγραφική της θέση και ο άναρχος τρόπος ανάπτυξης, συνέτειναν ώστε μέχρι τη δεκαετία του '80 να απολέσει όλα εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπου μέχρι τη δεκαετία του '50 τη ξεχώριζαν από τις άλλες περιοχές της περιφέρειας της πρωτεύουσας.⁹⁴ Συγκεκριμένα, η Καλλιθέα τοποθετήθηκε στο παιχνίδι των υπόλοιπων περιοχών, αυτό δηλαδή της έντονης οικοδόμησης, αρχικά κατά τη δεκαετία του '50 και του '60, μέσω της λαϊκής αυτοστέγασης-που στη δεκαετία του '70 μετατράπηκε σε κατά

⁹⁴ Θεόδ. Γ. Ψαλλιδόπουλος, Καλλιθέα, Σελίδες Ιστορίας και πολιτικής, εκδόσεις Άννα Ανδρεατίδου, Καλλιθέα 1997 σελ 104

παραγγελίαν οικοδόμηση- ενώ αργότερα συνεχίστηκε με τη μέθοδο της αντιπαροχής.⁹⁵

Όλα αυτά, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80, όπου η Καλλιθέα, δέχτηκε το τελευταίο- και κατά πολύ μεγαλύτερο από το προηγούμενο- κύμα προσφύγων, αυτό των παλιννοστούντων Ποντίων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Ε.Σ.Δ.Δ.). Ήδη, όπως έχουμε προαναφέρει, Ποντιακοί πληθυσμοί από τη Ρωσία καταφθάνουν στην Ελλάδα και κατ' επέκταση στην Καλλιθέα ήδη από το 1916

Επόμενοι σημεία-σταθμοί, της έλευσης τους αποτελούν: το **1939**, που αναφερόμαστε σε έναν πληθυσμό που αποτελείται κυρίως από γυναίκοπαιδα. Η περίοδος **1965-67**, που αφοτου έχει περάσει μία και πλέον δεκαετία από την πτώση του Στάλιν έχουμε ένα μεγάλο κύμα Ποντίων από το Καζαχστάν, για να συνεχίσει με έναν πιο αργό ρυθμό την περίοδο **1974-88** με Πόντιους που προερχόντουσαν και πάλι κατά κύριο λόγο από το Καζαχστάν και λιγότεροι από τη σοβιετική Ασία και τον Καύκασο, για να φτάσουμε στην κορύφωση από το **1989** και έπειτα, με τη διάλυση της ΕΣΣΔ και το άνοιγμα των συνόρων.⁹⁶

Αυτά αποτελούν τα κύρια χρονικά σημεία έλευσης ενός πληθυσμού, που για πολλούς θεωρήθηκε αρκετά αμφιλεγόμενος, καθώς υπήρξε εύκολη λεία, για τη δημιουργία μίας έντονης αντιπαράθεσης για το κατά πόσο, στο σύνολό του, ο πληθυσμός αυτός ήταν αμιγώς Ποντιακός. Η αμφισβήτησή του στηρίχτηκε στο γεγονός ότι οι Πόντιοι της Ρωσίας, καταμετρούσαν πολλές δεκαετίες στο χώρο της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, με αποτέλεσμα να θεωρείται απόλυτα λογική η πρόσμιξή τους με τους εκεί γηγενείς κατοίκους. Μία άλλη άποψη υποστήριζε πως ένα μέρος αυτού του πληθυσμού, δεν ήταν καν ποντιακής καταγωγής και πως όλο αυτό αποτελούσε κομμάτι ενός καλά στημένου πολιτικού παιχνιδιού. (Σε κάθε περίπτωση, δεν ασπαζόμαστε την άποψη αυτή, απλώς κάνουμε μία καθαρή αναφορά της κατάστασης και των γεγονότων που διαδραματίστηκαν). Το ζήτημα όμως αυτό θα το αναλύσουμε εκτενέστερα, στο αντίστοιχο για αυτούς κεφάλαιο. Προς το παρόν θα ήταν σκόπιμο, να παραθέσουμε κάποια στοιχεία που αφορούν την περιοχή της Καλλιθέας.

Το σύνολο των ποντίων αυτών που κατέφθασαν στην Καλλιθέα, στα χρόνια που αναφέρουμε, αγγίζει τις 1.848 οικογένειες και στο σύνολό τους τα 5.461 άτομα,⁹⁷ Ένας αριθμός αρκετά επιλήψιμος, που σηματοδοτούσε και πάλι μία νέα διαφοροποίηση της ταυτότητας της περιοχής. Ίσως και πάλι όχι στο βαθμό που έγινε με τους πρώτους πρόσφυγες, όμως η συσπείρωσή τους σε ένα συγκεκριμένο σημείο, διαφοροποιεί το χώρο αυτό σε ένα βαθμό, από το υπόλοιπο σύνολο της πόλης.

Σε αυτό όμως, το σημείο πριν προχωρήσουμε σε περεταίρω αναλύσεις, ας επικεντρωθούμε στο ζήτημα της δημογραφικής διαμόρφωσης της Καλλιθέας ώστε να δούμε την αριθμητική ισχύ του ποντιακού αυτού στοιχείου, μέσα στο σύνολο της

⁹⁵ Θ. Μαλούτας, *Οι Πόλεις- Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας*, ΕΚΚΕ και Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, 2000. Σελ 29

⁹⁶ Παμποντιακός Σύλλογος "Η Αργώ", *Ελληνισμός του Πόντου από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. πτυχές του ζητήματος*, εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα 1993, σελ 85

⁹⁷ Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων ομογενών του Υπουργείου Μακεδονίας Θράκης- Αποτελέσματα από την εγκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ στην Ελλάδα σελ 71

Καλλιθέας, παραθέτοντας το παρακάτω διάγραμμα που αφορά τις απογραφές του '81, '91, '01:

Διάγραμμα 4(ii)

(Πηγή: ΕΣΥΕ)

Πτωτική πτώση του πληθυσμού που σημειώνεται κατά τις δεκαετίες '91, '01 δεν είναι πραγματικός. Η Καλλιθέα συνεχίζει να παρουσιάζει άνοδο του πληθυσμού σε αυτές τις περιόδους, όπως και στις προηγούμενες, κάτι που όμως δεν ήταν εφικτό να φανεί στις απογραφές, καθώς πολλοί ετεροδημότες της, προτίμησαν να γραφτούν στους τόπους καταγωγής τους Ένα φαινόμενο που είχε δημιουργηθεί και σε άλλους δήμους, με αποτέλεσμα να μην έχουμε τη δυνατότητα να καταγράψουμε τον πραγματικό αριθμό τους.⁹⁸ Παρ' όλα αυτά η μη καταγεγραμμένη άνοδος που αναφέρθηκε σημειωνόταν από μία ελαφριά στασιμότητα και ο λόγος δεν ήταν άλλο από το αποτέλεσμα της «παγίδευσης», στα χαμηλής ποιότητας προϊόντα της αυτοστέγασης αλλά και της υποβάθμισης του περιβάλλοντός του.⁹⁹ Η οικοδομική αναρχία και η μετατροπή της σε μία κατεξοχήν τσιμεντούπολη, σίγουρα συνέβαλαν για ακόμα μια φορά στην αλλαγή του πληθυσμιακού ιστού της και της κοινωνικής της σύνθεσης χάνοντας σιγά σιγά την παλιά μορφή του χώρου της

Επανερχόμενοι στις αρχικές μας αναλύσεις και έχοντας πλέον, μία προσέγγιση του μόνιμου πληθυσμού της, μπορούμε να αντιληφθούμε πως, ο αριθμός των 5.461 παλινοστούντων Ποντίων , σίγουρα δεν μπορούσε να καθορίσει την περιοχή, αλλά την επηρέασε σε μεγάλο βαθμό και κυρίως μέσω της συσπείρωσής του.

Όπως έχουμε ήδη καταγράψει, οι πρώτοι Πόντιοι που κατέφθασαν στην περιοχή της Καλλιθέας, εγκαταστάθηκαν κατά κύριο λόγο στο συνοικισμό του Σκοπευτηρίου. Με τη διάλυση του συνοικισμού, και τη σταδιακή ανάπτυξη της πόλης με το χτίσιμο πολυκατοικιών, πολλοί πόντιοι εξ αυτών εγκαταστάθηκαν σε διαμερίσματα, που βρίσκονταν σε σημεία κοντά στο παλιό συνοικισμό. Αυτός ήταν

⁹⁸ Θοδ. Γ. Ψαλλιδόπουλος, Καλλιθέα, Σελίδες Ιστορίας και πολιτικής, εκδόσεις Άννα Ανδρεατίδου, Καλλιθέα 1997 σελ 104

⁹⁹ Θ. Μαλούτας, Οι Πόλεις- Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας, ΕΚΚΕ και Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, 2000. Σελ 29

ίσως και ο λόγος, που σχεδόν όλοι οι νεοφερμένοι Πόντιοι εκ Ρωσίας, επέλεξαν να εγκατασταθούν σε χώρους, όπου οι κατοικίες βρίσκονται κοντά σε εκείνο το σημείο. Μέσα από μία επιτόπια έρευνα και σύμφωνα με τα λεγόμενα των διοικητικών μελών του συλλόγου τους (Παμποντιακός Σύλλογος), θα μπορούσε κανείς να πει πως κατέλαβαν, διάσπαρτα, ένα μεγάλο τμήμα της περιοχής που εκτείνεται σε όλο το τετράγωνο που σχηματίζεται από το σημείο που βρίσκεται η εκκλησία του Αγ. Νικολάου (επί της οδού Θησέως νυν Ελ. Βενιζέλου), μέχρι σχεδόν τα σύνορα που ορίζουν την Καλλιθέα, (που φτάνουν μέχρι την παραλιακή) και πίσω (μέχρι σχεδόν τα όρια της Συγγρού). Η μεγαλύτερη τους όμως συσπείρωση, σημειώνεται κοντά στο σημείο του παλιού συνοικισμού.

Διανύοντας μάλιστα, κανείς τους δρόμους αυτούς, μέχρι και σήμερα θα διαπιστώσει πως πράγματι, αναφερόμαστε σε ένα διαφορετικό κομμάτι της Καλλιθέας, με τη Ρωσική διάλεκτο αλλά και την Ποντιακή να ακούγεται συχνά καθώς περνά κανείς από σημεία συνενέρεσής τους-κατά κύριο λόγο βέβαια από τις μεγαλύτερες ηλικίες-, ενώ δεν είναι σπάνιο το να ακούσεις, μέσα από αμάξια, ποντιακά τραγούδια και ρυθμούς να παίζονται σε υψηλούς τόνους. Ακόμα μπορεί να δει κανείς πολλά μαγαζιά που πωλούν ρωσικά προϊόντα, ενώ στο ύψος της Ελ.Βενιζέλου και Σπάρτης, υπάρχει και ένα μαγαζί που πέρα από όλα τα άλλα, πωλεί και έντυπο τύπο ρωσικών εφημερίδων, περιοδικών κ.α. Είναι κατά μία έννοια, σαν οι παλαιότερες κυρίως ηλικίες όπου οι άμυνες αντιστέκονται σθεναρά στην προσαρμογή του νέου, να συνεχίζουν τη ζωή που έμαθαν εκεί

Φυσικά όλο αυτό το ποντιακό στοιχείο, με το πέρασμα 20 και πλέον χρόνων, στην περιοχή της Καλλιθέας, αρχίζει να χάνει σιγά σιγά, την πρωταρχική του μορφή, με τις καινούριες γενιές να διατηρούν τις μνήμες των παππούδων τους, των γονιών τους, αλλά ταυτόχρονα να αφομοιώνονται ,πιο ομαλά ,στα καινούρια δεδομένα που επιτάσσει η ευρύτερη ελληνική κοινωνία.

Αυτή είναι λοιπόν η Καλλιθέα, που σχεδόν από την αρχή της δημιουργίας της αγκάλιασε πολλές και διαφορετικές, προσφυγικές ομάδες όπου διαμόρφωσαν και αναδιαμόρφωσαν την ταυτότητά της, μέσα στο πέρασμα του χρόνου, προσδίδοντάς της πολλά διαφορετικά χαρακτηριστικά. Σίγουρα ένα από τα χαρακτηριστικά που μπορεί κανείς να διακρίνει με γυμνό οφθαλμό, ήταν σε πολεοδομικό επίπεδο. Η εγκατάλειψη του πολεοδομικού σχεδιασμού ολόκληρης της Αθήνας, η ανάγκη των εύπορων προσφύγων να επενδύσουν τα διαθέσιμα χρήματά τους σε ένα σπίτι και σταδιακά σ' ένα διαμέρισμα, αλλά και η εύκολη και γρήγορη λύση της αποκατάστασης αυτών από το κράτος, ¹⁰⁰ συνέβαλε στη δημιουργία της σημερινής μορφής της Καλλιθέας, που καθώς φαίνεται δεν μπόρεσε να ξεφύγει από τη μοίρα αυτή.

Φυσικά θα ήταν άδικο κανείς να σταθεί μόνο στο χωροταξικό ζήτημα της περιοχής, καθώς δε φέρνουν μερίδιο ευθύνης οι πρόσφυγες ως πρόσφυγες. Αντίθετα μπορεί κανείς να δει τη συνεισφορά αυτών των ανθρώπων σε πολλαπλά επίπεδα. Σήμερα, σίγουρα δε θυμίζει πολλά από την Καλλιθέα των πρώτων προσφύγων, καθώς

¹⁰⁰ Επιστημονικό Συμπόσιο, *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα- Οι προσφυγονόμοι στην Ελλάδα (Μ. Μαρμαράς, Ανοικοδόμηση της Μεσοπολεμικής Αθήνας)*, ,Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 11&12 Απριλίου 1997, σελ 66

μπορεί η πρώτη γενιά αυτών, μέχρι και το θάνατό τους, δεν κατάφεραν να συμφιλιωθούν με το καινούριο, το διαφορετικό από αυτό που ήξεραν¹⁰¹, όμως οι επόμενες γενιές είχαν ανάγκη να συμφιλιωθούν με το καινούριο και να γίνουν κομμάτι αυτού, διατηρώντας σαφέστατα τις μνήμες των χαμένων πατρίδων. Η ζωή τους παρ' όλα αυτά, ήταν εδώ και με το πέρασμα του χρόνου, καταστάσεις που δεν έχεις βιώσει αλλά έχεις ακούσει και έχεις ξανακούσει, περνούν απλά στο υποσυνείδητο σου, με ένα συνονθύλευμα συναισθημάτων που περικλείουν μέσα τους αγάπη, θαυμασμό, περηφάνια, οργή... Παρ' όλα αυτά, δεν παύουν να παραμένουν, βιώματα και εμπειρίες άλλων, που όσο γλαφυρή και συνεχής να είναι η περιγραφή τους, δεν γίνεται να τις ενστερνιστείς στο έπακρο. Αυτή λοιπόν την πολιτισμική κληρονομιά, προσπαθούν και διατηρούν μέσα από τους συλλόγους τους και μέσα από τους αγώνες τους, αναζητώντας στο τώρα και στο μέλλον την αναγνώρισή τους.

Στα επόμενα κεφάλαια που ακολουθούν, θα αναφερθούμε εκτενέστερα στις 2 μεγάλες προσφυγικές ομάδες που διαμόρφωσαν τον χώρο της Καλλιθέας, αυτές των Ποντίων και των Κωνσταντινουπολιτών, αναζητώντας τις ταυτότητές τους στο σήμερα, τι έχουν κρατήσει και το τι σημαίνει γι αυτούς το “έθνος” των προγόνων τους.

¹⁰¹ Β. Τζανακάρης, Στο όνομα της προσφυγιάς, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2009, σελ 221

3. ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ ΣΤΟ ΣΗΜΕΡΑ:

3.1 ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Στα υπο-κεφάλαια που θα ακολουθήσουν, όπως ήδη έχει προαναφέρει, θα μελετηθούν εκτενέστερα, οι δύο περιπτώσεις προσφυγικών ρευμάτων που στιγμάτισαν την περιοχή της Καλλιθέας (Πόντιοι και Κωνσταντινουπολίτες), όπου μέχρι και σήμερα προσπαθούν να κρατήσουν ζωντανές τις μνήμες της χαμένης πατρίδας των προγόνων τους. Για να επιτευχθεί όμως αυτό, θα χρειαστεί πέρα από τη χρήση των αποτελεσμάτων της έρευνας που διεξάχθηκε πάνω στο ζήτημα αυτό, να γίνει αναφορά και στους λόγους που τους οδήγησαν στην πράξη τους αυτή, που δεν είναι άλλος από την ιστορία τους.

Όπως αντιλαμβανόμαστε, έχουμε να κάνουμε με τρεις ομάδες με δικό τους εθνολογικό χαρακτήρα, οι οποίες -όπως θα αναλυθεί εκτενέστερα και παρακάτω- κατατάσσονται μέσα σ' ένα ευρύτερο έθνος(ελληνικό) που καταμετρά αιώνες ζωής. Αυτός είναι και ο λόγος που κρίνεται απαραίτητο και οι τρεις αυτές ομάδες, να καταταχτούν στις θεωρητικές προσεγγίσεις του έθνους και του εθνικισμού τους, μέσα από την κατηγορία της αρχέγονης (primordialist) σχολής

Οι εκφραστές της σχολής αυτής, έχουν ως βασική αρχή τους ότι: «δέχονται την ύπαρξη των εθνών πριν από τη Γαλλική επανάσταση(..)». Στηριζόμενοι, λοιπόν, στην επιχειρηματολογία του κυριότερου εκφραστή τους, του Antony Smith που αναφέρει ότι: «οι σύγχρονοι πολιτικοί εθνικισμοί δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτοί, αν δε γίνει αναφορά σε πρώιμους εθνοτικούς δεσμούς και αναμνήσεις, ενώ σε μερικές περιπτώσεις είναι αναγκαία η παραπομπή στις πριν από το μοντερνισμό εθνικές ταυτότητες και κοινότητες.¹⁰²» θα προσπαθήσουμε μέσα από το συνδυασμό της ιστορίας τους και των σκέψεών τους, να εντοπιστούν οι λόγοι όπου οι δεσμοί τους με το παρελθόν, έγιναν άτρωτοι και δεν κατάφεραν να σπάσουν μέσα στο πέρασμα του χρόνου-σε όποιο βαθμό φυσικά δύναται η κάθε ομάδα. Τι ήταν αυτό που τους διαφοροποίησε, από τις υπόλοιπες προσφυγικές ομάδες που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή, ώστε να κρατούν μέχρι και σήμερα μία σεβαστή θέση μέσα στο χώρο της πόλης αυτής; Αλλά και στη μεταξύ τους σύγκριση, όπως θα αναλυθεί και παρακάτω, τι είναι εκείνο που ενισχύει περισσότερο τις μνήμες της μιας ομάδος έναντι της άλλης; Ευθύνεται η ισχύ των ομάδων τους, ο προσδιορισμός της ταυτότητά τους, η κοινωνική διάκριση όπου υπέστησαν οι πρόγονοί τους ή ακόμα και οι ίδιοι;

Για να κατορθώσει κανείς να απαντήσει στα ερωτήματα αυτά, χρειάζεται να προσδιορίσει το τι σημαίνει το καθένα από τα προαναφερθέντα. Έτσι λοιπόν όταν αναφερόμαστε στην έννοια της **ομάδας** την ορίζουμε ως *το σχηματισμό δύο ή περισσότερων ανθρώπων, οποίοι συνδέονται με σχετικά σταθερά σχήματα κοινωνικής διαντίδρασης και έχουν ένα κοινό αίσθημα ενότητας.*¹⁰³ Στην περίπτωση μάλιστα των δύο αυτών ομάδων το σταθερό σχήμα της κοινωνικής τους διαντίδρασης, οφείλεται στην αρχέγονη **πολιτισμική** τους κληρονομιά δηλαδή στην *κοινωνική τους κληρονομιά και τον τρόπο με τον οποίο γαλουχήθηκαν να σκέφτονται να αισθάνονται*

¹⁰² Γ. Κρητικός, *Έθνος και Χώρος*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007, σελ 30-31

¹⁰³ M. Hughes, Carolyn J. Kroehler, *Κοινωνιολογία οι βασικές έννοιες*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007 σελ 149

και να ενεργούν, μέσα από τη σύνθεση του πνευματικού πολιτισμού(αξίες, πεποιθήσεις, σύμβολα, κοινωνικοί κανόνες) με του υλικού πολιτισμού(υλικά επιτεύγματα ή αντικείμενα)¹⁰⁴.

Μέσα λοιπόν από αυτή την ένωση οδηγούμαστε στη δημιουργία της **ταυτότητας**, η οποία δεν αποτελεί έννοια ουδέτερου περιεχομένου, αλλά αντίθετα είναι αποτέλεσμα κατασκευής, πίσω από την οποία κρύβεται μία συγκεκριμένη πολιτιστική στρατηγική, που προϋποθέτει κοινές μνήμες αλλά και συλλογική λήθη. Η ταυτότητα δεν είναι κάτι το αυθύπαρκτο αλλά ούτε αμετάβλητο, είναι μία κατασκευή που εξαρτάται από όλα όσα έχουν ήδη αναφερθεί, δηλαδή από το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εμφανίζονται αλλά και από τις σχέσεις εξουσίας που επικρατούν. Στην ουσία δηλαδή η ταυτότητα προσδιορίζει και ορίζει τον εαυτό του ατόμου, που και τι είναι μέσα από κοινωνικούς και πολιτισμικούς όρους.¹⁰⁵ Αντιλαμβανόμαστε συνεπώς, ότι η ταυτότητα έχει έναν πολιτισμικό χαρακτήρα και κατά συνέπεια, είναι αποτέλεσμα κοινωνικής κατασκευής και δε γεννιέται από μόνη της, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως αποτελεί μία ασήμαντη έννοια ή ακόμα περισσότερο φανταστική. Αντίθετα, είναι υπαρκτή και αυτή καθορίζει τη διαφορά του εμάς με εκείνους. Είναι σχεδόν αδύνατο άλλωστε να ορίσει κανείς την ομάδα στην οποία ανήκει («εμείς») αν δεν έλθει σε αντιπαράθεση με το «εκείνους». Είναι μία διαδικασία που ορίζεται ως *ετερότητα (Othering)* μέσω της οποίας οι ταυτότητες οργανώνονται σε μία άνιση σχέση και δημιουργούν τις κατάλληλες αλληλεπιδράσεις ώστε να δημιουργούνται οι διακριτές διαφορές μεταξύ των ομάδων.¹⁰⁶

Το «εμείς» και η ετερότητα όμως, των προσφύγων και των απογόνων τους, -κατά συνέπεια η ταυτότητα τους- έγινε ίσως πιο διακριτή μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, εξαιτίας της απομόνωσης και των **κοινωνικών διακρίσεων** που υπέστησαν, δηλαδή τη διαδικασία όπου στέρησε από τις ομάδες αυτές τα προνόμια, το κύρος και τα υπόλοιπα κοινωνικά αγαθά που απολάμβαναν οι υπόλοιπες ομάδες των γηγενών κατοίκων¹⁰⁷. Που οφειλόταν όμως αυτό; Σίγουρα στο νοητό διαχωρισμό **χώρου και τόπου**. Ο **χώρος** για τους πρόσφυγες ήταν η Καλλιθέα, δηλαδή αποτέλεσε μία «ομπρέλα», όπου μέσα της περιλαμβάνονταν τόσο η αλληλεπίδρασή τους με τους με το φυσικό απόλυτο γεωγραφικό χώρο, όσο με τη συνεχή εμπλοκή τους με τις ευρύτερες κοινωνικές τους σχέσεις και διαντιδράσεις με τους γηγενείς κατοίκους.¹⁰⁸ Ένας χώρος που τουλάχιστον για την πρώτη γενιά δεν κατάφερε ποτέ να γίνει ο **τόπος**. Ένας **τόπος** όπως εκείνος που άφησαν πίσω τους, που να περιέχει μέσα του

¹⁰⁴ M. Hughes, Carolyn J. Kroehler, Κοινωνιολογία οι βασικές έννοιες, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007 σελ 122

¹⁰⁵ Μ. Κοππά, Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια- Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις, εκδ. Νέα σύνορα- Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1997 σελ 27

¹⁰⁶ Απ. Παπαδόπουλος, Κ. Χατζημιχάλης, *Συλλογή κειμένων για το μάθημα της πολιτισμικής γεωγραφίας, Ο Εαυτός και ο Άλλος*, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2005-2006, σελ 4-5 (Mike Crang, *Cultural Geography*, Routledge, London, 1998)

¹⁰⁷ M. Hughes, Carolyn J. Kroehler, Κοινωνιολογία οι βασικές έννοιες, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007 σελ 394

¹⁰⁸ Θ. Τερκενλή, Θ. Ιωσηφίδης, Ι. Χωριανόπουλος, Ανθρωπογεωγραφία, Άνθρωπος, κοινωνία και χώρος, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2007, σελ 21

όλα εκείνα τα κοινωνικά-ανθρώπινα κατασκευάσματα ενός χώρου όπως είναι αυτός του νοήματος της αισθητικής ή της συμβολικής αξίας.¹⁰⁹

Όλα όσα αναφέρθηκαν, αποτελούν τη βασική δομή του προσδιορισμού των ομάδων αυτών στο σήμερα, δημιουργώντας στην κάθε ομάδα ξεχωριστά μία δική της οπτική εικόνα του τι είναι για εκείνους το έθνος τους. Έχοντας λοιπόν υπ' όψιν μας τις βασικές έννοιες που θα μας προβληματίσουν, μέσα στις επόμενες ενότητες και γνωρίζοντας το νόημα της δομής τους, μπορούμε να συνεχίσουμε με την περαιτέρω ανάλυση των αποτελεσμάτων της κάθε ομάδας, ξεκινώντας από την περίπτωση των ποντίων.

¹⁰⁹ Θ. Τερκενλή, Θ. Ιωσηφίδης, Ι. Χωριανόπουλος, Ανθρωπογεωγραφία, Άνθρωπος, κοινωνία και χώρος, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2007, σελ 23

3.2. ΤΟ ΠΟΝΤΙΑΚΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ :

3.2.1 Οι Πόντιοι του 1922 και οι απόγονοί τους σήμερα

Οι Πόντιοι πρόσφυγες, όπου κατέφθασαν στην Καλλιθέα, αμέσως μετά τη μικρασιατική καταστροφή, κουβαλούσαν στις πλάτες της μνήμης τους, μια ιστορία αιώνων, όπου δύσκολα μπορούσαν να αποκοπούν από αυτήν. Όλες αυτές τις μνήμες, τα ήθη, τα έθιμα, τη γλώσσα και όλα όσα αποτελούν το ποντιακό έθνος, θέλησαν- και όπως θα δούμε και παρακάτω- να τα μεταλαμπαδεύσουν στις νεότερες γενιές Ποντίων. Κάτι που τελικά το κατάφεραν κατά ένα μεγάλο ποσοστό. Μπορεί να μη κατάφεραν να διαμορφώσουν το χώρο (στην προκειμένη περίπτωση την Καλλιθέα), στα δικά τους δεδομένα, κατάφεραν όμως να χαράξουν στις επόμενες γενιές Ποντίων, το αίσθημα της εθνικής περηφάνιας και τη διαμόρφωση της δικής τους ταυτότητάς.

Τι ήταν όμως αυτό που έκανε τους πόντιους του '22 και τους απόγονούς τους να μάχονται για τη διατήρηση της δικής τους εθνικής ταυτότητας, μέσα στο χώρο και το χρόνο; Για να απαντήσει κανείς σ' αυτό το ερώτημα, χρειάζεται να επιστρατέψει- εν συντομία- τα ιστορικά γεγονότα που σημάδεψαν και συνέδεσαν το ποντιακό στοιχείο ενισχύοντας τους δεσμούς του με το χτες στο σήμερα.

Η περιοχή του Πόντου, καλείται το Βορειο-Ανατολικό τμήμα της Μ. Ασίας στα παράλια του νοτιοανατολικού τμήματος του Εύξεινου Πόντου.¹¹⁰ Παρ' όλα αυτά ο ακριβής προσδιορισμός των συνόρων του Πόντου δε θα μπορούσε να καταγραφεί με επάρκεια, καθώς ποντιακά στοιχεία, συναντά κανείς –στις περιόδους τις οποίες αναφερόμαστε- και έξω από τα όρια που καθορίζουν τον Πόντο. Αυτό ίσως οφείλεται στη γεωγραφική του θέση μέσα στο χώρο, αλλά και σε πολιτικο-οικονομικούς λόγους όπου ευνόησαν τις μετακινήσεις αυτές. Γι' αυτό αν στρέψουμε την προσοχή μας , στο διεκδικούμενο κομμάτι, εκείνο όπου θέλησαν να στηρίξουν οι Πόντιοι ως ανεξάρτητο, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι ο Πόντος προσδιορίζεται ως *μία παράκτια ζώνη, πλάτους περίπου εκατό χιλιομέτρων, της οποίας το δυτικό τμήμα φτάνει στη Σινώπη και το ανατολικό της άκρο φτάνει στα παράλια της Κολχίδος(Γεωργία) .*

¹¹⁰ Μ. Λαυρεντιάδου, *Να φεύγεις και να ριζώνεις, η εγκατάσταση των ελλήνων ποντίων από την πρώην Σοβιετική ένωση στη Θράκη και στην Αθήνα*, εκδ. παπαζήση, Αθήνα 2006 σελ 46

Χάρτης του Πόντου (Επιτροπή ποντιακών μελετών (<http://www.epm.gr/epm.htm>))

Μαρτυρίες για την ύπαρξη του Ποντιακού στοιχείου στα βόρεια παράλια της Μ. Ασίας, καταγράφονται ήδη από τον 8αι. πΧ, διαδραματίζοντας ένα σπουδαίο ρόλο κατά την αρχαία, ελληνιστική και βυζαντινή περίοδο.¹¹¹ Κατά την Αλεξανδρινή μάλιστα, περίοδο ιδρύεται στον Πόντο το ανεξάρτητο κράτος, το λεγόμενο βασίλειο των Μιθριδατών στα 302-63 πΧ, έχοντας ως πρωτεύουσα την Τραπεζούντα. Αργότερα ο ιστορικός Πόντος αποτελεί σημαντικό τμήμα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενώ το διάστημα 1204-1461, έχουμε την αυτόνομη δυναστεία της Τραπεζούντας, μέχρι την πτώση της από την οθωμανική κυριαρχία (1461, αποτελώντας και το τελευταίο βυζαντινό κράτος που καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς).¹¹²

Κατά την οθωμανική όμως περίοδο, τίποτα δεν παρέμεινε το ίδιο. Η τακτική που χρησιμοποιήθηκε από τους κατακτητές, έθετε σε κίνδυνο την αλλοίωση της ταυτότητας του ποντιακού στοιχείου: εξισλαμισμοί, εκτουρκισμοί, όλες οι μορφές βίας, εξανάγκασαν το μεγαλύτερο μέρος του ποντιακού λαού -που αντιστεκόταν σθεναρά στα θέλω του κατακτητή- να αφήσει τα παράλια του Πόντου και να κατευθυνθεί, προς τις ορεινές περιοχές και τα μοναστήρια ή ακόμα τους οδήγησε

¹¹¹ Χαραλαμπίδης, Κ. Φωτιάδης, *Πόντιοι Δικαίωμα στη μνήμη*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 1987 σελ 18

¹¹² Αντ. Καραγιαννίδου, *Τα παιδιά της νέας προσφυγιάς*, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2006 σελ 60

στην έξοδό τους προς τον Καύκασο.¹¹³ Παρέμειναν εκεί μέχρι το 1856 έπειτα από τις μεταρρυθμίσεις τις επονομαζόμενες «Χάτι Χουμαγιούν», όπου για πρώτη φορά μέσα στα πλαίσια του οθωμανικού ζυγού, κερδίζουν ορισμένα προνόμια,- όπως την ελεύθερη έκφραση των θρησκευτικών τους πιστεύω- όπου συντέλεσαν στην κάθοδο τους από τα απόρθητα βουνά, στις πιο εύφορες ζώνες του Πόντου. Τα παράλια του Πόντου αρχίζουν και πάλι να έχουν ελληνικό χρώμα. Ξεκινά μία νέα εποχή για τους έλληνες του Πόντου με την ανέγερση πολυάριθμων εκκλησιών, σχολείων, πνευματικών κέντρων να είναι πλέον μια πραγματικότητα. Ταυτόχρονα ο πληθυσμός τους να αυξάνεται με αλματώδεις ρυθμούς και το εμπόριο να ανθίζει πραγματικά στα χέρια τους, ήδη από το 1900.¹¹⁴

Το σκηνικό όμως αυτό, δεν παρέμεινε γαλήνιο για μεγάλο χρονικό διάστημα... Με αφορμή το κρητικό ζήτημα στα 1909 και τους ενωτικούς αγώνες των ελλήνων, το κίνημα των νεότουρκων -που γεννήθηκε εκείνη την περίοδο-, ξέχασε κάθε είδους διακηρύξεις περί ισότητας και αδελφοσύνης των λαών-όπως διαμήνυαν αρχικά, και προχώρησε στην εφαρμογή ενός μεγαλεπήβολου και μακροχρόνιου σχεδίου, που στόχο είχε την εξόντωση του ελληνικού στοιχείου στη Μ.Ασία και κατά συνέπεια και του Ποντιακού. Ξεκίνησαν, με λεηλασίες, βίαιες εισόδους σε χωριά, διαμαρτυρίες με ακραία συνθήματα, απροκάλυπτες απειλές ευυπόληπτων πολιτικών παραγόντων, κήρυξαν οικονομικό πόλεμο σε κάθε τι ελληνικό και όλα αυτά μέχρι το 1913 και την απελευθέρωση της Κρήτης, όπου στάθηκε και επίσημα η αφορμή της διακήρυξης ενός φανερού πλέον πολέμου.¹¹⁵ Οι δολοφονίες του άμαχου ποντιακού πληθυσμού, άρχισαν πλέον να πληθαίνουν, ενώ οργανωμένες ομάδες Νεότουρκων λεηλατούσαν πόλεις και χωριά κατά τη διάρκεια της νύχτας. Δε σταμάτησαν όμως εκεί... Συνέχισαν με γενικές επιστρατεύσεις, με τη δημιουργία των ταγμάτων εργασίας και με εξορίες.

Οι Πόντιοι προσπάθησαν να απαντήσουν σ' όλη αυτή την αγριότητα μέσα από την αντίστασή τους μέσα από τις ένοπλες δυνάμεις των σωμάτων ανταρτών¹¹⁶. Αντικρίζοντας λοιπόν τον άνισο αυτό αγώνα και μη βλέποντας πως θα μπορούσαν να ενωθούν διοικητικά με την ελεύθερη Ελλάδα, άρχισε να καλλιεργείται μέσα τους, η ιδέα της αυτόνομης ποντιακής Δημοκρατίας, ιδίως κατά το διάστημα 1918-1920. Μία προσπάθεια που τελικά δεν τελεσφόρησε, καθώς οι ελληνικές κυβερνήσεις της εποχής δεν παρουσίασαν μία συγκεκριμένη και σταθερή πολιτική απέναντι στο ποντιακό ζήτημα, καθώς γνώριζαν πως το αποκομμένο τμήμα του Πόντου, βρισκόταν γεωγραφικά σε τέτοιο σημείο, όπου δεν επιτρεπόταν η όποια άμεση επέμβαση των ελληνικών στρατευμάτων. Αυτό ήταν που έκανε τους θρησκευτικούς ηγέτες του Πόντου και τις διάφορες ποντιακές οργανώσεις που επιθυμούσαν μανιωδώς την ανεξαρτητοποίηση τους, να προβούν σε μία σειρά προσπαθειών από το 1919, όπου και τελικά τους οδήγησαν στην καταστροφή. Χωρίς την απαιτούμενη πολιτική πείρα

¹¹³ Χαραλαμπίδης, Κ. Φωτιάδης, *Πόντιοι Δικαίωμα στη μνήμη*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 1987 σελ 41-42

¹¹⁴ Αλ. Αλεξανδρή, *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο την εποχή του*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1980 σελ 429

¹¹⁵ Μ. Χαραλαμπίδης, Κ. Φωτιάδης, *Πόντιοι Δικαίωμα στη μνήμη*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 1987 σελ 46-7& 52

¹¹⁶ Αντ. Καραγιαννίδου, *Τα παιδιά της νέας προσφυγιάς*, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2006 σελ 69

και τη γνώση διεθνών πραγμάτων, χωρίς ακόμα τη βοήθεια της ελληνικής κυβέρνησης αλλά και των Συμμάχων που έστρεψαν επιδεικτικά την πλάτη τους στα δεινοπαθήματα των Ποντίων, δεν ήταν σε θέση όχι απλά να κατορθώσουν την επίτευξη του οράματος αυτού, αλλά ούτε και να γλιτώσουν από την προδικασμένη πορεία των ελληνικών στοιχείων όπου κατοικούσαν στη Μ. Ασία. Ακολούθησαν δηλαδή και αυτοί το δρόμο της ανταλλαγής.¹¹⁷

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών ένα μεγάλο μέρος του ποντιακού πληθυσμού, κατέφυγε στην Ελλάδα και ένα άλλο κατευθύνθηκε προς την πρώην ΕΣΣΔ, που υπήρχε ήδη εγκατεστημένος ποντιακός πληθυσμός.

Αυτή αποτελεί εν συντομία, η ιστορική αναδρομή του ποντιακού ελληνισμού μέσα στο χρόνο. Όλα αυτά τα προαναφερθείσα γεγονότα συνέβαλαν ώστε οι Έλληνες του Πόντου, να αναζητήσουν μέσα στον ελεύθερο χώρο της Ελλάδος μία ατέρμονη αγκαλιά, συμπόνιας συμπαράστασης και αναγνώρισης του χρόνιου αγώνα τους, κάτι που όμως για πολλά χρόνια δε συνέβη. Το ζήτημα της γενοκτονίας των Ποντίων, είναι κάτι όπου επίσημα αναγνωρίστηκε από την Ελλάδα με Νόμο του 1994 (Ν 2193/1994) (και από τις υπόλοιπες χώρες μόνο από τη Σουηδία με υπερψήφιση στο Σουηδικό κοινοβούλιο στις 11 Μαρτίου 2010).¹¹⁸ Όλα αυτά, οδήγησαν στη συσπείρωση και την ενδυνάμωση του ποντιακού έθνους, ανεξάρτητα από τις κοινωνικές και οικονομικές κλίμακες που βρισκόντουσαν όσο διέμεναν στον Πόντο.

Όπως ήδη έχουμε δει στην περίπτωση της Καλλιθέας, η αποδοχή του πληθυσμού αυτού, δεν επήλθε με τον προσδόκιμο -για εκείνους- τρόπο. Η ουσιαστική απόρριψη της ίδιας τους της πατρίδας, σε συνδυασμό με τον λυσσαλέο αγώνα τους επί τόσους αιώνες να διαφυλάξουν- ουσιαστικά μόνοι τους, αποκομμένοι από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο και κάτω από την τουρκική πίεση που δεχόντουσαν- την ταυτότητά τους και την ιστορία τους, τους έκανε να θέλουν με κάθε τρόπο να μην αφήσουν το χρόνο απλά να τους τοποθετήσει στο παρελθόν της ιστορίας. Το αντίθετο μάλιστα.

Καθώς λοιπόν, το ποντιακό στοιχείο στην Καλλιθέα, όπως ήδη έχουμε προαναφέρει, αποτελούσε το μεγαλύτερο πληθυσμιακά κομμάτι του προσφυγικού ελληνισμού στην περιοχή, είναι απόλυτα λογική η “κυριαρχία του” μέσα στο χώρο. Μπορεί να μην αναφερόμαστε σήμερα σε μία κοινότητα προσφύγων, όμως η επιρροή τους στο σήμερα είναι φανερή, με την ύπαρξη και μόνο 7 διαφορετικών ποντιακών συλλόγων, (ο ένας εξ αυτών δημιουργήθηκε από Πόντιους προερχόμενους από την πρώην ΕΣΣΔ) που σκοπό έχουν τη διαφύλαξη της παράδοσής τους, διδάσκοντας στις νέες γενιές όχι μόνο στοιχεία όπως ο χορός και η μουσική, αλλά σε ορισμένους από αυτούς, διατηρούν ανοιχτά σεμινάρια εκμάθησης της ποντιακής διαλέκτου, συχνά αφιερώματα με στόχο την μεταφορά των ιστορικών γεγονότων που περικλείονται, γύρω από την Ποντιακή ιστορία και τα ζητήματα αυτής κ.α.

¹¹⁷ Αλ. Αλεξανδρής, *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο την εποχή του*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1980 σελ 465

¹¹⁸ Εφημερίδα: Το Βήμα, *Εκνευρισμός στην Άγκυρα: Τη Γενοκτονία των Ποντίων αναγνώρισε η Σουηδία*, 12/03/2010 ώρα: 09:19

Στην περίπτωση όμως της μελέτης αυτής, ο σύλλογος που συνέδραμε για τη συλλογή των απαιτούμενων δεδομένων, για την διεξαγωγή των αποτελεσμάτων που καλούμαστε να παραθέσουμε ήταν αυτός των “Αργοναύται- Κομνηνοί”, βασικά στοιχεία του οποίου έχουν αναφερθεί και στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Το κατά πόσο όμως το έργο των συλλόγων αλλά και η γενικότερη προσπάθεια των παλιών προσφύγων κατάφερε να βοηθήσει στη διατήρηση της ταυτότητάς του σήμερα, θα καταφέρουμε να το διαπιστώσουμε, μέσα από την έρευνα όπου πραγματοποιήθηκε, στους απόγονους Ποντιακών πληθυσμών στο σήμερα, στην περιοχή μελέτης μας, την Καλλιθέα .

3.2.2 Αποτελέσματα Έρευνας-Μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων:

A. Συμμετέχοντες:

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε, ήταν τόσο Πόντιοι που διαμένουν σήμερα στο χώρο της Καλλιθέας (και αναφερόμαστε σ' ένα αμιγές δείγμα ποντιακού στοιχείου που οι πρόγονοί του διέμεναν στο χώρο της Καλλιθέας και ο τόπος προέλευσής τους ήταν ο Πόντος και όχι η Ρωσία. Ανέρχονται στους **35 και σε ηλικίες** ομοιόμορφα κατανομημένες, ανάμεσα στην κλίμακα **18-65 και πάνω**) και εκφραστές του μεγαλύτερου συλλόγου που διατηρείται στην Καλλιθέα, Αργοναύται-Κομνηνοί. Η προσπάθεια της συλλογής των δεδομένων, διεξάχθηκε κατά τον Απρίλιο έως τον Ιούνιο του 2011- με μία διακοπή κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, καθώς οι σύλλογοι σταματούσαν τον κύριο όγκο των δραστηριοτήτων τους- για να συνεχιστούν από το Σεπτέμβριο έως το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς, με πολλές επισκέψεις στο σύλλογό τους αλλά και την επιστράτευση ατόμων που γνωρίζαμε την καταγωγή τους και διαμένουν στο χώρο της Καλλιθέας.

B. Ερευνητικά εργαλεία:

Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε για τη χρήση των αποτελεσμάτων είναι ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις(από διοικητικά μέλη του προαναφερθέντα συλλόγου Αργοναύται- Κομνηνοί). Στα **ερωτηματολόγια**, έγιναν χρήσεις τόσο ανοιχτού όσο και κλειστού τύπου ερωτήσεων, με τις κλειστού τύπου ερωτήσεις να στηρίζονται στις κλίμακες Λικέρτ(όπου οι ερωτώμενοι καλούνται να συμπληρώσουν το βαθμό που συμφωνούν ή διαφωνούν με μία σειρά θέματα που αντιπροσωπεύουν το συγκεκριμένο φαινόμενο) και Γκατμαν (κάθε ερώτηση που περιλαμβάνεται στην κλίμακα συνοδεύεται από δύο δυνατές απαντήσεις)¹¹⁹. **Οι συνεντεύξεις**, ήταν ημι-κατευθυνόμενης μορφής, έγιναν σε διοικητικά μέλη του συλλόγου Αργοναύται-Κομνηνοί και είχαν στόχο να εκμαιεύσουν πληροφορίες, που αφορούν ζητήματα του ποντιακού στοιχείου, καθώς και στοιχεία για την άτυπη διαφορά που τίθεται ανάμεσα στους Πόντιους του '22 και στους νεοφερμένους Πόντιους από την πρώην Σοβιετική ένωση. Η διάρκεια των συνεντεύξεων ορίζεται ως εξής: Στη γραμματέα του Συλλόγου (η οποία και επιθυμεί να μη γίνει γραπτή αναφορά του ονόματός της) διάρκειας 15-20 λεπτών και στον πρόεδρο του Συλλόγου κ. Καστανίδη Θεόφιλο διάρκειας σχεδόν μίας ώρας.

Γ. Διαδικασία

Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν κατά την παρουσία μας στο χώρο και δίνοντας απαντήσεις σε απορίες (αλλά τα περισσότερα απαντήθηκαν τελικώς δια της

¹¹⁹ Ν. Κυριαζή, *Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999 σελ 70-82

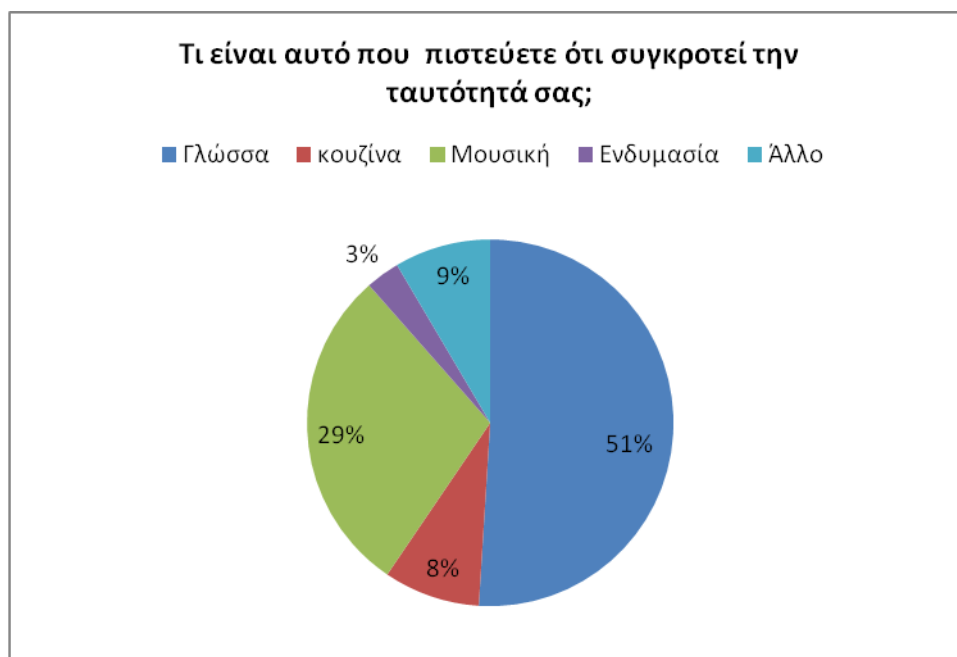
απουσίας μας καθώς οι περισσότεροι επέλεξαν να τα φέρουν συμπληρωμένα σε επόμενη συνάντησή).

Προβλήματα που προκλήθηκαν κατά τη διαδικασία: Το δείγμα το συμμετεχόντων ήταν το επιτρεπτό, δεδομένου του γεγονότος της άρνησης της συμμετοχής μεγαλύτερου δείγματος (χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επανειλημμένη επαφή μας σε χώρους όπου συνευρίσκονταν κατά μεγάλες ομάδες για την εκμάθηση ποντιακών χορών, και αρνιόντουσαν να διακόψουν ή να παρατείνουν την έναρξη των μαθημάτων τους, καθώς για εκείνους η ώρα εκείνη ήταν-όπως το αποκαλούσαν- πολύ ιερή. Δεδομένου του σεβασμού της κυριότητας της στιγμής αυτής, δεν κατορθώσαμε να συλλέξουμε ένα μεγαλύτερο δείγμα που θα συνέβαλε πιο ενεργά στα αποτελέσματά μας). Ένας ακόμα παράγοντας όπου παρέτεινε, τη διαδικασία συλλογής των δεδομένων ήταν και το γεγονός, της μη ποντιακής καταγωγής μας που επιστράτευε τη διεκδίκηση της εμπιστοσύνης και την ένδειξη του σεβασμού μας στην πολιτισμική ιδιαιτερότητα που τους διακρίνει αλλά και του σκοπού του οποίου επιτελούμε, που είχε στόχο καθαρά την ανάδειξή τους μέσα στο χώρο της Καλλιθέας.

Δ. Καταγραφή και Ανάλυση Αποτελεσμάτων

Στα συμπεράσματα θα γίνει μία σύνθεση, κατά μία έννοια των απαντήσεων των ερωτηθέντων των ερωτηματολογίων με τις συνεντεύξεις των αρμοδίων (όπου τμήματα αυτών θα χρησιμοποιηθούν κυρίως στα τελικά συμπεράσματα μας), ώστε να καταφέρουμε να έχουμε μία σφαιρική εικόνα της σημερινής κατάστασης που περικλείεται στο ζήτημα το οποίο μελετάται..

Ξεκινώντας λοιπόν την ανάλυση των ερωτηματολογίων, και την ερώτηση 4 (καθώς οι προηγούμενες, αφορούν ορισμένα ατομικά στοιχεία του ερωτηθέντα όπως φύλο, ηλικία και τη χρονιά εγκατάστασης των προγόνων τους) που αφορά την κατά κλίμακα αρίθμηση του κυριότερου για αυτούς στοιχείου που συγκροτεί την ταυτότητά τους.

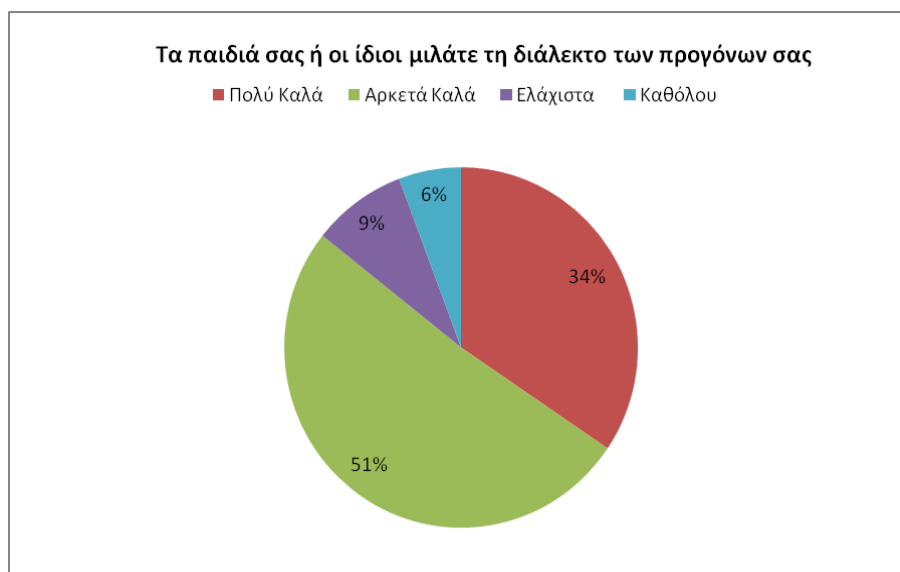
Διάγραμμα 5

Όπως αντιλαμβανόμαστε το μεγαλύτερο ποσοστό εξ αυτών καταλαμβάνει η γλώσσα (51%), ενώ ακολουθεί η μουσική (29%), η κουζίνα (8%) και η ενδυμασία (3%). Θεωρούν δηλαδή πως η ποντιακή διάλεκτος διαδραματίζει τον κυριότερο ρόλο στη διαφορετικότητά τους. Αξιοσημείωτο είναι πως στο ποσοστό αυτό καταλαμβάνει μία ομοιομορφία, όσον αφορά την ηλικιακή κλίμακα, δηλαδή είναι μία απάντηση κοινή τόσο από τους νεότερους όσο και από τους μεγαλύτερους Ποντίους. Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί πως στην απάντηση άλλο (9%), όπου ο ερωτηθέντας μπορούσε να αναφέρει ελεύθερα την προσωπική του άποψη, οι απαντήσεις περιτριγυρίζονταν γύρω από την ιστορία, την ενότητά τους και κυρίως τις ηθικές αξίες (ειλικρίνεια, αξιοπρέπεια, φιλότιμο). Πράγματι όπως μας αναφέρει ο πρόεδρος του συλλόγου, πάνω στο ζήτημα αυτό μας τονίζει ότι: «(..)Για τους νέους αλλά και για τους παλιούς Πόντιους, το ζήτημα της διατήρησης της διαλέκτου τους ήταν ένα προσωπικό τους στοίχημα. Γνωρίζοντας τα όποια δεινά έχουν περάσει οι πρόγονοί τους για να καταφέρουν μέσα στο πέρασμα των αιώνων ώστε να διατηρήσουν αναλλοίωτη τη διάλεκτό τους, όπου ας σημειώσουμε πως ίσως είναι αν όχι οι μόνοι αλλά σίγουρα μέσα στους ελάχιστους που το κατάφεραν, είναι λογικό να αποτελεί για εκείνους το βασικότερο κριτήριο της συγκρότησης της ταυτότητάς τους. (..)» Η διάλεκτος λοιπόν, τους για τους Πόντιους αποτελούσε και αποτελεί σίγουρα, το σημαντικότερο σημείο της ταυτότητάς τους και ίσως όχι άδικα. Αν αναλογιστεί κανείς τα δεινά τις διώξεις, τις λεηλασίες που δέχτηκαν από τους Τούρκους, για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, που στόχο είχαν «την αλλοίωση του εθνολογικού τους χαρακτήρα» και κατά συνέπεια τον εκτουρκισμό τους¹²⁰, καταλήγει κανείς στο συμπέρασμα πως οι άνθρωποι αυτοί κατάφεραν μέσα από τη διατήρηση το είναι τους, το ακατόρθωτο. Συνεπώς είναι λογική η συσσώρευση των ποσοστών κυρίως σ' αυτή την απάντηση.

¹²⁰ Μ. Χαραλαμπίδης, Κ. Φωτιάδης, *Πόντιοι Δικαίωμα στη μνήμη*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 1987, σελ 59

Η επόμενη ερώτηση (5) είναι καθαρά ανοιχτού τύπου και προσπαθεί να αποκρυπτογραφήσει το τι θεωρούν, οι ερωτηθέντες, πως έχουν κληρονομήσει από τους προγόνους τους και το έχουν διατηρήσει αυτούσιο μέχρι σήμερα. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε τις λέξεις κλειδιά που επικρατούν στο ευρύτερο φάσμα των απαντήσεών τους: **γλώσσα, φιλοξενία, δέσιμο μεταξύ τους, το πείσμα, την πίστη στη θρησκεία και στις ηθικές αξίες**. Οι λέξεις αυτές καταγράφονται λίγο ή πολύ από όλους τους συμμετέχοντες, με τη διαφορά ότι η πίστη στη θρησκεία είναι κάτι που απαντιέται κυρίως από τις μεγαλύτερες ηλικίες. Είναι γνωστή εξάλλου η πίστη που διακατείχε το ποντιακό στοιχείο, καθώς η εκκλησία ήταν μέσω, στα δύσκολα χρόνια της οθωμανικής κατοχής, που ενδυνάμωνε τον κόσμο και ενίσχυε το ποντιακό φρόνημα. Αυτό εξηγεί το ότι οι μεγαλύτερες ηλικίες τονίζουν αυτό το χαρακτηριστικό, καθώς βρίσκονται πιο κοντά στη γενιά των πρώτων προσφύγων, που συνδέθηκε μαζί του. Κάτι ακόμα όμως που προξενεί εντύπωση, είναι η θερμή και ο σεβασμός που αναβλύζει, μέσα από τις απαντήσεις των νεότερων ατόμων, όσον αφορά ζήτημα αυτό. Είναι άνθρωποι που δεν έχουν καμία-άμεση- επαφή με τα γεγονότα που σημάδεψαν τις τύχες των προσφύγων του Πόντου. Ακόμα και οι αναφορές που θα έχουν από πρόσωπα της οικογενείας τους, δεν είναι άμεσες, καθώς στην καλύτερη των περιπτώσεων οι παππούδες τους να είχαν προλάβει να ζήσουν τα πρώτα μόλις χρόνια της ζωής τους, στα ποντιακά εδάφη. Αυτό το ισχυρό δέσιμο των νεότερων γενιών όπου φαίνεται στα αποτελέσματα, μας το επιβεβαιώνει και η γραμματέας του συλλόγου η οποία τονίζει ότι: « Οι νέοι πόντιοι πραγματικά με εντυπωσιάζουν! Βλέπω μέσα στο σύλλογο παιδιά τα οποία μπορεί καν να μη γνώρισαν κάποιο μέλος της οικογένειάς του που να ναι άμεσα συνδεδεμένο με τον Πόντο και όμως, βλέπεις στα μάτια τους ένα σεβασμό για την ιστορία τους και μία θέληση να μάθουν όσα περισσότερα πράγματα μπορούν. Παλιά θεωρούσα πως με το πέρασμα των χρόνων οι νέες γενιές δε θα χουν αυτό το δέσιμο και αυτή την περηφάνια που είχαμε για την καταγωγή μας. Διαψεύστηκα (..)»

Ας συνεχίσουμε όμως με την επόμενη ερώτηση (6)-συνοψίζοντας στο τέλος τη γενική εικόνα όλων των απαντήσεων- που αφορά το κατά πόσο τα παιδιά τους ή ίδιοι (αναφερόμενοι στις νεότερες γενιές) μιλάτε τη γλώσσα των προγόνων σας:

Διάγραμμα 6

Τα παραπάνω αποτελέσματα μας δείχνουν ότι κατά πλειοψηφία οι νεότερες γενιές γνωρίζουν έστω και λίγο την ποντιακή διάλεκτο, με την πλειοψηφία βέβαια να την γνωρίζει από πολύ καλά (34%) έως αρκετά καλά (51%). Είναι πράγματι εντυπωσιακό το ποσοστό αυτό, καθώς αναφερόμαστε σε μία διάλεκτο που δε χρησιμοποιείται πια σήμερα και δεν έχει πλέον και γεωγραφικά όρια (όπως στην περίπτωση των κρητικών, όπου η διάλεκτός τους, δεν έχει επίσημο χαρακτήρα, όμως οι άνθρωποι που ζουν εκεί τη χρησιμοποιούν στις μεταξύ τους συνομιλίες).

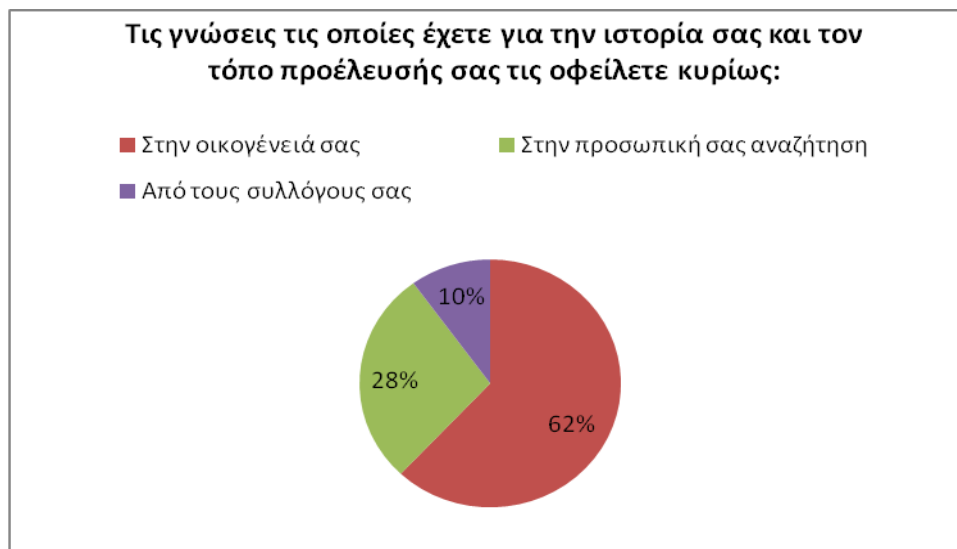
Η επόμενη ερώτηση (7), αφορά τις γνώσεις τις οποίες κατέχουν για την ιστορία των προγόνων τους. Τα ποσοστά και σ' αυτή την περίπτωση κλείνουν περισσότερο στην επαρκή γνώση της ιστορίας τους:

Διάγραμμα 7

Το αξιοσημείωτο και σ' αυτή την περίπτωση, είναι πως το μεγαλύτερο ποσοστό (68%) κατέχει πολλές γνώσεις, ενώ δεν υπήρξε ούτε ένα άτομο που να δηλώσει μηδαμινή γνώση όσον αφορά το ζήτημα της ιστορίας των προγόνων του.

Προχωρώντας παρακάτω (ερώτηση 8), συναντάμε μία ερώτηση που συνδέεται άμεσα με την προαναφερθήσα και αφορά το από πού κατέχουν τις γνώσεις αυτές:

Διάγραμμα 8

Όπως φαίνεται από το παραπάνω διάγραμμα, το μεγαλύτερο και σπουδαιότερο ρόλο στην μεταλαμπάδευση γνώσεων, από γενιά σε γενιά, διαδραματίζει το οικογενειακό περιβάλλον (62%) ενώ ακολουθεί και ένα διόλου ευκαταφρόνητο ποσοστό που έχει προβεί στην προσωπική αναζήτηση της ιστορίας του και που πιστεύει πως εκεί οφείλονται κατά κύριο λόγο οι γνώσεις του. Την τελευταία θέση καταλαμβάνει η γνώση από τους συλλόγους (10%) κάτι που θεωρείται λογικό, καθώς δε δύναται εύκολα να ενταχθείς σε ένα σύλλογο-και κατ' επέκταση σε μία ομάδα- αν δε γνωρίζεις ή δεν ενστερνίζεσαι τους λόγους που σε συνδέουν μ' αυτή.

Πάνω σ' αυτή την ερώτηση αλλά και συνδέοντας μαζί της και τις τρεις προηγούμενες ερωτήσεις, μπορούμε να εντοπίσουμε την αιτία των ποσοστών αυτών και την μέσα από τα λόγια του προέδρου του συλλόγου, ρωτώντας τον ποια είναι οι σχέση των απογόνων των προσφύγων με τον Πόντο και τελικά τι είναι αυτό που κάνει τους νέους να στρέφονται προς τις πατρογονικές τους ρίζες: *«Είναι μια δύσκολη απάντηση. Θεωρώ πως εγώ προσωπικά, κάποτε δεν είχα καμία σχέση. Ήταν για μένα ένας τόπος που δεν είχα ζήσει, όμως μου μετέδωσε ο πατέρας μου τις εικόνες του, τις δικές του αναμνήσεις τα δικά του ακούσματα και όλα αυτά ξέρεις μέσα σου σιγά σιγά καλλιεργούνται. Σ' αυτό το σύλλογο μάλιστα γράφτηκα τυχαία πριν 18 χρόνια, όπου με παρέπεμψαν παιδιά που δεν ήταν καν πόντιοι. Έτσι γνωρίστηκα με το σύλλογο και έτσι ξανασυστήθηκα με την πατρίδα μου και με όλα τα ακούσματά μου. Έγινε το δεύτερο σπίτι μου. Έτσι θεωρώ πως γίνεται με τους περισσότερους νέους σήμερα. Έτσι βλέπω τη νέα γενιά, κάποια στιγμή θα έρθουν τα ερεθίσματα και την κατάλληλη στιγμή θα έρθουν πιο κοντά. Η νέα γενιά παίρνει αυτό που της παραδίδεις και μεις έχουμε και θέλουμε να παραδώσουμε πολλά. (...)»* Αυτό που ίσως θέλει να πει ο πρόεδρος του συλλόγου, είναι πως σε μία εποχή όπου υπάρχει μία σταδιακή διάβρωση ιδεών και μία πολτοποίηση της εθνικής κυριότητας, είναι λογικό να υπάρχει αρχικά από τους νέους, μία σχετική αδιαφορία για την καταγωγή τους. Μεγαλώνοντας όμως και

αναζητώντας να ορίσεις την ταυτότητά σου, θα καταφύγεις αναγκαστικά στο παρελθόν σου. Δεν είναι δηλαδή ένα προνόμιο των Ποντίων αλλά είναι αυτό που αναφέρει ο Kevin Robins αναφερόμενος στην χαμένη έννοια του τόπου, λέγοντας πως: « η κατευθυντήρια αρχή σε μία ανθρωπότητα που έχει χάσει την αίσθηση του τόπου, πρέπει να είναι η διάδοση των βασικών οροθετημένων και συνεκτικών ταυτοτήτων- των εν-τοπισμένων(placed) ταυτοτήτων.»¹²¹

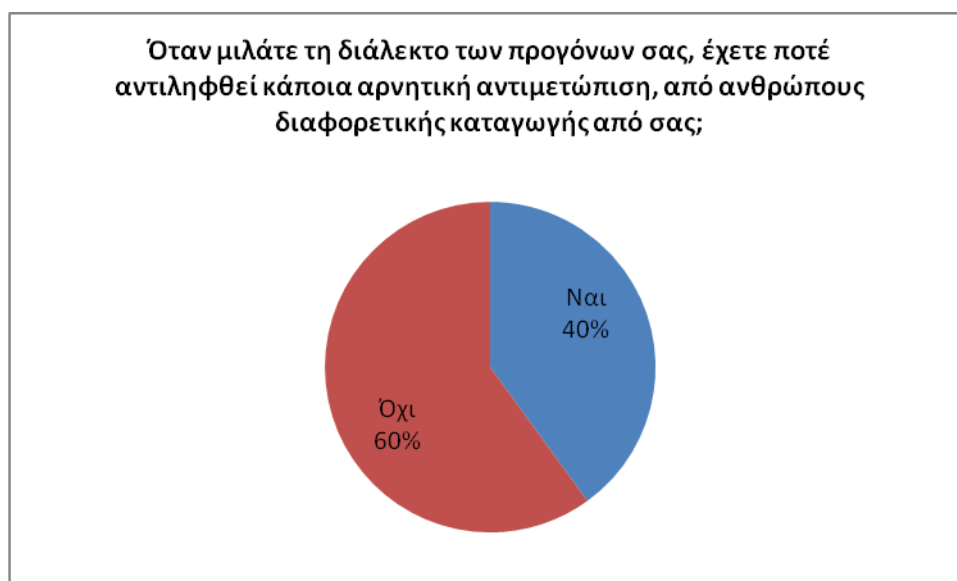
Η επόμενη ερώτηση (9) είναι ανοιχτού τύπου και αφορά το κατά πόσο η καταγωγή τους, τους κάνει να νιώθουν διαφορετικοί, σε σύγκριση με τους υπόλοιπους έλληνες. Οι απαντήσεις ισοσταθμίζονται ανάμεσα στο ναι και το όχι. Παρ' όλα αυτά ακόμα και οι αρνητικές απαντήσεις, περικλείουν μέσα τους την αναφορά: **της περηφάνιας, της φιλοξενίας, της εργατικότητας και του δεσίματος τόσο της οικογένειας όσο και των μεταξύ τους σχέσεων, πίστη στο θεό και την πατρίδα.** Με άλλα λόγια, ακόμα και εκείνοι που πιστεύουν πως δε νιώθουν διαφορετικοί, σημειώνουν πως είναι περήφανοι έστω και για ένα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Παρ' όλα αυτά μία απάντηση, λίγο διαφορετική από τις υπόλοιπες, ξεδιπλώνει ουσιαστικά, το τι ήταν αυτό που συνείσφερε και στις επόμενες γενιές να νιώσουν τέτοιου είδους συναισθήματα όπως τα παραπάνω. Αυτή η απάντηση καταγράφεται από μία γυναίκα (που ανήκει στη ηλικιακή κλίμακα 65 και πάνω) (Ε.3) όπου προφανώς έζησε και μεγάλωσε σε κάποιον από τους συνοικισμούς που ήδη έχουμε αναφέρει, λέγοντας χαρακτηριστικά: «*Διαφορετική δε θα το λεγα, ξεχωριστή λόγω εμπειριών. Σαν παιδί χόρτασα παιχνίδι στις αλάνες του Συνοικισμού. Σαν έφηβη, ντρεπόμουν λίγο που ζούσα εκεί. Σαν ενήλικας νιώθω περήφανη και είμαι γεμάτη χρώματα και αρώματα, εικόνες και εμπειρίες μοναδικές που συνθέτουν αυτό που είμαι. Ένα γνήσιο παιδί ποντίων-προσφύγων..»* Μέσα σ' αυτή την απάντηση, κρύβεται ένα μέρος της πραγματικότητας που έζησαν οι πρόσφυγες, μέσα στο πέρασμα των γενιών. Η πρώτη γενιά όπως είχαμε δει, προασπιζόταν την ιστορία της και αντιστεκόταν σθεναρά, στην προσαρμογή της στο καινούριο. Τα παιδιά όμως των προσφύγων βρίσκονταν ανάμεσα στην κληρονομιά, την ιστορία και την ταυτότητα που όριζαν οι γονείς και οι προγονοί τους από τη μια και από την άλλη γνώριζαν πως έπρεπε να αντιμετωπίσουν το στίγμα της προσφυγιάς και να κατορθώσουν την ενσωμάτωσή τους σ' ένα χώρο όπου γι' αυτούς αποτελούσε μία νέα πραγματικότητα.¹²² Κατάφεραν όμως τελικά να βρουν την ισορροπία μέσα από την ενηλικίωση και τη διαμόρφωση της δικής τους ταυτότητας, κάνοντας το στίγμα περηφάνια και την προσαρμογή κομμάτι της ιστορίας τους. Ίσως αυτός είναι και ο λόγος όπου και οι νεότερες γενιές μιλούν με τόση περηφάνια και θαυμασμό για την καταγωγή τους. Διότι αν τα παιδιά της προσφυγιάς δεν κατόρθωναν να προασπίσουν όλα εκείνα που όριζαν την ποντιακή ταυτότητα και επέλεγαν αμαχητί, το δρόμο της πλήρους προσαρμογής και αρνούνταν ή παραγκώνιζαν το παρελθόν τους, σίγουρα οι μνήμες στο σήμερα θα είχαν σβήσει. Είναι αυτό το βάρος της κληρονομιάς όπου έχει περαστεί μέσα από τις γενιές, όπως σημειώνει και ο πρόεδρος του συλλόγου, δηλώνοντας και εκείνος με τη σειρά του πως δε θεωρεί το ποντιακό στοιχείο

¹²¹ Θ. Τερκενλή, Θ. Ιωσηφίδης, Ι. Χωριανόπουλος, Ανθρωπογεωγραφία, Άνθρωπος, κοινωνία και χώρος, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2007, σελ 140

¹²² Αντ. Λιάκος, Το 1922 και οι Πρόσφυγες μια νέα ματιά, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 2011 σελ 12

διαφορετικό αλλά: « (..) Δεν είμαστε κάτι διαφορετικό από την Ελλάδα. Όχι σε καμία περίπτωση, είμαστε τμήμα της Ελλάδας. Αυτό ίσως που μας διαφοροποιεί είναι ότι κουβαλάμε κάτι παραπάνω από τους υπόλοιπους έλληνες.(..) Η ιστορία σου πάντα θα πρέπει να πορεύεται παράλληλα με τη ζωή σου και η δικιά μας κρύβει μέσα της τόσα πολλά στοιχεία ώστε να την ορίζουν σπουδαία (..)» .

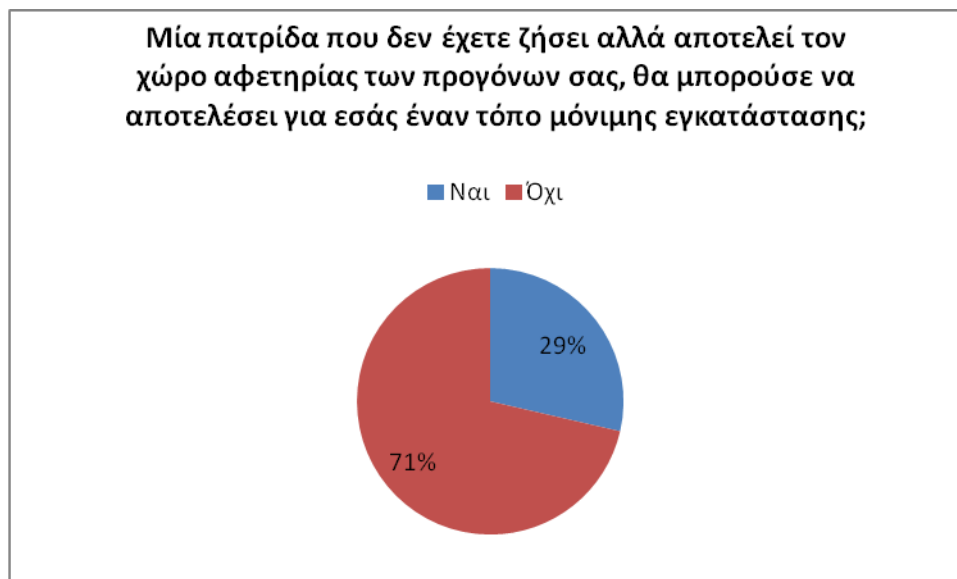
Αλλάζοντας κλίμα προχωράμε στο επόμενο ερώτημα (10) και προσπαθώντας να αποσαφηνίσουμε, το κατά πόσο, οι σημερινοί πόντιοι αντιμετωπίζουν κάποια αρνητική αντίδραση όταν τους ακούν να μιλούν τη διάλεκτο των προγόνων τους. Τα αποτελέσματα είναι τα εξής:

Διάγραμμα 9

Αυτό που προξενεί εντύπωση στη συγκεκριμένη απάντηση είναι πως υπήρχαν πολλά άτομα από αυτά που απάντησαν καταφατικά, όπου ανήκουν στις νεότερες ηλικιακές ομάδες στις οποίες απευθύνεται το ερωτηματολόγιο. Όσοι θέλησαν να διακιολογήσουν την απάντησή τους αναφέρθηκαν κυρίως στο γεγονός ότι *το διαφορετικό πάντα είτε κατακρίνεται είτε ξενίζει*.

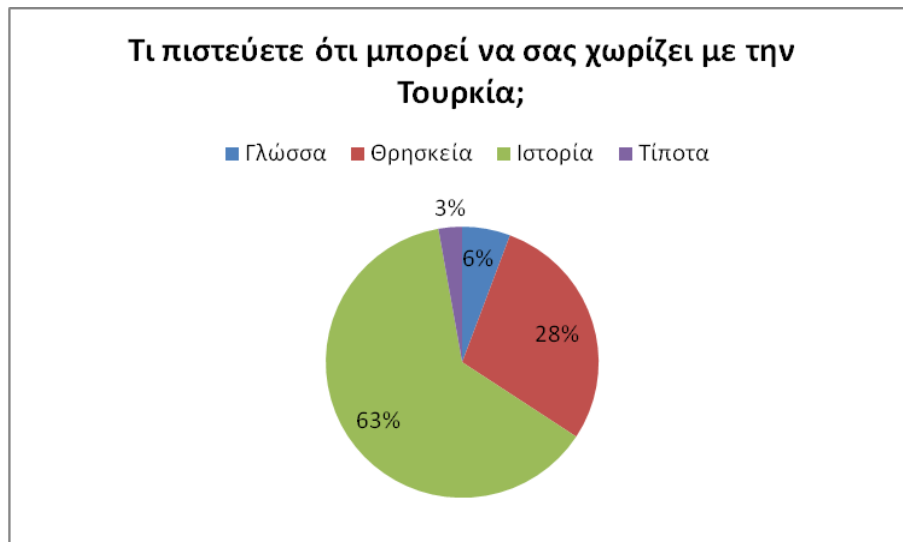
Συνεχίζοντας, συναντάμε την ερώτηση (11) όπου θέτει το ζήτημα του αν θα αποτελούσε ο Πόντος, για αυτούς έναν τόπο μόνιμης εγκατάστασης:

Διάγραμμα 10

Αξίζει να σημειωθεί πως οι καταφατικές ερωτήσεις όπου δόθηκαν, ήταν αποκλειστικά από ανθρώπους όπου ανήκαν στις ηλικιακές ομάδες 46-65 και 65 και πάνω, δείχνοντάς μας πως οι δεσμοί και οι μνήμες τους είναι πιο ισχυρές. Δύο απαντήσεις από εκείνους που θέλησαν να αιτιολογήσουν την απάντησή τους, είναι οι εξής (Ε.15) «Νιώθουμε πως η γη και το χώμα του τόπου είναι δικό μας.» (Ε.22) «Αν ήταν η οικογένεια μου. Βλέπεις οι γονείς μας γεννήθηκαν εκεί και καταστράφηκαν εκεί.» Όλες οι απαντήσεις αυτές επιβεβαιώνονται και από τη γραμματέα του συλλόγου όπου αναφέρει χαρακτηριστικά: «Εμείς τα παιδιά των πρώτων προσφύγων έχουμε ζήσει ανάμεσα σε δύο πατρίδες. Την πραγματική και την ιδεατή. Η ιδεατή για μας είναι ο Πόντος. Δε το ζήσαμε αλλά ζήσαμε με τις περιγραφές του, με τους ανθρώπους του. Τον πλάσαμε στο μυαλό μας. (..)Για ανθρώπους σα και μας δε θα ήταν τόσο δύσκολο να επιστρέφαμε εκεί,. Φυσικά όχι μόνοι, αλλά με τις οικογένειες μας. (..)». Διακρίνουμε λοιπόν έντονα στις μεγαλύτερες ηλικίες- όπου και συνδέονται άμεσα με τον τόπο καταγωγής τους- μία τάση να ζήσουν σ' έναν ιδεατό τόπο έτσι όπως τους τον έχουν περιγράψει, μόνο και μόνο επειδή οι πρόγονοί τους έζησαν και μεγάλωσαν σ' αυτό το μέρος. Διακρίνουμε λοιπόν έντονο δεσμό σ' αυτούς τους ανθρώπους μεταξύ του χώρου-τόπου τους.

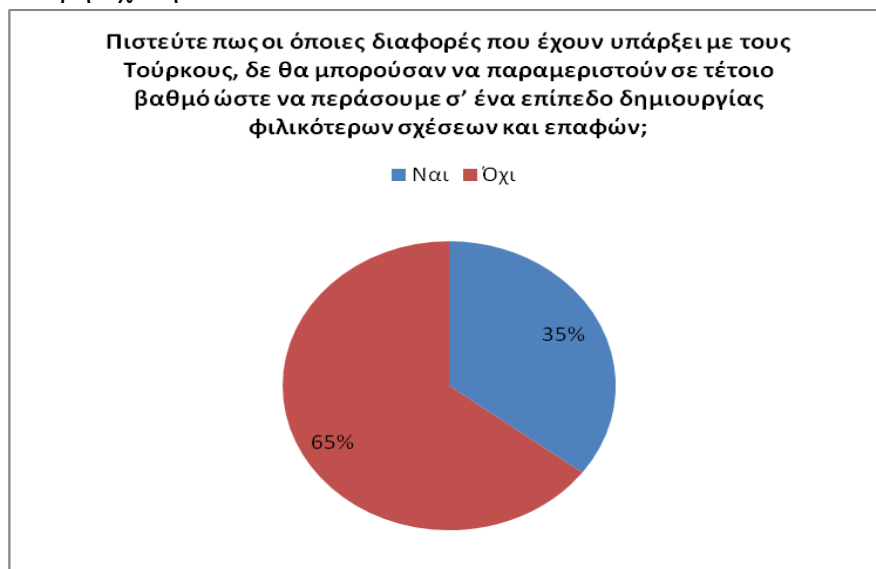
Οι επόμενες ερωτήσεις, αφορούν την Τουρκία και η πρώτη εξ αυτών (12) τι πιστεύουν ότι μπορεί να τους διαχωρίζει από την Τουρκία:

Διάγραμμα 11

Το 63% όπως φαίνεται και παραπάνω θεωρεί πως η ρίζα των αψιμαχιών βρίσκεται πρωτίστως στην ιστορία, στη συνέχεια με 28% θεωρείται η θρησκεία, με 6% η γλώσσα, ενώ μόλις 3%, θεωρεί πως δε τους διαχωρίζει τίποτα. Οι απαντήσεις αυτές φανερώνουν πως παρ' όλα τα χρόνια που κύλισαν, παρ' όλες τις αλλαγές που συνέβησαν, οι μνήμες και οι διαμάχες δεν έχουν σταματήσει να υπάρχουν στις συνειδήσεις, των ανθρώπων αυτών.

Αυτό μάλιστα επιβεβαιώνει και η ερώτηση (13) η οποία ακολουθεί όπου αναφέρεται στο αν πιστεύουν πως οι όποιες διαφορές που έχουν υπάρξει με τους τούρκους, δε θα μπορούσαν να παραμεριστούν σε τέτοιο βαθμό ώστε να περάσουμε σ' ένα επίπεδο δημιουργίας φιλικότερων σχέσεων και επαφών;

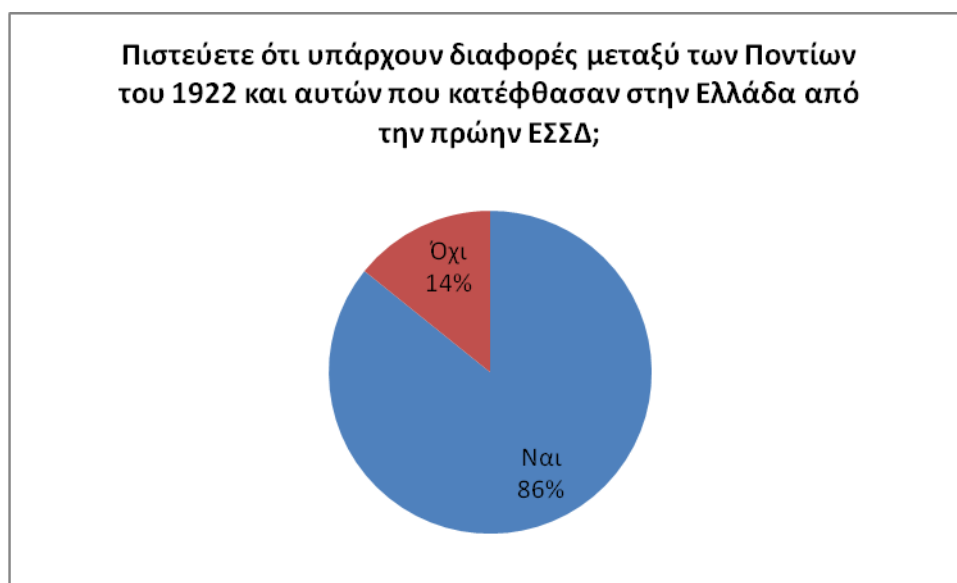
Διάγραμμα 12

Αυτή ερώτηση επιβεβαιώνει το συμπέρασμα της προηγούμενης. Χαρακτηριστική είναι απάντηση ενός ερωτηθέντα που θέλησε να δικαιολογήσει την αρνητική του απάντηση: (Ε.5) «Είναι δύσκολο να ξεχαστούν οι διαμάχες και η ιστορία τόσων ετών πόσο μάλλον όταν οι προκλήσεις συνεχίζονται μέχρι σήμερα».

Τη διακαιολόγηση των ποσοστών των δύο αυτών ερωτήσεων έρχεται να αιτιολογήσει ο πρόεδρος του συλλόγου όπου αναφερόμενος στο ζήτημα της Τουρκίας μας λέει χαρακτηριστικά: «(..)Δε θα πρέπει να υπάρχουν μίσει μεταξύ των λαών, ας μη ξεχνάμε πως όλοι οι πρόσφυγες της μικράς ασίας κατάφεραν να συνυπάρξουν ανά περιόδους, ειρηνικά με το λαό αυτό. Παρ' όλα αυτά οι μνήμες δε σβήνονται και δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η ιστορία επαναλαμβάνεται(..) Δε νομίζω άλλωστε να μαστε εμείς εκείνοι που δε θέλουμε να αναδιαμορφώσουμε τις σχέσεις μας. Εκείνοι ακόμα και τώρα αρνούνται να παραδεχτούν τα λάθη τους και το τραγικό φέρεσιμό τους όσον αφορά εμάς τους Πόντιους».

Η επόμενη ερώτηση που κλήθηκαν οι ερωτηθέντες να απαντήσουν, είναι ανοιχτού τύπου και αναφέρεται στο αν η ποντιακή ταυτότητα τους διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους έλληνες και ποια στοιχεία πιστεύουν ότι τη συγκροτούν. Οι περισσότεροι απάντησαν πως δε νιώθουν να έχουν άμεσα κάποια διαφορά από τους υπόλοιπους έλληνες, παρ' όλα αυτά ανάμεσα στις αρνητικές και στις θετικές απαντήσεις βρίσκεται μία λέξη κλειδί: *Περιφάνια*. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση ενός ερωτηθέντα όπου αναφέρει: (Ε.67) «Όχι δε νιώθω διαφορετικός γιατί οι πρόγονοί μου ήταν έλληνες που ζούσαν στο Πόντο, η γλώσσα ήταν σχεδόν ίδια με την αρχαία ελληνική και η θρησκεία κοινή. Οπότε είμαι περίφανος που είμαι έλληνας και κατά συνέπεια ακόμα πιο περίφανος που είμαι Πόντιος».

Τέλος η τελευταία ερώτηση, αφορά ένα ζήτημα που θεωρείται αρκετά αναίσθητο και δεν είναι άλλο από το αν θεωρούν πως έχουν διαφορές με τους Πόντιους όπου κατέφθασαν στην Ελλάδα από τη Ρωσία. Τα ποσοστά φανερώνουν το πρόβλημα το οποίο υπάρχει:

Διάγραμμα 13

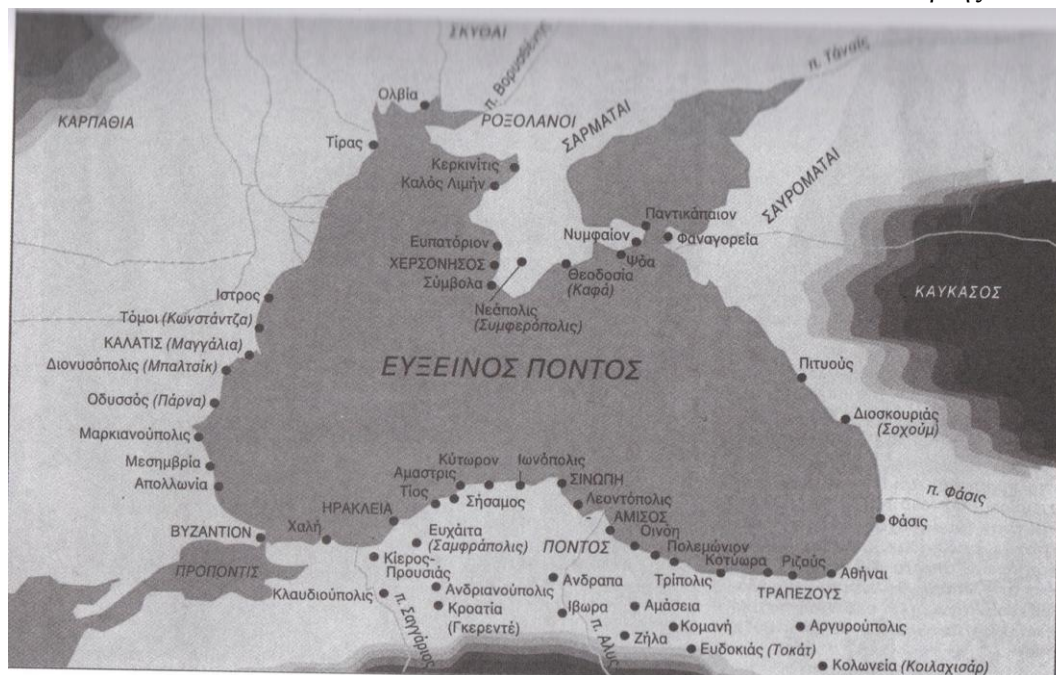
Το ποσοστό που θεωρεί πως υπάρχουν διαφορές είναι επιληψίμο, και δείχνει πως υπάρχουν πολλά προβλήματα μεταξύ των δύο αυτών ομάδων. Όσοι μάλιστα θέλησαν να δικαιολογήσουν την καταφατική τους απάντηση, έδωσαν πολλές και διαφορετικές εκδοχές της διαφορετικότητάς τους: αναφέρονται σε διαφορές στην κουλτούρα, ότι έχουν επηρεαστεί από τον τρόπο ζωής της Ρωσίας και κάποιοι άλλοι

αναφέρουν πως πολλοί από αυτούς δεν είναι Πόντιοι αλλά παρουσιάζονται ως Πόντιοι, ενώ υπήρξε και απάντηση που τονίζει πως πολλοί από αυτούς είναι ανεκπαιδευτοι και άλλη που αναφέρει πως τα εξωτερικά γνωρίσματα των δύο ομάδων, διαφέρουν παρά τη κοινή τους καταγωγή. Η ερώτηση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ειδικά όταν συνδιάζεται με τις απαντήσεις των δύο διοικητικών μελών του συλλόγου. Η γραμματέας του συλλόγου μας απάντησε ρητά και κατηγορηματικά πως: «Δε βρίσκω να έχουμε κάτι κοινό. Αυτοί έχουν τη δική τους πορεία εμείς τη δικιά μας. Τη σέβομαι αλλά δε γίνεται να τις συγχέουμε.» Ενώ ο πρόεδρος του συλλόγου μέσα από μία πιο εμπειριστατωμένη απάντηση, υπογράμμισε το ουσιαστικό πρόβλημα που έχει προκληθεί μεταξύ των δύο αυτών ομάδων: «(..) Έχω δει το εξής, ανθρώπους που κράτησαν αναλίωτη την ταυτότητά τους και τη γλώσσα τους μέσα μέσα σε δύσκολες περιόδους και μέσα σε μία ξένη χώρα και από την άλλη «Πόντιους» που δε ξέρουν καν τη ποντιακή διάλεκτο και μιλούν μόνο τα Ρώσικα. Τους πρώτους δε μπορώ παρά να τους σεβαστώ και να τους θαυμάσω ενώ με τους άλλους απλά να προβληματιστώ. (..) Φέραν μαζί τους κακιές συνήθειες πέρα από τη ποντιακή τους ταυτότητα, όπως νοοτροπίες και το πιάμα. Πίνουν πάρα πολύ. (..) Από την άλλη όμως δε τους απομόνωσε κανείς, μόνοι τους γκεταρίστηκαν. Ίσως έφταιγε και η πολιτεία που δεν υπήρχε σωστός προγραμματισμός και δε τους έδωσε ιδιαίτερη σημασία. Όμως και οι δικοί μας τα ίδια υπέστησαν αλλά προσπάθησαν για τα παιδιά τους να εξασφαλίσουν ένα καλύτερο αύριο, να τα μορφώσουν, ενώ γι αυτούς δε συνέβαινε κάτι τέτοιο. (..) Ναρκωτικά, πορνεία και κάθε είδους παραβατικές συμπεριφορές, σημειώθηκαν από τα παιδιά αυτών των ανθρώπων, όπου στην ουσία δεν είχαν καταφέρει να κρατήσουν σθεναρά τις παραδόσεις και τα ήθη του ποντιακού στοιχείου. Φυσικά μέσα σ αυτές τις περιπτώσεις το χειρότερο είναι πως πολλοί από αυτούς δεν ήταν καν πόντιοι. Πολλοί τσετσενοί, γεωργιανοί, έφτιαζαν ψεύτικα χαρτιά για να φαίνονται πόντιοι. Αυτό είναι τελικά το πρόβλημα που σε κάνει να μη ξέρεις τι να πιστέψεις. Στο σύλλογό μας έχουμε και πολλά παιδιά που προέρχονται από τη Ρωσία. Τους βλέπεις όμως, συναισθάνεσαι τα κοινά μας στοιχεία. (..) Εμείς ως σύλλογος, βοηθήσαμε τους ανθρώπους αυτούς σε όλες τις περιόδους που κατέφθασαν. Ακόμα και επί περίοδο Μεταξά που αρνούταν την είσοδο τους στη χώρα, επειδή προέρχονταν από κομμουνιστικό καθεστώς, οι άνθρωποι του συλλόγου υπεγραφαν για να ρθουν από τη Ρωσία και φρόντισαν τη περίθαλψή τους. Δεν τίθεται συνεπώς ζήτημα από μας με τους πραγματικούς πόντιους της Ρωσίας, σ' όλες τις περιόδους τους σταθήκαμε.» Μέσα από τα λόγια των δύο αυτών προσώπων, αντιλαμβανόμαστε τις σκέψεις αλλά και τους προβληματισμούς του κάθε Πόντιου απέναντι στο ζήτημα των θεωρητικά “αδερφών” τους, που προέρχονται από την πρώην ΕΣΣΔ. Περεταίρω όμως ανάλυση θα ακολουθήσει όταν βολιδοσκοπήσουμε τις σκέψεις και της αντίθετης πλευράς, αυτής των Ποντίων της ΕΣΣΔ.

3.2.3 Οι Πόντιοι της πρώην Σοβιετικής Ένωσης όπου κατέφθασαν στην περιοχή από το 1964 και μετά:

Υπάρχουν ήδη κάνει αρκετές αναφορές για τους Πόντιους πρόσφυγες, όπου αναγκάστηκαν μετά τα γεγονότα του 1922 να κατευθυνθούν προς τη Ρωσία. Ο σύνδεσμος όμως των Ποντίων με τη Ρωσία είχε ξεκινήσει σαφώς πολύ νωρίτερα. Ήδη από την αρχαιότητα- και κυρίως κατά το δεύτερο ελληνικό αποικισμό-, ελληνικά στοιχεία, είχαν αποικίσει σε περιοχές της Ρωσίας .

Χάρτης 2

(ελληνικές πόλεις στον Εύξεινο Πόντο στην αρχαιότητα Άντα Καραγιαννίδου, *Παιδιά της νέας προσφυγιάς*, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2006, σελ 112)

Οι μεγαλύτερες όμως αποικίσεις και μεταναστευτικές μετακινήσεις σημειώθηκαν αρχικά αμέσως μετά την κατάκτηση της Τραπεζούντας (1461) από τους Τούρκους. Στη συνέχεια με την έναρξη των πολέμων που σημειώθηκαν μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, οι μετακινήσεις ποντιακών στοιχείων, στις ρωσικές κτήσεις άρχισαν να πυκνώνουν. Με τη λήξη μάλιστα του ρωσοτουρκικού πολέμου που σημειώθηκε στα 1768-1774, οι μέτοικοι στράφηκαν προς τις νέες ρωσικές κτήσεις της νότιας Ουκρανίας και της Κριμαίας. Ακολούθησαν οι αναγκαστικές μετοικίσεις, ποντιακών πληθυσμών, στη διάρκεια των τριών ρωσοτουρκικών πολέμων του 19^{ου} αιώνα (1828-1829, 1853-1856, 1877-1878).¹²³ Υπολογίζεται μάλιστα πως τη περίοδο 1829-1882, 100.000 έλληνες Πόντιοι μετακινήθηκαν προς τον Καύκασο και τη Νότια Ρωσία.¹²⁴ Στη συνέχεια κατά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο, όταν ξεκίνησαν οι σφαγές και οι λεηλασίες των αμάχων πληθυσμών, και μέχρι τη μικρασιατική

¹²³ Κ. Φωτιάδης, *Ο ελληνισμός της Κριμαίας, Μαριούπολη δικαίωμα στη μνήμη*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 1990, σελ 18, 34

¹²⁴ Μ. Λαυρεντιάδου, *Να φεύγεις και να ριζώνεις, η εγκατάσταση των ελλήνων ποντίων από την πρώτη Σοβιετική ένωση στη Θράκη και στην Αθήνα*, εκδ. παπαζήση, Αθήνα 2006 σελ 55

καταστροφή όπου έχουμε και το μεγαλύτερο μεταναστευτικό κύμα στην χώρα αυτή.¹²⁵

Χάρτης-3

ο Ελληνικοί πληθυσμοί της Νότιας Ρωσίας και του Καύκασου τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα (Ι.Κ. Χασιώτης, Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997, σελ 626)

Θα μπορούσαμε λοιπόν να χαρακτηρίσουμε τη σχέση μεταξύ Ποντίων και Ρωσίας ως μία σχέση αλληλεξάρτησης που κρύβει μέσα της μία διττή σημασία: Σε περιόδους ειρήνης ή όπου ο ζυγός των κατακτητών τους επέτρεπε να αναπτυχθούν, δημιουργούσαν σχέσης εμπορικής συνεργασίας αλλά ταυτόχρονα όταν οι καταστάσεις δυσκόλευαν κατέφευγαν εκεί ώστε να καταφέρουν να επιβιώσουν και να εκφραστούν μέσα σ' ένα ομόθρησκο κράτος. Παρ' όλα αυτά και το ομόθρησκο κράτος χρησιμοποιούσε τους πληθυσμούς αυτούς με σκοπό την ανάπτυξη των κτήσεων του αλλά και την εξάπλωση του χριστιανικού στοιχείου(και κατά συνέπεια μιας κοινής πολιτικής γραμμής) μέσα στον οθωμανικό πληθυσμό που περιβαλλόταν.

Πράγματι μέσα στο πέρασμα των χρόνων η σχέση αυτή επέφερε τους καρπούς που επιθυμούσαν και οι δύο πλευρές.. Συγκεκριμένα θα αναφερθούμε στο παράδειγμα των Ποντίων-μετοίκων- των προαναφερθέντων περιόδων, -όπου κατόρθωσαν και συγκρότησαν τον πυρήνα της νεοϊδρυόμενης (1794) από τους Ρώσους πόλης της Οδησού, η οποία χάρις τη συμβολή των ποντιακών στοιχείων, κατόρθωσε μέσα σε λίγες δεκαετίες να αποτελεί το καθαυτό εμπορικό κέντρο της

¹²⁵ Κ. Φωτιάδης, *Ο ελληνισμός της Κριμαίας, Μαριούπολη δικαίωμα στη μνήμη*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 1990, σελ 18, 35-36

νότιας Ρωσίας, αλλά και μία από τις σπουδαιότερες εστίες ελληνικής διασποράς κατά το 19^ο αιώνα.¹²⁶

Όλα αυτά συνέβησαν μέχρι το 1917, καθώς τη χρονιά εκείνη έχουμε τη Ρωσική επανάσταση και το διχασμό των ελληνικών φύλων. Τα προβλήματα όμως διογκώθηκαν όταν η Ελλάδα συμμετείχε στη στρατιωτική επέμβαση της Ανταντ και των συμμάχων της από το 1919-22, με σκοπό να πνίξουν την επανάσταση. Έτσι οι Έλληνες που βρίσκονταν σε περιοχές όπως της Κριμαίας ή της σημερινής Ουκρανίας βρέθηκαν πολλές φορές στο μέτωπο των πολεμικών συγκρούσεων, δεχόμενοι τα πυρά και των δύο πλευρών. Χαρακτηριστική είναι η αποστολή μεγάλου ελληνικού στρατεύματος στη σημερινή Ουκρανία στις αρχές του 1919, η οποία όχι μόνο απέτυχε να διαλύσει, μαζί με τους συμμάχους, την επανάσταση, αλλά οδήγησε ένα μεγάλο κομμάτι του ποντιακού πληθυσμού που ζούσε στην περιοχή, να καταφύγει στην Ελλάδα, από φόβο μην υπάρξουν αντίποινα.¹²⁷

Τα προβλήματα όμως αυτά, δεν εμπόδισαν το ποντιακό στοιχείο να αναζητήσει και πάλι βοήθεια-μέσα στα χρόνια όπου αναφερόμαστε-στα γνώριμα για εκείνον μέρη της Ρωσίας. Αν και υπήρξε μία από τις πρώτες χώρες που αναγνώρισε τη νεοσύστατη κυβέρνηση της Άγκυρας και το κίνημα των Νεότουρκων, καθώς θεωρούσαν πως στηρίζονται σε κοινές ιδέες, παρ' όλα αυτά ως «προστάτιδα των Χριστιανών», δέχτηκε για ακόμα μια φορά τους Πόντιους πρόσφυγες. Το μεγαλύτερο όμως κύμα προσφύγων το δέχτηκε από το 1922-3, ακολουθώντας την κοινή μοίρα του Μικρασιατικού πληθυσμού. Κατά συνέπεια με την ανταλλαγή των πληθυσμών και την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης (1923) επηρεάστηκε η τύχη όχι μόνο των Ποντίων που ζούσαν στον Πόντο, αλλά και εκείνων που είχαν καταφύγει στις Ρωσικές κτήσεις.¹²⁸ Πολλοί από αυτούς αποφασίζουν να κατευθυνθούν προς τα ελληνικά χώματα καθώς η επικράτηση του νέου καθεστώτος τους προκαλεί ανασφάλεια.(μέσα σ' αυτούς τους πληθυσμούς υπήρχαν και ομάδες ατόμων όπου είχαν εγκατασταθεί στα μέρη αυτά από το 19ο αιώνα). Κάποιοι όμως από αυτούς, δε προλαβαίνουν να φύγουν, λόγω των κοινωνικό-πολιτικών αναταραχών που επικρατούσαν, και άλλοι πάλι δε θέλουν να εγκαταλείψουν τη χώρα και παραμένουν εκεί.¹²⁹

Όσοι επέλεξαν να παραμείνουν στην Ρωσία για μία και πλέον δεκαετία (μέχρι την επικράτηση του Σταλινισμού) πέτυχαν μεγάλη ανάπτυξη σε πολλούς τομείς, πρεσβεύοντας με τον καλύτερο τρόπο το πνεύμα του ελληνισμού, ιδρύοντας πολλά ελληνικά σχολεία, τυπογραφεία, θέατρα, ενώ ταυτόχρονα πραγματοποίησαν σημαντική κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα.¹³⁰ Όλοι αυτοί οι προαναφερόμενοι τομείς ανάπτυξης συντέλεσαν ώστε να δημιουργηθεί ακόμα πιο έντονα το αίτημα του ελληνικού στοιχείου στη χώρα, για σεβασμό της πολιτισμικής

¹²⁶ Ι.Κ. Χασιώτης Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς, Θεσσαλονίκη 1993 σελ 51

¹²⁷ Μ. Λαυρεντιάδου, Να φεύγεις και να ριζώνεις, η εγκατάσταση των ελλήνων ποντίων από την πρώην Σοβιετική ένωση στη Θράκη και στην Αθήνα, εκδ. παπαζήση, Αθήνα 2006 σελ 71

¹²⁸ Άντα Καραγιαννίδου, Τα παιδιά της νέας προσφυγιάς, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2006 σελ 69

¹²⁹ Ι.Κ. Χασιώτης, Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997, σελ 311-312

¹³⁰ Χριστ. Σοφιανίδης, Ελληνισμός του Πόντου από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., εκδ. Πελάσγος, Αθήνα 1993, σελ 11

και ιστορικής του ιδιαιτερότητας. Στα τέλη μάλιστα της δεκαετίας του 1920, αναφερόμαστε και στην ένταξη μίας καινούριας ιδέας που αφορούσε και κάποια διοικητική αυτονομία σε περιοχές όπου η υπεροχή-αριθμητικά- του ελληνικού πληθυσμού ήταν εμφανής. Ιδέα αυτή σε ορισμένες περιοχές υλοποιήθηκε σ' ένα βαθμό καθώς οι λόγοι όπου επικροτούσαν τη δημιουργία της, ήταν σαφώς δημογραφικοί αλλά και γλωσσικοί.¹³¹

Με αυτόν τον τρόπο η ποντιακή κοινότητά της νότιας Ρωσίας, του Καυκάσου, της Κριμαίας και της Μαύρης θάλασσας, κατάφερε μέσα στο νέο καθεστώς που επικρατούσε στη χώρα να συνεχίσει την παράδοσή της και να αναδειχθεί μέσα σε λίγα χρόνια σε μία από τις πιο σημαντικές “μειονότητες” της. Όλα αυτά μέχρι τη σταλινική περίοδο (1937-1951)- όπου μαζί με άλλες μειονότητες -υπέστησαν διωγμούς, εξορίες, κλείσιμο και καταστροφή ελληνικών ιδρυμάτων, κατάσχεση περιουσιών και επιχειρήσεων. Η περίοδος αυτή είναι γνωστή για τις σταλινικές διώξεις, όπου εξοβέλισε –με βίαιο τρόπο-μέγιστη μερίδα του ελληνικού στοιχείου στις ασιατικές δημοκρατίες (όπως το Καζαχστάν) και τη Σιβηρία- με τις συνθήκες διαβίωσης στα μέρη αυτά να στοιχίζουν τη ζωή σε πολλούς εξοριστούς-, ενώ το φαινόμενο αυτό εντάθηκε κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Παρόλο που οι Πόντιοι της Ρωσίας στάθηκαν στο πλευρό της κατά τη διάρκεια του πολέμου, δε γλίτωσαν τη σκληρή μοίρα που τους όριζε το σταλινικό καθεστώς.¹³² Η δικαιολογία του Στάλιν για τη συμπεριφορά του αυτή- όπως δήλωσε το 1944-, ήταν ότι κατά την εντεινόμενη ταξική πάλη, ορισμένοι λαοί καταδεικνύονται σε «επιθετικούς» και άλλοι σε «ειρηνικούς» και πως οι μετακινήσεις των πρώτων αποτελούσαν μία αναπόφευκτη ενέργεια. Κάτι όμως που στην πραγματικότητα δεν ίσχυε, καθώς το ελληνικό στοιχείο δεν είχε δείξει δείγματα συμπάθειας προς τους εισβολείς Γερμανούς, ενώ ταυτόχρονα η εκδίωξη τους είχε ξεκινήσει πριν τον πόλεμο και όπως διαπιστώνουμε συνεχίστηκε και αργότερα. Η πραγματική αιτία της συμπεριφοράς αυτής, ίσως βρίσκεται ανάμεσα στους τρεις άξονες στρατηγικής όπου ακολούθησε η χώρα: 1. το γεγονός ότι το ποντιακό στοιχείο δε θέλησε να αφομοιωθεί μέσα στους κόλπους της κοινωνίας όπου ζούσε, έκανε το νέο σοβιετικό καθεστώς να δυσανασχετεί. 2. Ήταν μέσα στα πλαίσια της ενίσχυσης των συνοριακών επαρχιών της με έμπιστες εθνότητες –όπως αυτή των ελλήνων. 3. Η ενίσχυση αυτών των επαρχιών ήταν ένα σχέδιο που αφορούσε την μεταπολεμική εκβιομηχάνιση των περιοχών. Συνεπώς, η εξόριση των Ποντίων στις περιοχές αυτές, είχε τόσο δημογραφικό, όσο και εθνολογικό χαρακτήρα.¹³³

Οι εξορίες, οι κακουχίες, οι κατάργηση των περιορισμών και η προμελετημένη σταδιακή εξαφάνιση του ποντιακού στοιχείου, σταμάτησε μετά το θάνατο του Στάλιν το 1953. Οι έλληνες της Ρωσίας κατάφεραν και πάλι να ανασυγκροτηθούν και να ανακτήσουν το χαμένο τους γόητρο, ενώ κατάφεραν να

¹³¹ Ι.Κ. Χασιώτης, Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997, σελ 418-19

¹³² Χριστ. Σοφινίδης, Ελληνισμός του Πόντου από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., εκδ. Πελάσγος, Αθήνα 1993, σελ 11

¹³³ Ι.Κ. Χασιώτης, Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997, σελ 439,444

συνεχίσουν-φανερά πλέον- η ζωή τους ,διατηρώντας τη ταυτότητά τους και τις παραδόσεις τους.¹³⁴

Στη διάρκεια των χρόνων που αναφερόμαστε, αλλά και μερικές δεκαετίες αργότερα, έχουμε μία συστηματική φυγή ποντιακών στοιχείων προς την Ελλάδα: 1939, 1965-67, 1975-85. Κάθε φορά δηλαδή όπου οι πολιτικές συγκυρίες ή τα προσωρινά ανοίγματα των συνόρων το επέτρεπαν, οι έλληνες της Ρωσίας αναζητούσαν καταφύγιο, στον ελεύθερο ελλαδικό χώρο.¹³⁵

Τα κύματα όμως “επαναπατρισμού”, εντάθηκαν και έγιναν πιο συστηματικά κατά τη δεκαετία του ’80. Η ελληνική κυβέρνηση εκείνη την περίοδο, δεχόταν ασφυκτικές πιέσεις από τους έλληνες της ΕΣΣΔ, για την μετανάστευσή τους στην Ελλάδα. Τα προβλήματα στην οικονομία χρόνιες εκδιώξεις, το όνειρο της πατρίδος, ήταν μερικοί από τους λόγους που οδήγησαν του πόντιους της Ρωσίας να θελήσουν την επανένταξή τους στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Από το 1983 ξεκίνησε το ελληνικό κράτος, επίσημα μία συστηματική “παλιννόστηση” των πληθυσμών αυτών, που περιελάμβανε και πρόσωπα όπου δεν είχαν ελληνική υπηκοότητα, και συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές της επόμενης δεκαετίας, ακόμα και μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ (1991).¹³⁶

Ερχόμενοι λοιπόν στην Ελλάδα, οι Πόντιοι της Ρωσίας, θέλησαν να προασπίσουν την ποντιακή καταγωγή τους και να τονίσουν την προαιώνια παρουσία τους μέσα στη σοβιετική ένωση, την ιστορική τους μοίρα αλλά και τα δικαιώματα των όσων ποντίων έμειναν πίσω. Αξίζει να αναφερθεί πως, ο πρώτος σύλλογος που έθεσε δημόσια τα ζητήματα αυτά σε συνδυασμό με το αίτημα της αναγνώρισης της γενοκτονίας των ποντίων κατά το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, ήταν ο «παμποντιακός σύλλογος-Αργώ» όπου έχει έδρα του την Καλλιθέα. Αποτελούνταν τότε από νέους πόντιους που είχαν γεννηθεί στη Σοβιετική ένωση και κυρίως στο Καζαχστάν από εκτοπισμένους γονείς ή ανήκαν στη Τρίτη γενιά των προσφύγων του ’22. Με εκδηλώσεις, διαμαρτυρίες στο κέντρο της Αθήνας, και με ενίσχυση των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας ξεκίνησε ο σύλλογος αυτός το έργο του, έχοντας ως βάση την περιοχή της Καλλιθέας.¹³⁷ Κάπως έτσι όμως ξεκινά και η νέα τους ζωή μέσα στο χώρο καταγραφής μας. Με αγώνες, διεκδικήσεις, μνήμες και μια ασίγαστη προσπάθεια αποδοχής τους.

¹³⁴ Άντ. Καραγιαννίδου, Τα παιδιά της νέας προσφυγιάς, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2006 σελ 69

¹³⁵ Χριστ. Σοφιανίδης, Ελληνισμός του Πόντου από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., εκδ. Πελάσγος, Αθήνα 1993, σελ 11

¹³⁶ Ι.Κ. Χασιώτης, Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997, σελ 457

¹³⁷ Ο.π. σελ 459-460

3.2.4 Αποτελέσματα Έρευνας-Μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων:

Α. Συμμετέχοντες:

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε, ήταν Πόντιοι που διαμένουν σήμερα στο χώρο της Καλλιθέας (και αναφερόμαστε σ' ένα αμιγές δείγμα ποντιακού στοιχείου που οι πρόγονοί τους προέρχονται από τη Ρωσία και ανέρχονται στους **35 και σε ηλικίες** ομοιόμορφα κατανεμημένες, ανάμεσα στην κλίμακα **18-65 και πάνω**) και εκφραστές του μοναδικού συλλόγου που διατηρείται στην Καλλιθέα, Παμποντιακός Σύλλογος «Αργώ». Η προσπάθεια της συλλογής των δεδομένων, διεξάχθηκε κατά τον Απρίλιο έως τον Ιούνιο του 2011- με μία διακοπή κατά τους καλοκαιρινούς μήνες- για να συνεχιστούν από το Σεπτέμβρη έως το Νοέμβρη της ίδιας χρονιάς.

Β. Ερευνητικά εργαλεία:

Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε για τη χρήση των αποτελεσμάτων είναι ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις(από διοικητικά μέλη του προαναφερθέντα συλλόγου

Παμποντιακός Σύλλογος «Αργώ».). Στα **ερωτηματολόγια**, έγιναν χρήσεις τόσο ανοιχτού όσο και κλειστού τύπου ερωτήσεων, με τις κλειστού τύπου ερωτήσεις να στηρίζονται στις κλίμακες Λικέρτ(όπου οι ερωτώμενοι καλούνται να συμπληρώσουν το βαθμό που συμφωνούν ή διαφωνούν με μία σειρά θέματα που αντιπροσωπεύουν το συγκεκριμένο φαινόμενο) και Γκατμαν (κάθε ερώτηση που περιλαμβάνεται στην κλίμακα συνοδεύεται από δύο δυνατές απαντήσεις)¹³⁸. **Οι συνεντεύξεις**, ήταν ημικατευθυνόμενης μορφής, έγιναν σε διοικητικά μέλη του συλλόγου Παμποντιακός Σύλλογος «Αργώ». και είχαν στόχο να εκμαιεύσουν πληροφορίες, που αφορούν ζητήματα του ποντιακού στοιχείου, τη ζωή τους στη Ρωσία, του λόγους επαναπατρισμού τους καθώς και στοιχεία για την άτυπη διαφορά που τίθεται ανάμεσα στους Πόντιους του '22 και σ' αυτούς. Η διάρκεια των συνεντεύξεων ορίζεται ως εξής: Στον πρόεδρο του Συλλόγου (ο οποίος και δεν επιθυμεί να μη γίνει γραπτή αναφορά του ονόματός του) διάρκειας 30 λεπτών και στον επίτιμο πρόεδρο του Συλλόγου (ο οποίος επίσης και δεν επιθυμεί να μη γίνει γραπτή αναφορά του ονόματός του διάρκειας σχεδόν μίας ώρας, ενώ κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων παρευρίσκονταν και τοποθετούνταν και άλλα απλά ή μη μέλη του συλλόγου.

Γ. Διαδικασία:

Τα περισσότερα ερωτηματολόγια δε συλλέχθηκαν μέσα στο σύλλογο- παρ' όλο που οι περισσότεροι Πόντιοι εκ Ρωσίας, που διαμένουν στην περιοχή, είναι εγγεγραμμένοι στο σύλλογο αυτό- καθώς δεν κατορθώσαμε να βρούμε ένα μεγάλο και αξιοσημείωτο δείγμα μέσα στον προαναφερθέντα χώρο. Αντίθετα συλλέχθηκαν από χώρους όπου είναι αισθητή η παρουσία τους, όπως τα ρώσικα καταστήματα, χώροι συνεύρεσης στα σημεία όπου βρίσκεται η καρδιά της ομάδας αυτής, με

¹³⁸ Ν. Κυριαζή, *Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999 σελ 70-82

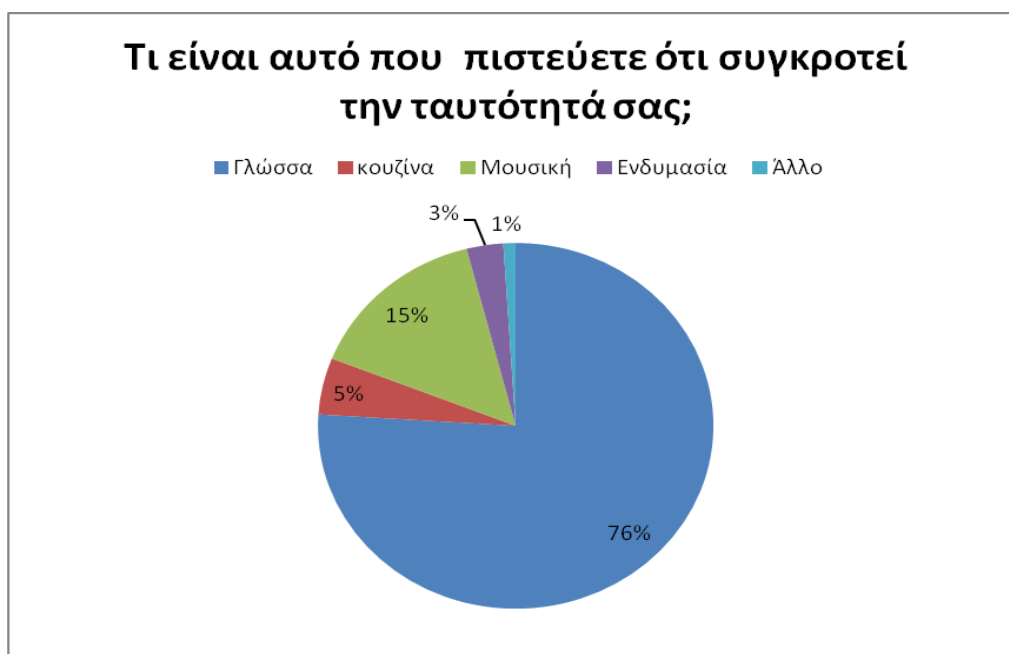
επιστράτευση ατόμων που γνωρίζαμε την καταγωγή τους και διαμένουν στο χώρο της Καλλιθέας και αλλού.

Προβλήματα που προκλήθηκαν κατά τη διαδικασία: Ο λόγος όπου διήρκησε τόσο η συλλογή τους, έγκειται στο γεγονός της δυσπιστίας των ατόμων αυτών, καθώς υπήρχε ένας έκδηλος φόβος-προβληματισμός: *για πιο λόγο κάναμε αυτή την έρευνα και που αποσκοπούσε;* Από την άλλη ο επίτιμος πρόεδρος του προαναφερθέντα συλλόγου, μας εξήγησε ότι: *«Ο κόσμος δε θα χει διάθεση να απαντήσει. Γράφτηκαν, ξαναγράφηκαν βιβλία, εργασίες που μας αφορούν και πλέον ξέρουμε πως όσο ήταν να ακουστεί η φωνή μας- με αυτό τον τρόπο- ακούστηκε.»*

Δ. Καταγραφή και Ανάλυση Αποτελεσμάτων :

Μέσα από τα συμπεράσματα των ερωτηματολογίων, αλλά και με τη βοήθεια των συνεντεύξεων, θα προσπαθήσουμε, να αποκωδικοποιήσουμε, με μία πρώτη ανάγνωση, του πως ορίζεται τελικά ο Πόντιος που προέρχεται από τη Ρωσία.

Στην ερώτηση 4, (καθώς οι προηγούμενες, αφορούν ορισμένα ατομικά στοιχεία του ερωτηθέντα όπως φύλο, ηλικία και τη χρονιά εγκατάστασης των προγόνων τους), αφορά την κατά κλίμακα αρίθμηση του κυριότερου για αυτούς στοιχείου που συγκροτεί την ταυτότητά τους.

Διάγραμμα 14

Όπως παρατηρούμε, κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει η γλώσσα σε ποσοστό 76%, ακολουθεί η μουσική με 15%, η κουζίνα 5%, η ενδυμασία 3% και άλλο 1%. Αξίζει να αναφερθεί που στην περίπτωση του Άλλο, όπου ο ερωτηθέντας καλούταν να γράψει την προσωπική του άποψη, αναφέρθηκε η κουλτούρα ως το κυριότερο στοιχείο συγκρότησης της ταυτότητας του. Ο κύριος όγκος των ποσοστών και σ'

αυτή την ομάδα συμπίπτει με αυτά των απογόνων των πρώτων Ποντίων. Η διαφορά όμως είναι πως εδώ βλέπουμε μεγαλύτερη συσσώρευση του ποσοστού που αφορά τη γλώσσα. Αυτό ίσως συμβαίνει, διότι οι Πόντιοι της Ρωσίας έζησαν σε μία ξένη χώρα. Το να διατηρήσουν τη γλώσσα τους, μέσα σ' αυτές τις συνθήκες όπου επικρατούσαν εκεί, ήταν κάτι που διατηρούσε ανοιχτούς τους δεσμούς τους, με τη γενέτειρα χώρα τους. Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να παραθέσουμε μία εικόνα της κατάστασης που βίωναν οι Πόντιοι της Ρωσίας, έτσι όπως μας την περιέγραψε, ο πρόεδρος του συλλόγου: « *Οι έλληνες δεν μπορούσαν να σπουδάσουν με ξένο διαβατήριο. Για πολλούς από μας η αλλαγή του διαβατηρίου αποτελούσε μία πλήρη αποκοπή από το παρελθόν μας και δε το θέλαμε. (..) Η ΕΣΣΔ μας ήθελε. Σίγουρα μας ήθελε μας είχε ανάγκη, αλλά μας ήθελε ενσωματωμένους στη δική της λογική. Μας έκλεισαν τα ποντιακά σχολεία, θέατρα, απαγόρευαν κάθε δημόσιο άκουσμα της ποντιακής διαλέκτου, δε μας μάθαιναν τίποτα στα σχολεία για τον ελληνικό πολιτισμό, αλλά ούτε καν γινόταν αναφορά και ας ήξεραν πως μες την αίθουσα υπήρχαν παιδιά ποντιακής καταγωγής. Ήθελαν να σβήσουν αυτό που ήμασταν. Μπορείς να φανταστείς πόσο δύσκολο είναι να διατηρείς τη γλώσσα σου και την ιστορία σου, επί δεκαετίες, μέσα σ' αυτές τις συνθήκες; (..)*» Όπως καταλαβαίνουμε, δεδομένου των διαφορετικών συνθηκών που αντιμετώπισαν οι Πόντιοι της Ρωσίας σε σύγκριση με τους υπόλοιπους, είναι λογικό, να θεωρούν πως κυρίαρχο ρόλο για αυτούς έχει η γλώσσα. Οι πρόσφυγες του '22, είχαν να αντιμετωπίσουν μία σύγκρουση παραδόσεων και κουλτούρας όπου γεννιόταν ανάμεσα σ' αυτούς και τους γηγενείς κατοίκους, που τους έδενε όμως μια κοινή ιστορία, μία κοινή βάση. Αντίθετα οι Πόντιοι της Ρωσίας, είχαν να αντιμετωπίσουν, μία άλλη χώρα, έναν άλλο πολιτισμό, ένα διαφορετικό καθεστώς πραγμάτων, που μέσα σ' αυτό έπρεπε να διατηρήσουν τα βασικά τους χαρακτηριστικά.

Η επόμενη ερώτηση (5), είναι ανοιχτού τύπου και αφορά το τι θεωρούν πως έχουν κληρονομήσει από τους προγόνους τους και το διατηρούν αυτούσιο μέχρι σήμερα. Οι λέξεις κλειδιά που επικρατούν στις απαντήσεις είναι: **ήθη, έθιμα, παραδόσεις, γλώσσα, χορός, κουζίνα**. Η επικρατέστερη όμως λέξη είναι η **παράδοση**. Αυτό που είναι άξιο σχολιασμού στις απαντήσεις αυτής της ομάδας, είναι η λακωνικότητα των απαντήσεών τους, σε σχέση με τους πρώτους Πόντιους. Ενώ στους πρώτους παρατηρούσαμε μία γλαφυρότητα και μία συναισθηματική φόρτιση στις απαντήσεις τέτοιου τύπου ερωτήσεων, εδώ βλέπουμε μία διαφορετική αντιμετώπιση. Ίσως αυτό έγκειται στο γεγονός ότι οι Πόντιοι της Ρωσίας, ακροβατούν ανάμεσα σε δύο ιστορίες σε δύο πολιτισμούς και το αίσθημα της νοσταλγίας ίσως μοιράζεται. Επίσης τονίζουν τις λέξεις που ίσως έπαιξαν το σημαντικότερο ρόλο στην εκεί ζωή τους, καθώς προσπάθησαν να διατηρήσουν την καθημερινότητά τους και την ταυτότητά τους, σε ένα ξένο περιβάλλον που δεν επέτρεπε την ύπαρξή του και ταυτόχρονα ας μη ξεχνάμε την έλλειψη εξοικείωσης της ομάδας αυτής με την καθομιλουμένη ελληνική γλώσσα όσον αφορά τη γραφή της(αναφερόμενοι κατά κύριο λόγο στις μεγαλύτερες ηλικίες). Αλλά όπως ήδη έχουμε δει ιστορικά, το ποντιακό στοιχείο είχε μάθει επί τόσα χρόνια τουρκοκρατίας να αντιστέκεται στην εξαφάνισή του. Ενδιαφέρον όμως, προκαλεί η απάντηση του επίτιμου προέδρου του συλλόγου όταν τον ρωτήσαμε την άποψή του για τις διαφορές

των αποτελεσμάτων (μιλώντας για τους πρώτους Πόντιους του '22 σε σύγκριση με τους παλιννοστούντες): « (..)Για μας η διατήρηση της γλώσσας, της παράδοσης, της ιστορίας, ήταν το μεγάλο μας στοίχημα. Δε χρειάζονται μεγάλα λόγια για να δεις το αποτέλεσμα. (..) Ήταν μακριά από το θέμα η 2ρη και η 3τη γενιά. Στην ουσία ζούσανε μία ζωή καινούρια σε ένα μέρος όπου δεν ήταν ακριβώς ο τόπος τους, αλλά είχε σχέση μ' αυτόν. Αυτός ήταν και ο λόγος που έχασαν την ουσιαστική επαφή με τον Πόντο. (..) Μόνο στο πολιτιστικό τομέα είχαν επαφή. Διατηρούν παραδόσεις πολιτιστικές, ενώ εμείς διατηρούμε την ουσία του Πόντου.» Η απάντηση του επίτιμου προέδρου, έρχεται ίσως σε κόντρα με τα αποτελέσματα των δύο ομάδων. Ή μήπως τελικά όχι; Η συναισθηματική φόρτιση της πρώτης ομάδας, έγκειται στο γεγονός πως ναι μεν βρέθηκαν οι πρόγονοί τους σ' ένα άλλο και αφιλόξενο αρχικά μέρος, αλλά τελικά κατάφεραν να ενσωματωθούν. Αντίθετα, οι πόντιοι της Ρωσίας αποτέλεσαν μία ομάδα περιπατητών, που αναζητά μια πατρίδα προσπαθώντας να διατηρήσει την πρωταρχική της ταυτότητα μέσα στο χώρο και στο χρόνο.

Τα περαιτέρω όμως συμπεράσματα θα δοθούν παρακάτω, για αυτό θα πρέπει να προχωρήσουμε στην επόμενη ερώτηση (6), που αφορά το κατά πόσο μιλούν οι ίδιοι και τα παιδιά τους τη διάλεκτο των προγόνων τους.

Διάγραμμα 15

Τα αποτελέσματα και σ' αυτή την περίπτωση μας δείχνουν πως και αυτοί οι πρόσφυγες γνωρίζουν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους τη γλώσσα των προγόνων τους, αλλά σε μικρότερο εύρος, απ' ότι οι πρόσφυγες του '22. Θα περίμενε κανείς πως θα γνώριζαν καλύτερα τη γλώσσα των προγόνων τους, καθώς διέμεναν σε μία ξένη χώρα όπου η μητρική γλώσσα για εκείνους αποτελούσαν τα ποντιακά. Στο σημείο αυτό, αξίζει να πούμε πως οι ερωτηθέντες που απάντησαν το ελάχιστο ή το καθόλου, ανήκαν αποκλειστικά στις ηλικιακές ομάδες 18-22, και αρκετοί από τους 23-45. Αυτό μας δείχνει πως τα νέα παιδιά των παλιννοστούντων Ποντίων, δε γνωρίζουν τόσο καλά την ποντιακή διάλεκτο. Αυτό ίσως οφείλεται σ' αυτό που αναφέρει στο βιβλίο της η Άντα Κραγιαννίδου: «(..)Στις περισσότερες ποντιακές οικογένειες ο σημαντικός ρόλος στην ανατροφή των παιδιών είναι αυτός των γιαγιάδων

και των παππούδων, η γλώσσα των οποίων είναι η ποντιακή. Τα ποντιακά και τα Ρωσικά είναι το γλωσσικό περιβάλλον που τα παιδιά μεγαλώνουν μαθαίνοντας τον κόσμο (..)»¹³⁹ Αυτό σημαίνει πως οι νέοι Πόντιοι δεν έχουν προλάβει να ζήσουν είτε για πολύ είτε για καθόλου, τους Πόντιους μεγάλης ηλικίας, όπου διατηρούσαν έντονους δεσμούς με τον Πόντο έτσι ώστε να τους μεταλαμπαδεύσουν τις γνώσεις τους, καθώς ειδικά οι μεγάλης ηλικίας Πόντιοι που κατέφθασαν στην Ελλάδα τις προαναφερούμενες περιόδους, δε γνώριζαν την καθομιλούμενη ελληνική διάλεκτο αλλά ούτε και θέλησαν να την ενσωματώσουν στη ζωή τους. Ένα ακόμα γεγονός που μπορεί να οφείλεται αυτό, είναι το γεγονός ότι τα παιδιά και οι νέοι παλλινοστούντες πρόσφυγες, καλούνται να μάθουν και τα ποντιακά αλλά και τη ρωσική διάλεκτο, σαν ένα μείγμα της μητρικής τους γλώσσας.

Προχωρώντας στην επόμενη ερώτηση(7) Το κατά πόσο γνωρίζετε την ιστορία των προγόνων σας παρατηρούμε τα εξής:

Διάγραμμα 16

Το 71% των ερωτηθέντων απάντησε Πολύ καλά, το 25% Αρκετά καλά, μόλις 4% ελάχιστα, ενώ κανένας δεν απάντησε καθόλου. Άξιο σημείο αναφοράς σ' αυτή την περίπτωση, είναι η ομοιομορφία των ερωτηθέντων, όσον αφορά την ηλικιακή τους ομάδα. Αυτό σημαίνει πως και για του Πόντιους που έζησαν στη Ρωσία και κατάφεραν να διατηρήσουν την ταυτότητά τους και το είναι τους, αλλά και για τους απογόνους τους, που γεννήθηκαν στην Ελλάδα, η ιστορία τους παίζει σημαντικό ρόλο. Όπως μάλιστα μας ανέφερε ο επίτιμος πρόεδρος του συλλόγου πάνω στο θέμα αυτό: « Για μας τους πόντιους που ήρθαμε από τη Ρωσία, η ιστορία μας είναι ότι πιο σημαντικό έχουμε. Ως σύλλογος κάνουμε τα πάντα όσον αφορά αυτό, παλεύουμε να μπει η ποντιακή ιστορία στα σχολεία, έχουμε διαμορφώσει ένα τριήμερο όπου για μας είναι πλέον θεσμός. Μέσα από εκδηλώσεις ομιλίες προσπαθούμε να κάνουμε γνωστό στον κόσμο ποιοι είμαστε και να διαφυλάξουμε και να δικαιώσουμε την ιστορία μας, κάτι που άλλοι σύλλογοι δεν κάνουν.»

¹³⁹ Αντ. Καραγιαννίδου, Τα παιδιά της νέας προσφυγιάς, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2006 σελ 234

Η ερώτηση που ακολουθεί (8), αφορά το από πού έχουν αποκομίσει τις γνώσεις που κατέχουν για την ιστορία τους ή ακόμα καλύτερα ποιος ήταν ο καταλυτικός παράγοντας των γνώσεών τους.

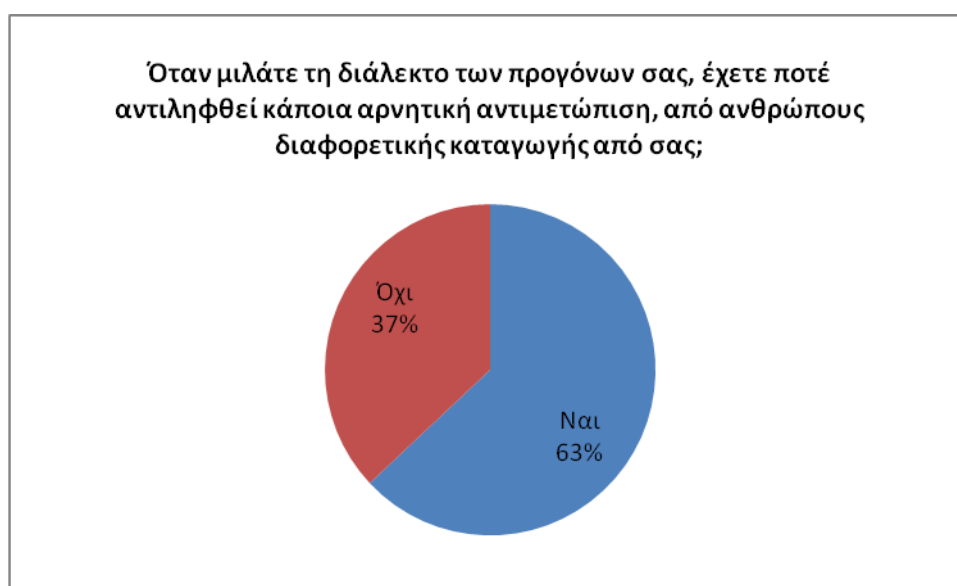
Διάγραμμα 17

Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (74%), απάντησε πως τις έχει αποκτήσει από την οικογένειά τους, ενώ ακολουθούν οι απαντήσεις, από την προσωπική αναζήτηση (14%) και από τους συλλόγους (12%). Στην περίπτωση αυτή διαπιστώνουμε, πως ο ρόλος της οικογένειας στην μεταλαμπάδευση της ιστορίας και των γνώσεων του πολιτισμού τους, διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο, ενώ σε αντίθεση με την άλλη ομάδα των ποντίων, τα ποσοστά της προσωπικής αναζήτησης είναι αισθητά χαμηλότερα και τα ποσοστά ότι οφείλεται στους συλλόγους, είναι κατά δύο μονάδες υψηλότερα. Ίσως αυτά τα ποσοστά οφείλονται στο γεγονός της συσπείρωσης του ποντιακού στοιχείου μέσα στη ρωσική κοινωνία και στο γεγονός της ανάγκης τους για την “επιβίωση” της ταυτότητάς τους μέσα στο χώρο αυτό.

Η επόμενη ερώτηση (9), είναι ανοιχτού τύπου και αφορά το αν η καταγωγή σας κάνει να νιώθετε διαφορετική από τους υπόλοιπους έλληνες. Οι απαντήσεις τους συσσωρεύονται σχεδόν όλες στο όχι (30 στους 35) όσον αφορά την ποντιακή τους καταγωγή καθώς κάποιοι που το αιτιολόγησαν ανέφεραν πως θεωρούν ότι είναι έλληνες, όπως και οι υπόλοιποι. Παρ’ όλα αυτά υπήρξαν και μερικοί ερωτηθέντες που ανέφεραν τη διαφορετικότητά τους ως Πόντιοι που γεννήθηκαν στη Ρωσία. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση μιας ερωτηθείσας που αναφέρει ότι: (Ε.2.25) «Ναι επειδή μεγάλωσα μια χώρα που έχει άλλη γλώσσα, κουλτούρα, έθιμα, πολιτισμό και γενικά λίγο διαφορετικό τρόπο ζωής, όπως σε κάθε άλλη χώρα. Αλλά όλα αυτά δε με κάνουν να νιώθω ξένη». Μέσα από αυτή τη χαρακτηριστική απάντηση, διακρίνουμε,

τη λογική επιρροή, της ρωσικού πολιτισμού, στη ζωές των απογόνων των ποντίων, όπου εγκαταστάθηκαν στη Ρωσία. Καταλαβαίνουμε πως μπορεί να διατήρησαν, την ποντιακή τους ταυτότητα μέσα στο χρόνο, όμως όπως ήδη έχουμε δει ο σύνδεσμος ορισμένων Ποντίων με τη Ρωσία καταμετρά πάρα πολλές δεκαετίες. Υπήρξαν χωριά στη Ρωσία, τα οποία δημιουργήθηκαν, από Πόντιους, οπότε θεωρητικά είναι αδιανόητη η αποκοπή τους από τη χώρα καταγωγής τους.¹⁴⁰

Προχωρώντας στην επόμενη ερώτηση (10), η οποία αναφέρεται στο κατά πόσο έχουν συναντήσει, κάποια αρνητική αντιμετώπιση, από ανθρώπους διαφορετικής καταγωγής από τους όταν μιλούν τη διάλεκτο των προγόνων τους και τα αποτελέσματα είναι τα εξής:

Διάγραμμα 18

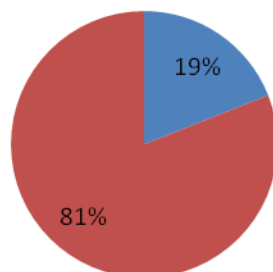
Στην περίπτωση αυτή-σε αντίθεση με τους πόντιους που προέρχονται από τους πρόσφυγες του πρώτου προσφυγικού ρεύματος- Το μεγαλύτερο ποσοστό απάντησε Ναι(63%). Αυτό ίσως είναι λογικό επακόλουθο, καθώς οι άνθρωποι αυτοί, διατηρούν πιο πρόσφατες μνήμες και εμπειρίες, καθώς ερχόμενοι στην Ελλάδα γνώριζαν αποκλειστικά και μόνο τη διάλεκτο των προγόνων τους. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στα λόγια του προέδρου του συλλόγου, όσον αφορά το θέμα αυτό: « (...) Ήταν δύσκολη η προσαρμογή μας τα πρώτα χρόνια. Οι περισσότεροι από μας γνώριζαν μόνο τη ποντιακή διάλεκτο, οπότε μπορείς να καταλάβεις ότι βρίσκονταν πολλοί που μας κορόιδευαν για αυτό. Επίσης σκέψου ότι ήρθαν και πολλοί άνθρωποι μεγάλης ηλικίας που τους ήταν δύσκολο να προσαρμοστούν όσον αφορά το κομμάτι της γλώσσας. Για τους νέους ήταν σίγουρα πιο εύκολο(..) Τώρα γιατί γινόταν αυτό; Ίσως γιατί τους ξένιζε ή δε μπορώ να ξέρω γιατί άλλο. Πάντα το διαφορετικό σε προβληματίζει ή σε ξενίζει. (...)».

Το επόμενο ερώτημα που τίθεται, μέσα στο ερωτηματολόγιο, αφορά το αν θα μπορούσαν και κατά συνέπεια αν θα ήθελαν να ζούσαν μόνιμα στον Πόντο, αν τους δινόταν η ευκαιρία να το κάνουν.

¹⁴⁰ Μ. Λαυρεντιάδου, *Να φεύγεις και να ριζώνεις, η εγκατάσταση των ελλήνων ποντίων από την πρώην Σοβιετική ένωση στη Θράκη και στην Αθήνα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006 σελ 271

Μία πατρίδα που δεν έχετε ζήσει αλλά αποτελεί τον χώρο αφετηρίας των προγόνων σας, θα μπορούσε να αποτελέσει για εσάς έναν τόπο μόνιμης εγκατάστασης;

■ Ναι ■ Όχι

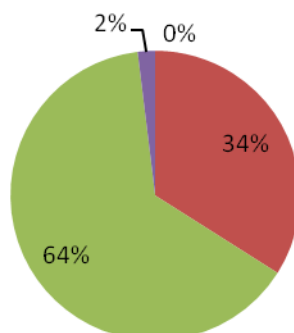
Διάγραμμα 19

Οι απαντήσεις τους κλείνουν περισσότερο στο Όχι(81%), ενώ μάλιστα αν κοιτούσαμε τις ηλικιακές ομάδες με βάση τον τρόπο που απάντησαν, θα διαπιστώσουμε ότι Όχι απάντησαν όλοι ερωτηθέντες που ανήκουν στις ηλικιακές ομάδες 18-22 και 23-45. Αυτό ίσως φανερώνει την ανάγκη τους για μία μόνιμη εγκατάσταση σ' ένα μέρος, καθώς όπως διαπιστώσαμε και από την ιστορία τους, οι πρόγονοί τους, αποτελούσαν μόνια πiónια μέσα στη μεγάλη σκακιέρα των πολιτικών εξελίξεων. Είναι λοιπόν λογική η έκδηλη ανάγκη τους να νιώσουν πως ανήκουν κάπου. Είναι αυτό που κρύβεται πίσω από τις λέξεις του προέδρου του συλλόγου τους: « (...)Στη Ρωσία ήμασταν οι Πόντιοι, στην Ελλάδα ήμασταν οι 'Ρωσο-Πόντιοι', τελικά παντού καταλήγαμε να είμαστε οι ξένοι. (...)»

Προχωρώντας στις δύο επόμενες ερωτήσεις που αφορούν το τι πιστεύουν ότι τους χωρίζει από την Τουρκία και το αν πιστεύουν πως θα μπορούσαμε ως χώρα να περάσουμε σ' ένα στάδιο φιλικότερων σχέσεων και επαφών οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν οι εξής:

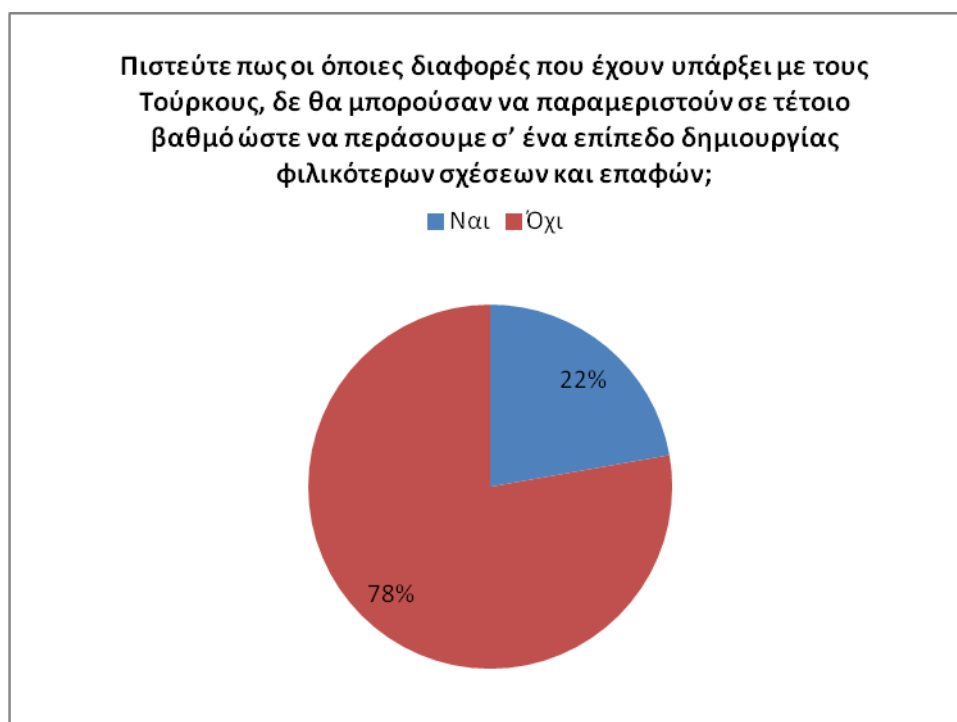
Τι πιστεύετε ότι μπορεί να σας χωρίζει με την Τουρκία;

■ Γλώσσα ■ Θρησκεία ■ Ιστορία ■ Τίποτα

Διάγραμμα 20

Τα ποσοστά των απαντήσεών τους είναι παρεμφερή με της προηγούμενης ομάδας των ποντίων. Τα μεγαλύτερα ποσοστά αντιστοιχούν στην ιστορία (64%) και στη θρησκεία (34%). Οι απαντήσεις τους μπορούν να θεωρηθούν αναμενόμενες, καθώς ειδικά όσον αφορά το κομμάτι της ιστορίας, βίωσαν ίσως περισσότερο από όλους τους υπόλοιπους πρόσφυγες, τα αποτελέσματα των διωγμών, καθώς η ζωή τους στη Ρωσία από τη Σταλινική περίοδο και έπειτα, υπήρξε πάρα πολύ δύσκολη και επώδυνη.

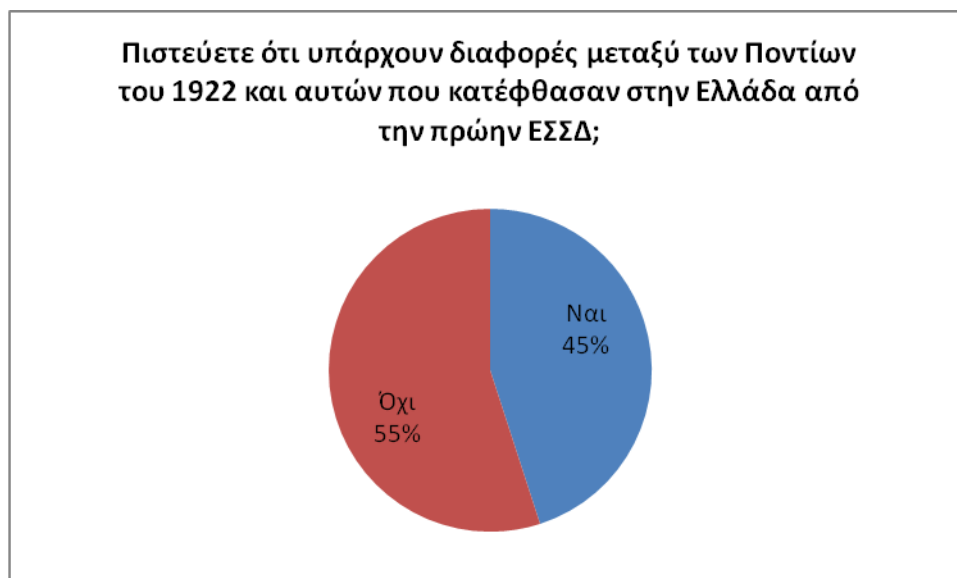

Διάγραμμα 20

Το ίδιο όμως διαπιστώνουμε και σ' αυτή την ερώτηση και μάλιστα εν συγκρίσει με τις απαντήσεις της προηγούμενης ομάδας, διαπιστώνουμε πιο έντονα την αποστροφή τους, όσον αφορά τη σκέψη αυτή. Οι λόγοι είναι ίσως όμοιοι με αυτούς που ήδη παραθέσαμε παραπάνω. Είναι θα έλεγε κανείς λογικό, στους ανθρώπους αυτούς, οι μνήμες να είναι πιο ζωντανές.

Η επόμενη ερώτηση (14) είναι ανοιχτού τύπου, και αφορά το αν γι' αυτούς η ποντιακή ταυτότητα τους διαφοροποιεί σε σχέση με τους υπόλοιπους έλληνες και ποια στοιχεία πιστεύουν ότι τη συγκροτούν. Οι περισσότεροι (22 ερωτηθέντες), απάντησαν σ' αυτό το ερώτημα με έναν λακωνικό τρόπο: "Όχι". Οι υπόλοιποι (13 ερωτηθέντες), απάντησαν πως "Ναι", αιτιολογώντας την απάντησή τους, αναφέροντας τα εξής κοινά σημεία: *διαφορετικές εμπειρίες, κουλτούρα, ιστορία*. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση μίας ερωτηθείσα όπου θήγει και ένα σημαντικό ζήτημα(Ε.2.32) «*Ναι έχουμε διαφορές. Η βασική διαφορά βρίσκεται στην κουλτούρα. Οι πόντιοι που έζησαν στη Ρωσία, έχουν αναμεμιγμένα στοιχεία του ποντιακού πολιτισμού αλλά και στοιχεία από την πρώην ΕΣΣΔ*». Συνεπώς, όσον αφορά αυτή την ομάδα, δεν μπορούμε να αναφερθούμε σε μία αμιγώς ποντιακή ταυτότητα, καθώς οι επιρροή των τόσων χρόνων διαμονής τους στην πρώην ΕΣΣΔ, ήταν σχεδόν αναπόφευκτη.

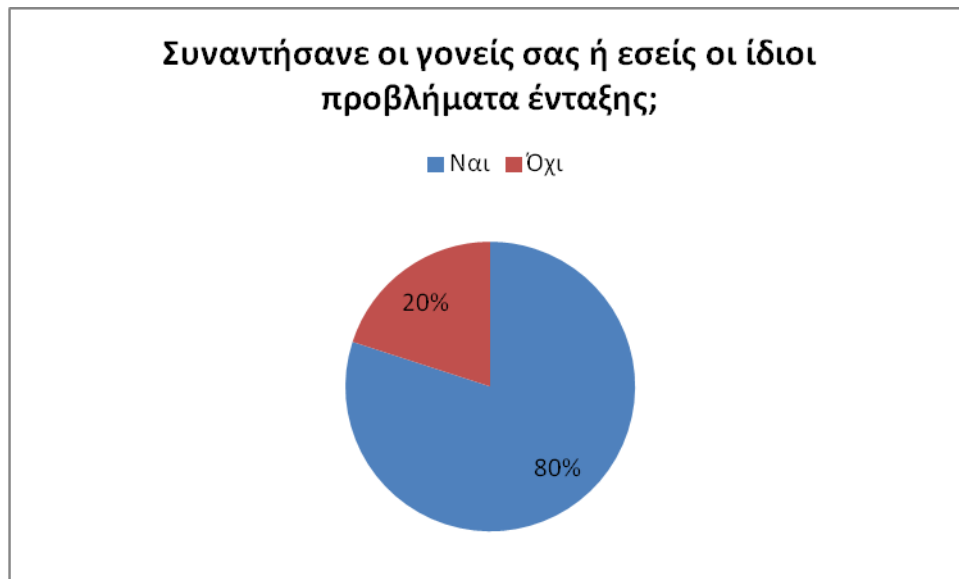
Συνεχίζοντας προχωράμε στην ερώτηση 15 που αφορά το αν θεωρούν πως υπάρχουν διαφορές μεταξύ των δύο ποντιακών ομάδων μελέτης:

Διάγραμμα 21

Διαπιστώνουμε πως σε αντίθεση με τη προηγούμενη ομάδα, το μεγαλύτερο ποσοστό (55%) πιστεύει πως δεν υπάρχουν διαφορές. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στα λόγια του προέδρου του συλλόγου που αντιπροσωπεύει τους ανθρώπους αυτούς στην περιοχή της Καλλιθέας, όσον αφορά το ζήτημα αυτό, δίνοντας μας φανερά την εξήγηση των ποσοστών: « (..) *Είμαστε Πόντιοι όπως εκείνοι, το ότι οι πρόγονοί μας για τους όποιους λόγους είχαν, επέλεξαν ή αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη Ρωσία, δε μας καθιστά λιγότερο ‘Πόντιους’.* (..) *Μάλλον να σου πω θα μπορούσα να βρω μία διαφορά. Εμείς προσπαθήσαμε να κρατήσουμε την ταυτότητά μας μέσα σ’ ένα καθεστώς που επιθυμούσε τον αφανισμό της, ενώ για εκείνους ήταν πολύ πιο εύκολο.* (..)».

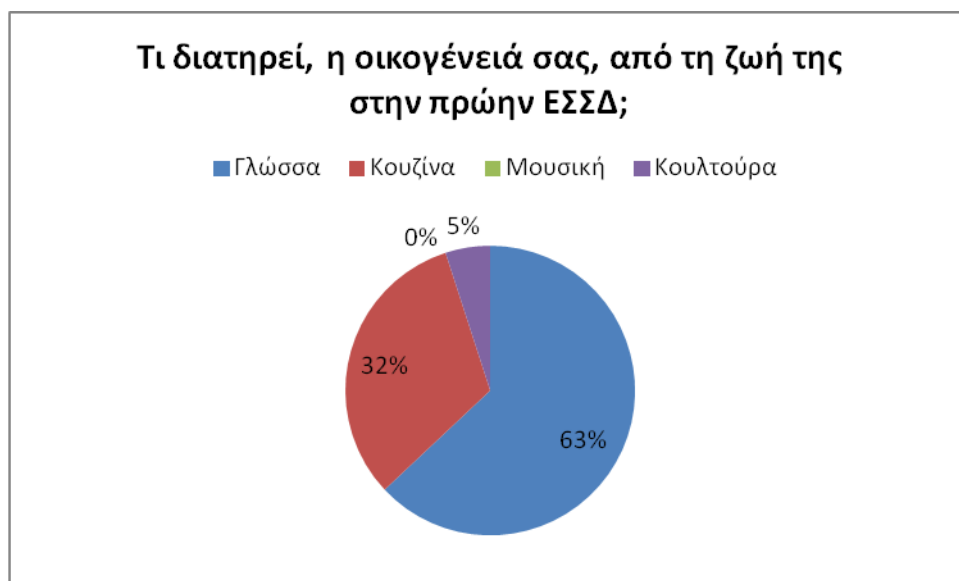
Η ερώτηση 16 αφορά το αν συνάντησαν οι γονείς τους ή και οι ίδιοι προβλήματα κατά την ένταξή τους στην περιοχή κατά την έλευσή τους από την πρώην ΕΣΣΔ:

Διάγραμμα 22

Το 80% των ερωτηθέντων απάντησε θετικά, ενώ μόλις το 20% απάντησε αρνητικά. Το γιατί μπορεί να αποτυπωθεί μέσα από την απάντηση ενός ερωτηθέντα: (Ε.2.3) «*Ναι, συναντήσαμε προβλήματα ρατσισμού. Μας αντιμετώπιζαν σα Ρώσους. Περιμέναμε χρόνια να ρθούμε στην Ελλάδα, οι παππούδες μας μας μεγάλωσαν με αυτό το όνειρο της επιστροφής στη χώρα μας και οι εδώ μας αντιμετώπισαν τελικά ως Ρωσο-Πόντιους.*». Το ζήτημα της μη αποδοχής τους είναι κάτι που θίγει και ο επίτιμος πρόεδρος του συλλόγου αναφοράς μας, λέγοντας: «*(..) Δεν είχαμε ουσιαστική στήριξη από κανέναν, ούτε καν από τους Πόντιους που διέμεναν ήδη στην περιοχή και αλλά ούτε από τους συλλόγους τους. (..) Ο σύλλογός μας βοήθησε ουσιαστικά στην στήριξη αυτών των ανθρώπων και πάλεψε για την ένταξή τους. Διανέμαμε για χρόνια σε καταγεγραμμένες οικογένειες τρόφιμα, χρηματική βοήθεια ενώ ακόμα συνεισφέραμε στην εύρεση εργασίας και στην επίλυση των προβλημάτων τους. Όλοι άλλοι μας αγνοούσαν, μάλλον, ηθελημένα. (..)*».

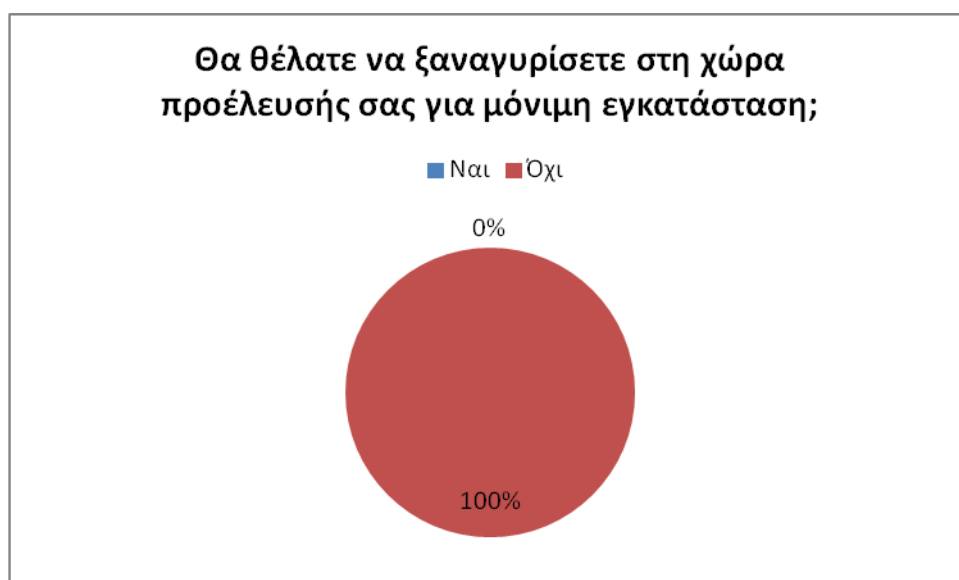
Η επόμενη ερώτηση (17) αφορά (μέσα από καθορισμένες επιλογές που τους δόθηκαν), τι πιστεύουν ότι διατηρεί η οικογένειά τους από τη ζωή τους στην πρώην ΕΣΣΔ.

Διάγραμμα 23

Το μεγαλύτερο ποσοστό (63%) καταλαμβάνει η γλώσσα, ενώ μετέπειτα ακολουθούν η κουζίνα (32%), η κουλτούρα (5%) και (0%) η μουσική. Η αναφορά της γλώσσας και της κουζίνας ως τις πολυπληθέστερες απαντήσεις, φαντάζουν μία αναμενόμενη εξέλιξη. Αυτό διότι σίγουρα οι επιρροές που δέχτηκαν ήταν σχεδόν αναπόφευκτες. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι το μικρό ποσοστό της επιλογής της κουλτούρας, καθώς η αναφορά της σε προηγούμενες ερωτήσεις ήταν συχνή και ταυτόχρονα μαζική.

Φτάνοντας στη τελευταία ερώτηση (18) που αναφέρεται στο αν θα επέστρεφαν πίσω στη Ρωσία μόνιμα, η απάντηση ήταν σχεδόν κάθετη από όλους τους ερωτηθέντες.

Διάγραμμα 24

Ούτε ένας δεν απάντησε θετικά. Η αιτιολόγηση από όλους ήταν σχεδόν η ίδια, δηλαδή πως θέλουν οι ίδιοι και τα παιδιά τους, να ζήσουν στην Ελλάδα, και ο λόγος είναι η το ότι είναι και αισθάνονται έλληνες. Είναι η ελπίδα της επιστροφής σε

ελληνικό έδαφος με την οποία μεγάλωσαν. Είναι όμως ακόμα και αυτό που αναφέρει η Μαρή Λαυρεντιάδου στο βιβλίο της *Να φεύγεις και να ριζώνεις* γράφοντας για τους Πόντιους της Ρωσίας: «Οι έλληνες πόντιοι της Ρωσίας έχουν συνείδηση ότι η μετανάστευση στην Ελλάδα, είναι ένα μέρος της ζωής τους και δεν υπάρχει πείτωση επιστροφής. Δεν πρόκειται για προσωρινή μετανάστευση (..) Οι οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, δεν επιτρέπουν να ελπίζουν σε μια κοινωνική σταθερότητα.»¹⁴¹. Πέρα από την ανάγκη τους να ριζώσουν σ' έναν τόπο που συνδέεται άμεσα με την καταγωγή των προγόνων τους, είναι και το γεγονός ότι οι συνθήκες που επικρατούν στις χώρες αυτές, δε τους επιτρέπουν ίσως την ελεύθερη έκφρασή τους, ούτε τους εξασφαλίζουν το μέλλον που ονειρεύονται.

Ολοκληρώνοντας το κύκλο των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου αυτού, γεννιούνται πολλά ερωήματα. Το κυριότερο όμως είναι τελικά ποια είναι η διαφορά τους με τους Πόντιους που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Καλλιθέας μετά την μικρασιατική καταστροφή; Το ερώτημα αυτό μαζί με τα υπόλοιπα γενικά συμπεράσματα από την ανάλυση των δεδομένων μας, στην ακόλουθη ενότητα.

¹⁴¹ Μ. Λαυρεντιάδου, *Να φεύγεις και να ριζώνεις, η εγκατάσταση των ελλήνων ποντίων από την πρώην Σοβιετική ένωση στη Θράκη και στην Αθήνα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006 σελ 270

3.2.5 Η σύγκριση των δύο ομάδων στο σήμερα:

Παρατηρώντας τις απαντήσεις και των δύο ομάδων των Ποντίων, διαπιστώνει κανείς, πως οι απαντήσεις τους συγκλίνουν, και σε πολλές περιπτώσεις ταυτίζονται. Προτού όμως βγάλουμε κάποιο τελικό συμπέρασμα που θα αφορά και τις δύο ομάδες, ας δούμε την κάθε ομάδα ξεχωριστά.

Οι απόγονοι των ποντίων που κατέφθασαν στην περιοχή μέσα στο πρώτο προσφυγικό ρεύμα, διαπιστώνουμε ότι διατηρούν πολλά στοιχεία της ποντιακής τους ταυτότητας, και το κυριότερο; Η νέα γενιά των ποντίων που απέχει από τα γεγονότα και από τον τόπο προέλευσής τους, τουλάχιστον τρεις γενιές. Αυτό οφείλεται σε τρεις διακριτούς παράγοντες.

Αρχικά στο γεγονός της *δυσμενής διακριτής μεταχείρισης*, δηλαδή της πραγματικής συμπεριφοράς που είχαν οι πρόγονοί τους τόσο μέσα στο πέρασμα των αιώνων από τους Τούρκους, όσο και από τους γηγενείς κατοίκους, όπου σε πολλές περιπτώσεις τους απέκλειαν τις προσδοκώμενες γι' αυτούς ευκαιρίες ή τους διαχώριζαν από τις άλλες ομάδες.¹⁴² Όλα αυτά συντέλεσαν όπως ήταν φυσικό στο να αποκτήσουν ως ποντιακό έθνος, έναν βαθύτατο *εθνοκεντρικό* χαρακτήρα, καθώς η μη αναγνώρισή τους μέσα στο χώρο, τα δεινά που πέρασαν και η άγραφή για τον κόσμο γενοκτονία τους, δημιούργησε ακόμα πιο ισχυρούς δεσμούς με το παρελθόν τους. Χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως προσδοκούν την επιστροφή τους στον τόπο καταγωγή τους, όπως διαπιστώσαμε και μέσα από τις απαντήσεις τους. Ίσως αυτό να είναι αυτό που αναφέρει ο Άντερσον Μπενέντικτ στο βιβλίο του *Φαντασιακές Κοινότητες*, αναφερόμενος στην αίσθηση του παράλληλου και στο γεγονός ότι ενώ κάποιος μπορεί να βρίσκεται μίλια μακριά από τη γενέτειρά του -και στην προκειμένη περίπτωση και μίλια μακριά από την ιστορία που σημάδεψε τον τόπο του-, μπορεί να διατηρεί την ίδια θρησκεία, τις ίδιες παραδόσεις και ήθη, χωρίς να προσδοκά τον επαναπατρισμό του¹⁴³ και στη συγκεκριμένη περίπτωση την επιστροφή του στον Πόντο.

Ένας άλλος λόγος είναι η χρόνια αποκοπή του Ποντιακού στοιχείου, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Τα χρόνια εκείνα δεν υπήρχε κράτος, αλλά ούτε και πολιτεία. Υπήρχε όμως αυτή η δυνατή αίσθηση της ταυτότητας του κάθε στοιχείου. Η κάθε ομάδα Αυτό δημιούργησε υποσύνολα του «έθνους» ή όπως μεταφράζονται «nation» μέσα στο υποδουλωμένο ελληνικό κράτος. Η ιδέα της κοινής καταγωγής και κατά συνέπεια του ελληνικού έθνους, υπήρχε μέσα σ' όλες τις διαχωρισμένες διοικητικές εθνοτικές ομάδες (μιλλέτ) έτσι όπως είχαν οριστεί από το τουρκικό καθεστώς.¹⁴⁴ Όμως οι Πόντιοι απομονωμένοι από το υπόλοιπο ελληνικό στοιχείο και μαχόμενοι επί της ουσίας μόνοι, μέσα σε έναν κυκεώνα δυσκολιών- που ήδη έχουμε αναφέρει-, ήταν λογικό να αναπτύξουν, μία ισχυρή ταυτότητα που να καταφέρνει σε ένα μεγάλο βαθμό να διατηρείται αναλλοίωτη σήμερα.

Υπάρχει όμως και ένας ακόμα παράγοντας ο οποίος ίσως να μην είναι οφθαλμοφανής αλλά σίγουρα αποτελεί ένα βασικό στοιχείο της ενίσχυσης της ταυτότητάς τους. Είναι αυτό που αποτυπώνεται μέσα από τη βασική θεωρία της αρχέγονης σχολής του έθνους και του εθνικισμού του Antony Smith που λέει ότι: *«οι σύγχρονοι εθνικισμοί και τα έθνη ανακαλύπτουν και πάλι και ερμηνεύουν σύμβολα, μύθους, αναμνήσεις, αξίες και παραδόσεις των εθνο-ιστοριών, καθώς αντιμετωπίζουν προβλήματα που ενέχει η σύγχρονη εποχή*

¹⁴² Ant. Giddens, *Κοινωνιολογία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ 301-302

¹⁴³ Μπ. Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοιχασμοί για τις αρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σελ 279

¹⁴⁴ R. Clogg, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο αιώνα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ 306

(modernity)»¹⁴⁵. Με άλλα λόγια, στη σύγχρονη εποχή την οποία διανύουμε, διακρίνουμε μία διάβρωση αξιών, έλλειψη ιδεών και πιστεύω και έναν ταυτόχρονο κλονισμό της εθνικής μας συνοχής. Σε τέτοιες λοιπόν περιόδους, είναι πολύ εύκολο να ενισχύονται οι εθνικισμοί αυτών των ομάδων, καθώς αναζητούν στις πατρογονικές ρίζες τους, να εντοπίσουν την περηφάνια, αλλά και την ελπίδα που θα τους οδηγήσει σ' ένα καλύτερο αύριο. Παραδειγματίζονται κατά μία έννοια και ταυτίζονται με τους ανθρώπους αυτούς, νιώθοντας διαθέτουν όλες εκείνες τις αρετές που τους επέτρεψαν κάτω από αδιανόητα δύσκολες συνθήκες να επιβιώσουν.

Πράγματι, όλες αυτές οι σκέψεις και οι θεωρίες δεν επιβεβαιώνονται μόνο μέσα από τα ερωτηματολόγια και τις συνεντεύξεις αλλά επιβεβαιώθηκαν και κατά τη διάρκεια των πολλαπλών επισκέψεών μας, στο σύλλογο της Καλλιθέας Αργοναύται-Κομνηνοί. Θα μπορούσε κανείς να διακρίνει συνεχώς σ' όλες τις δραστηριότητες του συλλόγου και κυρίως της χορευτικής ομάδας, ένα μεγάλο αριθμό Ποντίων που άγγιζαν όλο το φάσμα των ηλικιών και περιελάμβανε και τα δύο φύλα. Διέκρινες την ιερότητα που ένιωθαν κατά τη διάρκεια των χορευτικών τους δραστηριοτήτων, και παρόλο το γεγονός ότι δεν είχαν διάθεση να χάσουν ούτε ένα λεπτό από τη στιγμή αυτή με αποτέλεσμα να μας δημιουργείται πρόβλημα στην ομαλή συλλογή του προαπαιτούμενου υλικού (ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων, όπως ήδη έχουμε αναφέρει), δεν μπορούσες παρά να το σεβαστείς και να νιώσεις παρεμφερή συναισθήματα, ακόμα και αν δε σχετίζεσαι άμεσα μ αυτή την ομάδα. Η αγάπη για τον Πόντο και η τονισμένη αίσθηση της ποντιακής ταυτότητας και αυτό που προσδιορίζει έναν πόντιο, είναι κάτι που το αντιλαμβάνεσαι εύκολα καθώς βρίσκεσαι σε χώρους συνάθροισης τους όπως αυτός, καθώς είναι κάτι που αναβλύζει ακόμα και μέσα από μικρά παιδιά.

Υπάρχει όμως και μία άλλη ομάδα Ποντίων στην Καλλιθέα, όπως ήδη έχουμε δει και δεν είναι άλλη από τους πόντιους της πρώην ΕΣΣΔ. Οι απαντήσεις τους στα ερωτηματολόγια, στις κοινές ερωτήσεις που είχαν με την προαναφερθείσα ομάδα, δε χρήζουν μεγάλης απόκλισης. Αντίθετα διαπιστώνουμε σε πολλά σημεία μία ταύτιση απόψεων. Η διαφορά τους ίσως βρίσκεται στο γεγονός ότι προσπαθούν να ισορροπήσουν μέσα σε δύο πολιτισμούς που συντελούν μία ταυτότητα. Παρ' όλα αυτά για εκείνους επικρατεί μέσα τους, αναμφισβήτητα η ποντιακή ταυτότητα. Ήταν αυτό το αίσθημα του «ανήκειν» σ' ένα «μεγάλο και ένδοξο» έθνος, μεταδιδόταν από γενιά σε γενιά και η προσμονή τους για την επιστροφή σε γνώριμα φιλικά εδάφη, όλο και δυνάμωνε με το πέρασμα των χρόνων.¹⁴⁶ Το έθνος γι αυτούς έχει ακριβώς την ίδια σημασία με αυτή των Ποντίων της προηγούμενης ομάδας (*Σχολή εθνικισμού Antony Smith*) με τη διαφορά ότι στην περίπτωση αυτή η ενίσχυση των δεσμών με το παρελθόν δημιουργούταν από το εχθρικό γι' αυτούς εθνικό περιβάλλον όπου και εκεί ορίζονταν ως ξένα και επιθυμούσαν διακαώς την αποδοχή.

Είναι εφικτό να αντιληφτούμε καλύτερα την άποψη αυτή, αν καταφύγουμε στη ψυχολογική προσέγγιση του R. Brubaker, που ασπάζόμενος τη σχολή της θεωρητικής προσέγγισης του έθνους αυτή των primordialists (αρχέγονη θεώρηση), προχωρά στην ανάλυση των ριζών των εθνικών ταυτοτήτων στην πρώην ΕΣΣΔ και του εθνισμού στη μετασοβιετική Ρωσία, τονίζοντας ότι: «στερούμενα το έλλογο στοιχείο του εγώ (ego) μιας αυτορρυθμιζόμενης κοινωνίας πολιτών, τα κομμουνιστικά καθεστώτα καταπίεζαν τις primordial (αρχέγονες) εθνικές ταυτότητες (id) μέσω ενός αυστηρού και άτεγκτου στην επιβολή τιμωριών υπέρ-εγώ (super-ego). Μετά την κατάρρευση αυτού του κομμουνιστικού υπέρ-εγώ, οι καταπιεσμένες εθνότητες επιστρέφουν σε πλήρη ισχύ, παίρνοντας την εκδίκηση τους (ή ξεθυμαίνοντας την οργή τους και την καταπίεση) και ούσες ανεξέλεγκτες από αυτό το υπέρ-

¹⁴⁵ Γ. Κρητικός, *Έθνος και Χώρος*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2007, σελ 30

¹⁴⁶ Άντ. Καραγιαννίδου, *Τα παιδιά της νέας προσφυγιάς*, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2006 σελ 167

εγώ».¹⁴⁷ Με άλλα λόγια αυτό που θέλει να τονίσει, είναι ότι το ποντιακό στοιχείο όπως και άλλες μειονότητες που ζούσαν στην πρώην ΕΣΣΔ, δεχόντουσαν μία έντονη καταπίεση του “είναι” τους και αυτού που το συνθέτει, με αποτέλεσμα να έχουν τελικά αντίθετα από τα επιθυμητά αποτελέσματα. Αντί να καταπνίξουν τις ιδέες των εθνών τους, οδηγήθηκαν σε μία διόγκωση αυτών, που απλά για χρόνια δεν μπορούσε να εκφραστεί.

Ερχόμενοι λοιπόν στην Ελλάδα, οι Πόντιοι της Ρωσίας, περίμεναν να καταφέρουν να “εκτονώσουν” αυτή την καταπιεσμένη εθνική τους υπόσταση, αλλά τελικά και εδώ αντιμετωπίστηκαν ως ξένοι, ως Ρωσο-Πόντιοι, έναν όρο όπου επουδενί λόγο δε το δέχονται. Για το χαρακτηρισμό αυτό μάλιστα μας είχε αναφέρει ο πρόεδρος του συλλόγου Αργώ της Καλλιθέας και μάλιστα τα λόγια του συμπλήρωναν και απλά μέλη, που στο άκουσμα και μόνο της λέξης αυτής εναντιώθηκαν: « (...) Ρωσο-Πόντιοι, όχι δεν είμαστε! Είμαστε πόντιοι μου γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε στη Ρωσία. Το έλληνα που χει ζήσει στην Αμερική γιατί τον αποκαλούν ελληνοαμερικάνο, και τον αντίστοιχο που ζει στην Αυστραλία ελληνοαυστραλό και πάει λέγοντας. Γιατί σε μας είναι το πρώτο συνθετικό το Ρώσο; Θέλουν απλά να τονίσουν ότι είμαστε πρώτα Ρώσοι και μετά έλληνες! Εμείς πάντως τους αποδεικνύουμε συνεχώς ότι είμαστε πιο πολύ έλληνες από πολλούς. (...) Δε λέω υπήρξαν άνθρωπο που ήρθαν στην Ελλάδα και παρουσιάστηκαν ως Πόντιοι και δεν ήταν. Είναι όμως η μειονότητα και πίστεψε με δε μας αντιπροσωπεύουν (...) Πολιτικά παιχνίδια άλλων πληρώσαμε εμείς. (...) Όχι φυσικά και δεν αποδεχόμαστε το χαρακτηρισμό αυτό. Είναι σα ν’ αρνούμαστε και μεις οι ίδιοι, αυτό που πραγματικά είμαστε (...)» .

Αυτή η άρνηση της αποδοχής τους, ακόμα και από τους ίδιους –όπως ήδη έχουμε αναφέρει- τους Πόντιους, οδήγησε στην παραβατικότητα και κατά συνέπεια τη διαμόρφωση ή καλύτερα στην τόνωση μιας ήδη διαμορφωμένης υποκουλτούρας. Τι σημαίνει αυτό; Σύμφωνα με τη θεωρία της υποκουλτούρας υποστηρίζεται ότι «οι κοινωνικοί κόσμοι με διακριτά κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά και τρόπους ζωής αναπαράγουν συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς» ενώ ακόμα υποστηρίζει πως «οι κοινωνικές συγκρούσεις και ο ανταγωνισμός της ζωής της πόλης εντείνει την παρουσία των κοινωνικών αυτών κόσμων» που επιβαίνουν σε πλήρως παρεκκλίνουσες συμπεριφορές.¹⁴⁸ Αυτό σημαίνει πως ήδη από την πρώην ΕΣΣΔ είχαν αποκομίσει πολλές κακές συνήθειες, όπως είναι ο αλκοολισμός, τα ναρκωτικά(καθώς στην πρώην ΕΣΣΔ ήταν πολύ εύκολη η αγορά τους) ακόμα και η πορνεία ως ένα μέσω εξασφάλισης χρημάτων τις οποίες με την απομόνωσή τους και την έλλειψη σωστών μέτρων ένταξής τους, οδήγησε ακόμα μεγαλύτερα ποσοστά των παιδιών στην παραβατικότητα¹⁴⁹. Μία παραβατικότητα που μεταφέρθηκε μέχρι και μέσα στα σχολεία και στις γειτονίες της περιοχής καταγραφής, όπως μας ανέφερε και ο πρόεδρος του συλλόγου Αργοναύται-Κοιμηνοί: «(...) Αν είσαι μόνιμος κάτοικος Καλλιθέας γνωρίζεις καλύτερα το τι γινόταν σε σχολεία όπως του Αγ. Νικολάου (που περιείχε 2 γυμνάσια και δύο λύκεια στην περίοδο που αναφέρεται και βρίσκονταν στον παλαιό χώρο του Σκοπευτηρίου), τα ναρκωτικά διακινούνταν και από αρκετά παιδιά ποντίων της Ρωσίας, ενώ ας μη ξεχνάμε και τη λεγόμενη συμμορία της Καλλιθέας, που απαρτιζόταν κατά κύριο λόγο πάλι από νέους Πόντιους της Ρωσίας(...) Φυσικά και κανείς δεν υποστηρίζει όπως σου είπα και νωρίτερα ότι ήταν όλοι έτσι. Όμως τα ποσοστά εγκληματικότητας που αυξήθηκαν στην περιοχή μετά την έλευσή τους, μιλούν από μόνα τους και είναι δεδομένο ότι σε κάποιο βαθμό συνέβαλαν και αυτοί. Μπορεί να φταίμε όλοι μας σ’ αυτό αλλά σίγουρα και πολύ περισσότερο το κράτος που δε τους αντιμετώπισε με τη δέουσα προσοχή (...) » . Εδώ είναι η πραγματική ουσία του προβλήματος.

¹⁴⁷ Γ. Κρητικός, Έθνος και Χώρος, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα , 2007, σελ 33-34

¹⁴⁸ Ρ. Κνοχ, St.Pinch , Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων , εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2009 σελ 382

¹⁴⁹ Άντα Καραγιαννίδου, Τα παιδιά της νέας προσφυγιάς, εκδ. Γόρδιος, Αθήνα 2006 σελ 359

Η μαζοποίηση της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς ενός ποσοστού των ποντίων που προέρχονταν από τη Ρωσία και η μη ορθή αντιμετώπισή τους οδήγησε στη ρήξη μεταξύ των δύο ομάδων, που προφανώς η πρώτη πάσχιζε να αποποιηθεί την κοινή τους ταυτότητα με την άλλη ομάδα, με σκοπό να αποφύγει το στιγματισμό.

Κατά πόσο όμως οι συμπεριφορές αυτές θεωρούνταν από τους Πόντιους της Ρωσίας εντελώς παρεκκλίνουσες; Για να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα θα πρέπει να ορίσουμε το τι σημαίνει παρεκκλίνουσα συμπεριφορά: *«Ως παρέκκλιση ορίζεται η συμπεριφορά που θεωρείται μη ανεκτή και επιλήψιμη από ένα σημαντικό αριθμό ατόμων μιας κοινωνίας.»*. Το ποιες πράξεις όμως θεωρούνται παρεκκλίνουσες, διαφέρει τόσο από εποχή σε εποχή, όσο και από τόπο σε τόπο και κατεπέκταση από κοινωνική ομάδα σε κοινωνική ομάδα¹⁵⁰. Πράγματι κοιτώντας όσα ήδη έχουμε αναφέρει, διαπιστώνει κανείς πως πολλές παρεκκλίνουσες συμπεριφορές όπως ο αλκοολισμός, τα ναρκωτικά, ακόμα και η πορνεία ήταν στοιχεία που υπήρχαν μέσα στην πρώην ΕΣΣΔ, με ένα στοιχείο ανοχής. Συνεπώς οι συνήθειες και ο τρόπος σκέψης που επικρατούσε στη Ρωσία, ήταν αναμενόμενο να επηρεάσει, μια μεγάλη ομάδα των ποντίων που ζούσαν εκεί, καθώς τα χρόνια που έζησαν εκεί ήταν πολλά και ήταν αναπόφευκτη η όποια επιρροή τους. Παρ' όλα αυτά στη συνείδησή τους είναι περισσότερο έλληνες και ακόμα περισσότερο πόντιοι, όπως φάνηκε και μέσα από τις απαντήσεις τους στα ερωτηματολόγια αλλά και από τους εκφραστές τους.

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο- χωρίς να επεκταθούμε ιδιαίτερα- να καταφύγουμε στην καταγραφή της δικιάς εμπειρίας κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας στο χώρο συνάθροισής τους. Ο χώρος που στεγάζεται ο σύλλογος Αργώ είναι κατά πάρα πολύ μικρότερος, από το μέγαρο των Αργοναυτών-Κομνηνών, παρ' όλα αυτά σφύζει από ζωή της ημέρες όπου είναι ανοιχτός. Με διάθεση να βοηθήσουν και να απαντήσουν στα ερωτήματά μας, και με το αίσθημα της φιλοξενίας να είναι έντονο-κερνώντας ρωσικά εδέσματα, ξεκίνησε η πρώτη μας επαφή. Δεν άκουγες μία ακριβώς γλώσσα, αλλά ένα μείγμα ρώσικων, ποντιακών και νέων ελληνικών, διακρίνοντας αυτή την έντονη πολυπολιτισμική τους ταυτότητα. Καθώς οι συζητήσεις προχωρούσαν και μέσα στο χώρο βρισκόταν μία γυναίκα ρωσικής καταγωγής με το γιο της- αλλά που ο άντρας της ήταν πόντιος όπως μας ενημέρωσε-, καταφθάνει ο επίτιμος πρόεδρος του συλλόγου, όπου χρήζει ιδιαίτερου σεβασμού και εκτίμησης από όλα τα μέλη του συλλόγου. Μετά από λίγο δείχνοντας το μικρό παιδί η γυναίκα τον ρωτά γεμάτη αγωνία, περιμένοντας κάποια θετική απάντηση, να της πει αν το παιδί ήταν ίδιος με έναν πραγματικό πόντιο. Όταν εκείνος αποκρίθηκε θετικά και όλοι οι υπόλοιποι συμφώνησαν ομόφωνα, εκείνη φανερά χαρούμενη κάθισε στη θέση της. Μέσα από αυτό το μικρό περιστατικό, διακρίναμε μέσα από την ανάγκη της μητέρας όπου το παιδί της ακροβατεί ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς να δει την αποδοχή του μέσα από την ομάδα στην οποία θέλησαν να ανήκει. Ουσιαστικά, φανερώνονται δύο βασικές πτυχές μέσα από αυτό το περιστατικό: πρώτα απ' όλα η δύναμη της μικρής ομάδας και η ανάγκη των ανθρώπων να είναι ενταγμένες σ' αυτές όταν η ευρύτερη ομάδα της κοινωνίας δε τους αποδέχεται. Και έπειτα η έκδηλη ανάγκη αυτών των ανθρώπων να "ριζώσουν" κάπου. Αυτό είναι που χαρακτηρίζει ουσιαστικά την ταυτότητά τους, η έντονη ύπαρξη του ποντιακού στοιχείου αναμειγμένη με ρωσικά στοιχεία, που έχουν ουσιαστικά τη διάθεση να τα παραγκωνίσουν ώστε να καταφέρουν να ενταχθούν μέσα στο ευρύτερο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Έχουν πλέον-καθώς φαίνεται-κουραστεί να λειτουργούν ως μία *μειονοτική ομάδα* δηλαδή ως

¹⁵⁰ M. Hughes, C. J. Kroehler, Κοινωνιολογία οι βασικές έννοιες, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007 σελ. 273-274

μια ομάδα με αυτοσυνείδηση , με κοινό πολιτισμό και εμπειρίες και να αισθάνονται ακόμα και στην Ελλάδα τη μη αποδοχή τους.¹⁵¹

Τελικά, όπως διαπιστώνει κανείς, οι διαφορές μεταξύ των δύο ποντιακών ομάδων, δεν είναι μεγάλες αλλά ούτε και αγεφύρωτες, ειδικά όσον αφορά το κομμάτι της ποντιακής συνείδησης και της ποντιακής ταυτότητας. Η κύρια ομοιότητα των δύο ομάδων είναι ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του έθνους τους. Δηλαδή μέσα στις αναφορές τους, δεν τονίζουν τόσο τον τόπο-χώρο προέλευσής τους, όσο αυτό το ΕΜΕΙΣ. Αυτό, ίσως είναι λογικό καθώς, ο τόπος διαμονής τους, όπως ήδη έχουμε δει από την ιστορία τους, ακόμα και πριν από την ανταλλαγή τους δεν ήταν σταθερό. Αντίθετα, ήταν ασταθές, εξαιτίας των διωγμών, των διώξεων και της αναγκαστικής φυγής τους. Σε καμία περίπτωση δε θεωρούμε πως δεν ήταν άρρηκτα συνδεδεμένοι με τον τόπο τους, όμως η βάση της ταυτότητάς τους, είναι ο άνθρωπος πόντιος, το ΕΜΕΙΣ.

Από την άλλη πλευρά κύρια διαφορά των δύο ομάδων βρίσκεται στις διαφορετικές εμπειρίες που έζησε η κάθε ομάδα μετά τον ξεριζωμό της, από τη τη γενέτειρα πατρίδα τους. Μία διαφορά που δεν είναι αποκλειστικό “προνόμιο” τους. Αν δούμε την περίπτωση των μεταναστευτικών ελληνικών ρευμάτων σε άλλες χώρες, κατά τον περασμένο αιώνα, θα δούμε, πως αλλιώς λειτούργησαν οι ομάδες αυτές σε κάθε περίπτωση. Υπάρχουν μεταναστευτικά ρεύματα ελλήνων, που έχουν προσαρμοστεί και ταυτιστεί πλήρως οι ίδιοι- και πολύ περισσότερο τα παιδιά τους- στη νέα γι’ αυτούς πραγματικότητα και άλλα που αντιστέκονται. Η περίπτωση των Ποντίων της Ρωσίας, θα μπορούσε να ταυτιστεί σ’ ένα βαθμό- καθώς οι κοινωνικοπολιτικές και ιστορικές συνθήκες τους διαφέρουν- με τους έλληνες της Αμερικής. Ενώ θα περίμενε κανείς πως με το πέρασμα των γενεών θα υφίσταντο την πλήρη αφομοίωση(δηλαδή την ένταξη των μελών αυτής της εθνικής μειονότητας μέσα στον ίδιο τον ιστό της κοινωνίας υποδοχής) ,οι νεότερες γενιές των ελλήνων της Αμερικής, διατηρούν σθεναρά τον εθνικό τους πολιτισμό, δεχόμενοι όμως επιδράσεις που τους οδηγούν στην τροποποίηση των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών, (δηλαδή στην υιοθέτηση κάποιας πολιτισμικής συμπεριφοράς από τη χώρα υποδοχής, όπως γλώσσα, αξίες και ήθη της).¹⁵² Αυτό όμως δεν αντιτίθεται στο γεγονός ότι συνεχίζουν να διατηρούν την εθνική τους ταυτότητα, όπως και οι Πόντιοι της Ρωσίας, απλά με κάποιες αναπόφευκτες επιρροές.

Παρ’ όλες λοιπόν, τις όποιες αμφισβητήσεις και τις όποιες ανιμαχίες δημιουργήθηκαν μεταξύ των δύο ομάδων, στο χώρο μελέτης μας, υπάρχει μία τάση σταδιακής εξομάλυνσης των σχέσεων τους. Σημείο της ένωσης άλλωστε των δύο ομάδων αποτελεί το μνημείο του Παμποντιακού Ηρώου που εγκαινιάστηκε στην Καλλιθέα το 1977 και αποτελεί ένα έργο μνήμης που ενώνει όλους τους Πόντιους. Όπως μάλιστα μας ανέφερε ο πρόεδρος του συλλόγου Αργοναύται-Κομνηνοί :

« (..) Ο σύλλογός είχε την ιδέα και προσπάθησε να την υλοποιήσει. Παρ’ όλα αυτά ο μνημείο αυτό του Παμποντιακού Ηρώου, χρηματοδοτήθηκε από όλους τους συλλόγους της περιοχής. Από πόντιους που είχαν έρθει απευθείας από τον Πόντο, αλλά και από

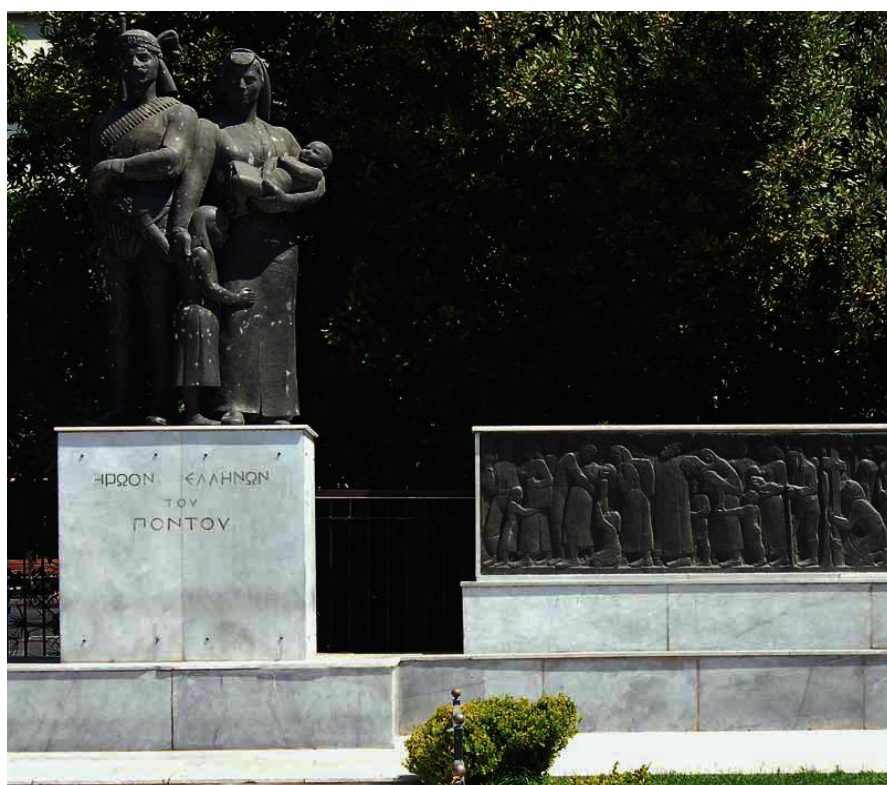
¹⁵¹ Ο.π.σελ 388

¹⁵² Richard Clogg, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο αιώνα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ 217

Πόντιους που είχαν έρθει από τη Ρωσία. (..) Μάλιστα κάποιος πολύ πλούσιος πόντιος, όταν του ζητήθηκε να συνεισφέρει, θέλησε να καταβάλει όλο το ποσό που χρειαζόταν, αλλά εμείς αρνηθήκαμε. Θέλαμε να είναι από τη συνεισφορά όλων μας, ώστε κατά μία έννοια να ανήκει σε όλο το ποντιακό στοιχείο της περιοχής. (..)».

Πράγματι, κατάφεραν το μνημείο αυτό να τελεί, σημείο μνήμης και αναφοράς για όλους τους πόντιους της Καλλιθέας. Λειτουργήσε με έναν κοινό τρόπο, όπως αυτός που καταγράφει ο Μπένεντικ Άντερσον, στο βιβλίο του Φαντασιακές Κοινότητες, αναφερόμενος στα κενοτάφεια και τα μνημεία του Άγνωστου Στρατιώτη, γράφοντας πως είναι «*παραστατικά εμβλήματα της σύγχρονης κουλτούρας του εθνικισμού*», εξηγώντας πως ο λόγος που η εθνικιστική φαντασία –όπως την αποκαλεί- σχετίζεται τόσο έντονα με τέτοιου είδους συμβολισμούς υποδειλώνεται μία ισχυρή συγγένεια με θρησκευτικές φαντασιώσεις, που πρεσβεύουν την αθανασία, την αναγέννηση και τους έντονους δεσμούς της με τους ανθρώπους που έχουν φύγει από τη ζωή.¹⁵³ Αν λοιπόν, αναλογιστεί κανείς την βαθιά θρησκευτική προσήλωση και πίστη των ποντίων, θα μπορούσε να υποστηρίξει πως, σίγουρα, μέσα από αυτό το έμβλημα –που αντιπροσωπεύει τον πολιτισμό τους- θέλουν να περάσουν την αθανασία των ανθρώπων που χάθηκαν τόσο κατά τη γενοκτονία, όσο και αυτών που χάθηκαν προσμένοντας την επιστροφή τους που ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε, αλλά και τις επόμενες γενιές που δε ξέχασαν και δε ξεχνούν τις ρίζες τους.

Εικόνα 8

(Το μνημείο Ηρώων Ελλήνων του Πόντου, όπου βρίσκεται στην πλατεία Δαβάκη)

¹⁵³ Μπ. Άντερσον *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις αρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σελ 31-32

Αυτές αποτελούν τις δύο διαφορετικές ομάδες ποντιακών στοιχείων που εντάσσονται στο χώρο της Καλλιθέας. Με τις εθνικές τους ταυτότητες να ταυτίζονται σε πάρα πολλά σημεία και να καταφέρνουν να παραμένουν ισχυρές και ζωντανές, μέχρι σήμερα. Η επόμενη ενότητα που ακολουθεί, αφορά ένα άλλο σημαντικό προσφυγικό έθνος, που διαδραμάτισε και αυτό με τη σειρά του, σπουδαίο ρόλο στην περιοχή μελέτης μας, και δεν είναι άλλο από αυτό των Κωνσταντινουπολιτών.

3.3 ΟΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ:

3.3.1 Οι Κωνσταντινουπολίτες του χθες και του σήμερα

Η Κωνσταντινούπολη, κτίστηκε στη θέση του αρχαίου Βυζάντιου, όπου η ιστορία του καταμετράται από το 658/7 πΧ. Η προνομιακή της θέση, καθώς ενώνει την Ευρώπη με την Ασία, αποτέλεσε πόλο έλξης και διαμαχών μέσα στους αιώνες. Αποτέλεσε πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής κυριαρχίας από το 303-1204 μΧ., ενώ το μεσοδιάστημα 1204-61 έχουμε τη λατινοκρατία της περιοχής, μέσω της Δ' σταυροφορίας και το 1261 έχουμε τη βυζαντινή επανάκτηση της από το Μιχαήλ Ή Παλαιολόγο, μέχρι να φτάσουμε στην άλωση της από τους Οθωμανούς στις 29 Μαΐου 1453.

Σ' όλα αυτά τα χρόνια που αναφερόμαστε το ελληνικό στοιχείο ζει, υπάρχει και ακμάζει μέσα στην περιοχή, ενώ από τη διάρκεια της οθωμανικής

Το ανατολικό Ζήτημα: είναι ουσιαστικά ο εδαφικός ή οικονομικός έλεγχος των εδαφών όπου εκτείνονται δυτικά από τη Βαλκανική Χερσόνησο μέχρι την Αίγυπτο και ανατολικά από την Κασπία, μέχρι τον Περσικό κόλπο. Τα πολιτικά αλλά και διπλωματικά προβλήματα που προκλήθηκαν από την αδυναμία της συνοχής του οθωμανικού κράτους που παρουσιάστηκε στα μέσα του 18^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου}, όταν σταδιακά οι υπόδουλοι εξεγείρονταν κατά του οθωμανικού ζυγού και εντάθηκε κατά την ήττα της στο ρωσοτουρκικό πόλεμο 1774. (Β. Κυρατζόπουλος, *Η Αγραφή Γενοκτονία*, εκδ. Τσουκάτου, Αθήνα 2006, σελ 62)

αυτοκρατορίας και έπειτα, συναντά τη μοίρα των υπόλοιπων ελληνικών στοιχείων.¹⁵⁴ Οι “κακές” σχέσεις μεταξύ ελλήνων και Τούρκων ξεκινούν ενεργά από την άλωση της

Κωνσταντινούπολης, της επονομαζόμενης “Πόλης” και η δημιουργία μετέπειτα του λεγόμενου “Ανατολικού Ζητήματος”. Παρ’ όλα αυτά οι σχέσεις μεταξύ των ελλήνων που ζούσαν στο κομμάτι

Στην οθωμανική αυτοκρατορία, οι πολίτες κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες των μουσουλμάνων και των μη Μουσουλμάνων. Το «μυλλέτ» δηλώνει μια μη μουσουλμανική κοινότητα που προσδιορίζεται πρωταρχικά από τη θρησκεία και όχι από την εθνικότητα –με την έννοια που δίνουμε σήμερα στη λέξη– και η οποία ζει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία υπό την ηγεσία του θρησκευτικού της ηγέτη. Οι Οθωμανοί υπήκοοι που ανήκαν σε μυλλέτ ήταν ελεύθεροι να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα και να ακολουθούν τις παραδόσεις τους στην εκπαίδευση, στο γάμο, στον τρόπο νομής της κληρονομιάς και σε άλλες πτυχές της καθημερινής ζωής. Μπορούσαν να διαχειρίζονται όλα τα παραπάνω με την προϋπόθεση ότι θα είναι απόλυτα πιστοί στο κράτος από πολιτικής πλευράς. (Belge Murat, *Μη-μουσουλμάνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το σύστημα των μυλλέτ, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12216>>))

αυτό της αυτοκρατορίας και των υπολοίπων εθνοτήτων, ήταν αρκετά καλές και σίγουρα πιο αναπτυγμένες σε σχέση με τις υπόλοιπες υποδουλωμένες ελληνικές περιοχές. Διαμορφωμένοι σε “μυλλέτ” ζούσαν και αναπτύσσονταν μέχρι τη δημιουργία του κινήματος των νεοτούρκων και τη συνθήκη της Λωζάννης το 1923, όπου όμως στην ουσία αποτέλεσαν το μόνο ανέπαφο ελληνικό στοιχείο μέσα στο σύνολο του μικρασιατικού πληθυσμού, γλιτώνοντας την προσφυγική φυγή, ενώ κατόρθωσαν να παραμείνει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, εντός της Πόλης.¹⁵⁵ Παρ’ όλα αυτά τόσο πριν όσο και μετά την μικρασιατική καταστροφή ένας σεβαστός αριθμός Κωνσταντινουπολιτών είτε έφυγε οικιοθελώς είτε

¹⁵⁴ Μ. Αναστασιάδου, «Κοινοτική οργάνωση των Ρωμίων της Κωνσταντινούπολης 1839-1923», 2008, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11010>>)

¹⁵⁵ Β. Κυρατζόπουλος, *Η Αγραφή Γενοκτονία*, εκδ. Τσουκάτου, Αθήνα 2006, σελ 28-29

εκδιώχθηκε, με αποτέλεσμα να έρθουν και να εγκατασταθούν τόσο στην Αθήνα (κυρίως στην περιοχή της Καλλιθέας και της Ν. Σμύρνης) όσο και στον Πειραιά.
156

Όσοι όμως παρέμειναν στην Πόλη, γνώρισαν κατά τη δεκαετία του '20 και του '30-μετά το τέλος των ταραχών-, την καλύτερη περίοδο υπό τη Τουρκική κατοχή της περιοχής. Τα προβλήματα όμως δεν άργησαν να επανέλθουν.. Κατά τη δεκαετία του '30 υπήρξε η επιβολή δυσβάστακτων φόρων, και διάφορα άλλα προβλήματα στην καθημερινότητα τους. Συγκεκριμένα, μερικές σκληρές πολιτικές που ακολουθήθηκαν από τους Τούρκους ήταν οι εξής: Αρχικά κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου επιστρατεύτηκαν όλες οι αντρικές μειονότητες που κυριαρχούσαν στην περιοχή, με απώτερο στόχο να αναλάβουν οι Τούρκοι-μουσουλμάνοι υπήκοοι το εμπόριο, καθώς η ανάπτυξη του ελληνικού στοιχείου, στον τομέα αυτό, αποτελούσε ένα ανησυχητικό σημείο στην τότε τουρκική κυβέρνηση. Στη συνέχεια κατά την ίδια περίοδο (1942-43) έχουμε την επιβολή του λεγόμενου «κεφαλικού φόρου», με το πρόσχημα ότι ο Κεφαλικός Φόρος εφαρμόστηκε με σκοπό να φορολογηθούν τα υπερβολικά κέρδη που προέκυψαν από τις συνθήκες οι οποίες δημιούργησε ο πόλεμος και είχε ως στόχο να μειωθούν τα ποσά των χρημάτων που βρισκόταν σε κυκλοφορία. Κάτι που στην πραγματικότητα δεν ίσχυε καθώς ο απώτερος στόχος, δεν ήταν μόνο η οικονομική αποδυνάμωση των μειονοτήτων, αλλά ταυτόχρονα και η πολιτική και πολιτισμική τους συρρίκνωση, καθώς σε περίπτωση καθυστέρησης ή μη τήρησης των υποχρεώσεών τους, οι ποινές ήταν αδιανόητα αυστηρές. Όλα αυτά μέχρι τη λήξη του πολέμου και την ήττα της Γερμανίας και κατά συνέπεια και της Τουρκίας όπου είχε δείξει φανερά «συμπάθεια» προς το ναζιστικό καθεστώς, καταργώντας έτσι τον κεφαλικό φόρο και εφαρμόζοντας πιο ευνοϊκές πολιτικές έναντι των μειονοτήτων.¹⁵⁷

Το σκηνικό όμως, για ακόμα μία φορά άλλαξε όταν στις 6 Σεπτεμβρίου 1955 και ώρα 13.00 μεταδόθηκε από το κρατικό ραδιόφωνο της Τουρκίας, η βομβιστική επίθεση κατά του σπιτιού όπου είχε γεννηθεί ο Ατατούρκ στη Θεσσαλονίκη, ενώ το απόγευμα της ίδιας ημέρας η εφημερίδα İnsanbul Ekpres τη διέδωσε περαιτέρω με δύο εκδόσεις. Αργά το απόγευμα πραγματοποιήθηκε διαδήλωση η οποία δεν άργησε να μετατραπεί σε λεηλασία. Ολοσχερείς καταστροφές καταστημάτων, πλιάτσικο, καταστροφές σπιτιών, κλοπή υλικών αγαθών εντός αυτών, βίαιες συμπεριφορές, βιασμοί ήταν ορισμένα από τα δεινά που υπέστησαν οι ελληνικοί πληθυσμοί- και κατά συνέπεια και οι υπόλοιποι μη μουσουλμανικοί, παρότι ο άμεσος στόχος ήταν οι έλληνες της Πόλης. Οι βιαιοπραγίες αυτές συνεχίστηκαν και την επόμενη μέρα, παρά την επιβολή στρατιωτικού νόμου, κατά τα μεσάνυχτα της 6^{ης} Σεπτεμβρίου, αποτελειώνοντας έτσι το καταστροφικό τους έργο. Τι και αν επιβλήθηκαν θεωρητικά ποινές στους ιθύνοντες της καταστροφής, το σκηνικό της βομβιστικής επίθεσης καθώς φάνηκε

¹⁵⁶ Ι : Ιακωβίδης Ιωάννης, «Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες και σύλλογοι στην Ελλάδα », Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος ελληνισμού, 2008, (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11007>>)

¹⁵⁷ Ayh. Aktar,(Μετάφραση Ροβίθη Χάρη) «Φόρος "varlık vergisi" στην Κωνσταντινούπολη», Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, 2008 (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12204>>)

ήταν σκηνοθετημένο από Τούρκους, αλλά για να μη φανεί η συναίνεση του κράτους στην πράξη αυτή, φυλακίστηκαν και αυτοί οι υπεύθυνοι(οι οποίοι αποφυλακίστηκαν λίγο αργότερα από τους δικτάτορες, που πήραν την εξουσία στα χέρια τους το 1960.)¹⁵⁸

Όπως όμως και να έχει, ο απολογισμός των ζημιών ήταν μεγάλος και δυσβάστακτος. Πολλές ελληνικές οικογένειες καταστράφηκαν εντελώς οικονομικά και ηθικά. Οι αλλαγές παρ' όλα αυτά δε σταματούν εκεί. Μετά τα γεγονότα αυτά, κατά το διάστημα '57-62 έχουμε μία ακόμα οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη των ελλήνων. Το ελληνικό στοιχείο ξεκινά να αυξάνεται και να εδραιώνεται δημογραφικά. Οι μαθητές στο ελληνικό σχολείο αυξήθηκαν κατακόρυφα, ενώ το εμπόριο άνθισε και πάλι στα χέρια τους.

Όλα αυτά μέχρι τα γεγονότα που συγκρότησαν το Κυπριακό ζήτημα το 1964. Η Τουρκία και το διδακτορικό καθεστώς της, βρίσκοντας αφορμή τα γεγονότα που συνέβησαν στην Κύπρο, εκδίωξε σταδιακά τους έλληνες της Πόλης, χρησιμοποιώντας τους ως αντικείμενο διαπραγμάτευσης του προαναφερθέντα ζητήματος. Στις 16 Μαρτίου του 1964, καταγγέλλει τη Σύμβαση εγκατάστασης Εμπορίου και Ναυτιλίας με βάση το άρθρο 36 όπου είχαν υπογράψει ο Κεμάλ Ατατούρκ και ο Βενιζέλος (1930). Το άρθρο αυτό ανέφερε πως αν κάποιο από τα δύο μέλη ήθελε να καταγγείλει τη σύμβαση, έπρεπε να το κάνει ένα

Σύμβαση εγκατάστασης Εμπορίου και Ναυτιλίας (1930): ήταν η πλέον συγκεκριμένη έκφραση της θέλησης μεταξύ των δύο λαών, που για αιώνες ζούσαν σε σύγκρουση συνυπάρξουν ειρηνικά. Πιστοποίησαν δηλαδή τα δύο έθνη πως θα παραιτούνταν από τους αλαζονικούς τους στόχους, που αφορούσε την εδαφική ακεραιότητα και την εθνική κυριαρχία της άλλης πλευράς. Όσον αφορούσε το κομμάτι των ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, μπορούσαν να διαμείνουν στο χώρο αυτό ακόμα και εκείνοι που δεν είχαν τουρκική υπηκοότητα. (Χούλια Ντεμίρ- Ριντβάν Ακάρ, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, εκδ. Τσουκάτου, Αθήνα 2004, σελ 46)

δμηνο πριν.¹⁵⁹ Όμως μέσα στη σύμβαση αυτή υπήρχε και ένα ακόμα άρθρο (16) που ανέφερε ότι σε περίπτωση, εθνικής ασφάλειας, τα συμβαλλόμενα μέρη, θα μπορούσαν να μην εφαρμόσουν τις προβλεπόμενες διατάξεις¹⁶⁰. Εκμεταλλευόμενοι το άρθρο αυτό, ξεκίνησαν ανά δεκαήμερο, να δημοσιεύουν καταλόγους των 150-500 ατόμων, ώστε μέχρι το Σεπτέμβριο αυτής της χρονιάς, να αναφερόμαστε σε απελάσεις που είχαν υπερβεί τα 1500 άτομα. Οι διώξεις αυτές συνεχίστηκαν μέχρι το 1965, ενώ υπολογίζονται στο σύνολό τους οι απελαθέντες κάπου στα 12.000 άτομα.

Οι απελαθέντες όπως μας ενημέρωσε ο γραμματέας του συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών : « είχαν δικαίωμα να κουβαλήσουν μαζί τους προσωπικά πράγματα που να μη ξεπερνούσαν τα 20 κιλά, ενώ η χρηματική αποζημίωση αντιστοιχούσε ειλικρινά σε ένα αστείο ποσό.» Ερχόμενοι λοιπόν πολλοί από αυτούς στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα αρκετοί και στον τόπο μελέτης μας την Καλλιθέα, χρειάστηκε να καταφέρουν να ανασυνταχτούν κατά κύριο λόγο μόνοι

¹⁵⁸ Ντ. Γκιουβέν, *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και εθνότητες*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2006 σελ 31-33

¹⁵⁹ Ο.π. σελ 55-56

¹⁶⁰ Χ. Ντεμίρ- Ριντβάν Ακάρ, *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, εκδ. Τσουκάτου, Αθήνα 2004, σελ 21, 73-74

τους. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή την προσπάθεια έπαιξε και ο σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών ο οποίος όπως μας ανέφερε ο γραμματέας του συλλόγου : «(..)Ουσιαστικά ξαναγεννήθηκε με τον ερχομό των νέων ρωμιών. Οι πρόσφυγες του '22 είχαν επιτελέσει το έργο τους και ο σύλλογος είχε αρχίσει να κάμπτει. Με τον ερχομό μας πήρε ξανά ζωή. (..)».

Μέχρι λοιπόν και τις μέρες μας, ο σύλλογος αυτός υπάρχει και προσπαθεί να επιλύσει εθνικά θέματα που αφορούν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ενώ διατηρεί ανοιχτές τις σχέσεις με το πατριαρχείο και με τον εναπομείναντα ελληνικό πληθυσμό.¹⁶¹ Τελικά όμως τι συμβαίνει σήμερα; Αυτό είναι ένα ερώτημα που θα απαντηθεί στη συνέχεια της έρευνάς μας..

¹⁶¹ Διμηνιαία Ενημερωτική επιθεώρηση Σ. Κωνσταντινουπολιτών, *Κωνσταντινουπολίτικα Θέματα*, αριθμός φύλλου 18, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1990 σελ 12

3.3.2 Αποτελέσματα Έρευνας-Μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων:

Α. Συμμετέχοντες:

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε, ήταν Κωνσταντινουπολίτες που διαμένουν σήμερα στο χώρο της Καλλιθέας (και ανέρχονται στους 35 και σε ηλικίες ομοιόμορφα κατανομημένες, ανάμεσα στην κλίμακα 18-65 και πάνω), ενώ ταυτόχρονα αξίζει να σημειωθεί πως είχαμε την ενεργό συμμετοχή του γραμματέα του συλλόγου. Η προσπάθεια της συλλογής των δεδομένων, διεξάχθηκε κατά τον Απρίλιο έως τον Ιούνιο του 2011- με μία διακοπή κατά τους καλοκαιρινούς μήνες- για να συνεχιστούν από το Σεπτέμβριο έως το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς.

Β. Ερευνητικά εργαλεία:

Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε για τη χρήση των αποτελεσμάτων είναι ερωτηματολόγια και συνέντευξη (στο γραμματέα του Συλλόγου που προαναφέραμε). Στα **ερωτηματολόγια**, έγιναν χρήσεις τόσο ανοιχτού όσο και κλειστού τύπου ερωτήσεων, με τις κλειστού τύπου ερωτήσεις να στηρίζονται στις κλίμακες Λικέρτ(όπου οι ερωτώμενοι καλούνται να συμπληρώσουν το βαθμό που συμφωνούν ή διαφωνούν με μία σειρά θέματα που αντιπροσωπεύουν το συγκεκριμένο φαινόμενο) και Γκατμαν (κάθε ερώτηση που περιλαμβάνεται στην κλίμακα συνοδεύεται από δύο δυνατές απαντήσεις)¹⁶². Η **συνέντευξη**, ήταν ημι-κατευθυνόμενης μορφής, και είχε στόχο να εκμαιεύσει πληροφορίες, που αφορούν ζητήματα του κωνσταντινουπολίτικου στοιχείου στο χτες και το σήμερα. Η διάρκεια της συνέντευξης ορίζεται περίπου στη μία ώρα, ενώ ζητήθηκε να μη γίνει γραπτή αναφορά των στοιχείων του.

Γ. Διαδικασία:

Τα περισσότερα ερωτηματολόγια δε συλλέχθηκαν μέσα στο σύλλογο- παρ' όλο που οι περισσότεροι Κωνσταντινοπολίτες, που διαμένουν στην περιοχή, είναι εγγεγραμμένοι στο σύλλογο- καθώς δεν κατορθώσαμε να βρούμε ένα μεγάλο και αξιοσημείωτο δείγμα αυτών μέσα στον προαναφερθέντα χώρο. Αντίθετα συλλέχθηκαν από άτομα που διέμεναν στην περιοχή και γνωρίζαμε την καταγωγή τους και με τη σειρά τους μας παρέπεμπαν σε άτομα του οικογενειακού ή φιλικού τους περιβάλλοντος .

Προβλήματα που προκλήθηκαν κατά τη διαδικασία Μέσα στο σύλλογο- παρ' όλη την πραγματικά μεγάλη βοήθεια που δεχτήκαμε-δεν κατορθώσαμε να συλλέξουμε τον απαιτούμενο αριθμό ερωτηματολογίων που χρειαζόμασταν από τις νεότερες ηλικιακές ομάδες, καθώς η παρουσία των νέων Κωνσταντινουπολιτών, δεν είναι ιδιαίτερα ενεργή. Αυτός ήταν και ο λόγος όπου διήρκεσε τόσο καιρό η συλλογή των ερωτηματολογίων.

¹⁶² Ν. Κυριαζή, *Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999 σελ 70-82

Δ. Καταγραφή και Ανάλυση Αποτελεσμάτων:

Με τη βοήθεια της ανάλυσης των ερωτηματολογίων, αλλά και της συνέντευξης, θα προσπαθήσουμε να αποκωδικοποιήσουμε τη σημερινή ταυτότητα των Κωνσταντινουπολιτών.

Στην ερώτηση 4, (καθώς οι προηγούμενες, αφορούν ορισμένα ατομικά στοιχεία του ερωτηθέντα όπως φύλο, ηλικία και τη χρονιά εγκατάστασης των προγόνων τους), αφορά το τι πιστεύουν πως είναι αυτό που συγκροτεί την ταυτότητά τους.

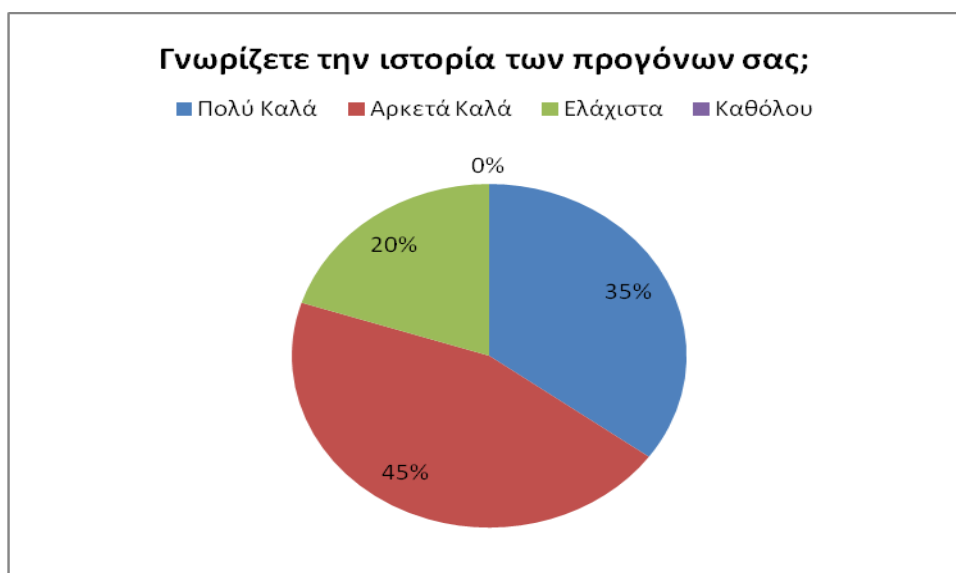
Διάγραμμα 25

Τα αποτελέσματα δείχνουν πως ο κυριότερο για εκείνους στοιχείο, είναι η γλώσσα(55%), ακολουθεί η κουζίνα(25%) και με μικρότερα ποσοστά η Μουσική(10%), η ενδυμασία (5%) και το Άλλο (5%). Αξίζει να αναφέρουμε πως εκείνοι που επέλεξαν το άλλο και καλούταν να το συμπληρώσουν κιάλας, αναφέρθηκαν σε χαρακτηρισμούς όπως: κοινωνική παιδεία, δημιουργικότητα. Παρατηρούμε λοιπόν, πως για τους περισσότερους, το πιο σημαντικό κομμάτι της ταυτότητάς τους, συγκροτείται, μέσα από τη γλώσσα, όπου αναμφισβήτητα, αποτελεί σημαντικό κριτήριο διαχωρισμού της κάθε πολιτισμική ταυτότητας. Σπουδαία όμως θέση κατέχει για εκείνους και η κουζίνα, που ίσως είναι ένα αναμενόμενο μεγάλο ποσοστό,διότι πραγματικά οι Κωνσταντινοπολίτες πέρα της μεγάλης ιστορίας όπου φέρουν, έχουν ταυτιστεί με την κουζίνα τους, γνωστή και ως πολιτική.

Η επόμενη ερώτηση (5) , είναι ανοιχτού τύπου και αφορά το τι θεωρούν πως έχουν κληρονομήσει από τους προγόνους τους και το διατηρούν αυτούσιο μέχρι σήμερα. Οι απαντήσεις τους περικλύονται γύρω από τις ακόλουθες λέξεις κλειδιά: **κουζίνα, παραδόσεις, ήθη-έθιμα, κοινωνική μόρφωση, γλώσσα, αγάπη για την Πόλη, ρωμιοσύνη**. Εντύπωση σ' αυτή την ερώτηση προκαλούν δύο σημεία: αρχικά πως σχεδόν όλοι (28/35), μέσα στις απαντήσεις τους αναφέρουν την κουζίνα, δείχνοντας πως είναι είναι μία παράδοση που πραγματικά συμβάλει στον αυτοπροσδιορισμό τους. Το δεύτερο σημείο είναι η διαφορά ανάμεσα στις

απαντήσεις των νεότερων (κάτω των 45) και των μεγαλύτερων (45 και άνω), καθώς οι απαντήσεις των δεύτερων, διαθέτουν μία μεγαλύτερη συναισθηματική φόρτιση, ενώ υπάρχει η αναφορά μέσα στις απαντήσεις τους στις λέξεις Πόλη, Ρωμιοσύνη, κάτι που δε το συναντήσαμε στις μικρότερες ηλικίες. Αν αναλογιστεί κανείς, μέσα από όσα έχουμε αναφέρει για την ιστορία της Κωνσταντινούπολης συνειδητοποιεί κανείς πως είναι απόλυτα λογικό να υπάρχει έντονα-στους ανθρώπους ειδικά που έζησαν εκεί- αυτή η περηφάνια και αυτή η αίσθηση του επίκεντρου της “Πόλης”, ως πηγή πολιτισμού. Από την άλλη η αναφορά της ρωμιοσύνης, γίνεται καθώς όπως διαπιστώσαμε, η περιοχή, αποτελούσε μία σύμπραξη αρκετών διαφορετικών πληθυσμών, που όμως ο καθένας από αυτούς διατηρούσε σχετικά ελεύθερα το πολιτισμικό του στοιχείο.

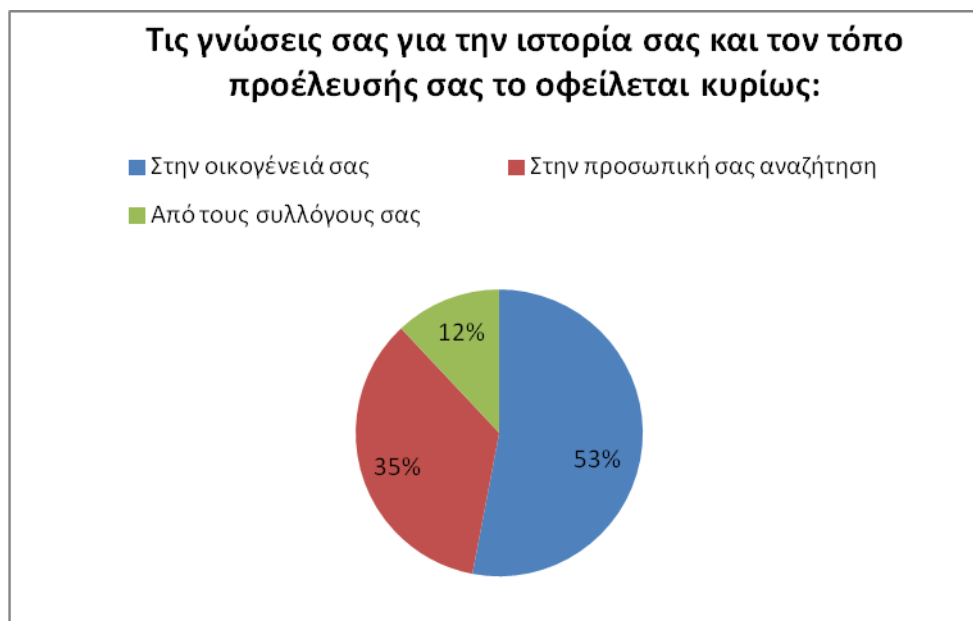
Η επόμενη ερώτηση (6), αφορά το πόσο καλά γνωρίζουν την ιστορία των προγόνων τους.

Διάγραμμα 26

Το μεγαλύτερο ποσοστό γνωρίζει την ιστορία του Αρκετά καλά (45%), ενώ ακολουθούν το: Πολύ καλά (35%), Ελάχιστα (20%), και το Καθόλου (0%). Δε θα πρέπει να εκπλήσσει, το γεγονός ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά συσσωρεύτηκαν ανάμεσα στις απαντήσεις Πολύ καλά και Αρκετά Καλά, καθώς η ιστορία της Κωνσταντινούπολης, είναι κάτι που αποτελεί την κοιλίδα του πολιτισμού όλων των ελλήνων. Η έννοια της Πόλης και το γεγονός ότι έχει συνδεθεί με το Βυζαντινό πολιτισμό, την καθιστά στα μάτια όλου του ελληνισμού ως κάτι το σπουδαίο, και η μέρα και η χρονιά της άλωσης της από τους Τούρκους, ως χρονιά μνήμης. Πέρα λοιπόν από το γεγονός ότι υπάρχουν μέσα στους ερωτηθέντες και πολλοί άνθρωποι που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν εκεί-καθώς τα γεγονότα και ο οριστικός διωγμός τους, είναι πιο πρόσφατος σε σχέση με τους υπόλοιπους μικρασιάτες- και είναι λογικό όχι απλά να γνωρίζουν, αλλά να έζησαν και ένα κομμάτι της ιστορίας της- ίσως το τελευταίο όσον αφορά τον ελληνικό πολιτισμό- υπάρχουν και εκείνοι που η ιστορία τους έγινε άκουσμα ή την ανακάλυψαν μόνη τους.

Κάπως έτσι μπορούμε να συνδέσουμε την επόμενη ερώτηση (7) η οποά ερωτά το από πού έχουν αποκομίσει τις γνώσεις τους για την ιστορία και τον τόπο τους:

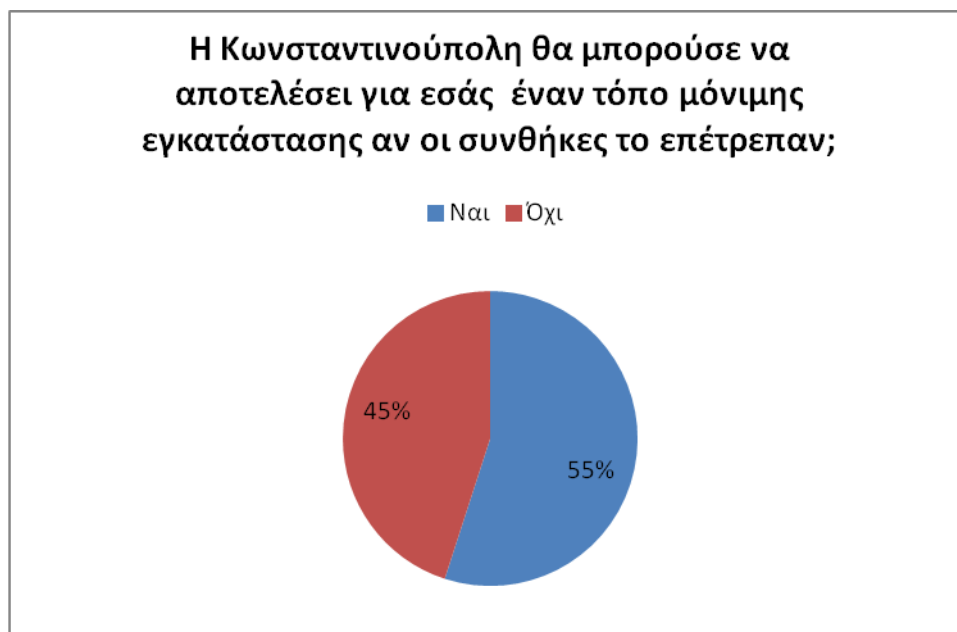

Διάγραμμα 27

Το 53% αναφέρεται στην οικογένειά του, το 35% στην οικογένεια και το 12% στους συλλόγους. Τα αποτελέσματα ήταν σχεδόν αναμενόμενα, καθώς ειδικά οι νεότερες γενιές βρίσκονται πολύ κοντά με το τελευταίο προφυγικό κύμα του '64. Συνεπώς οι μνήμες γι' αυτούς τους ανθρώπους είναι ακόμα ζωντανές, γι' αυτό και δεν είναι τυχαίο πως σχεδόν σύσσωμοι οι νεότεροι, απάντησαν από την οικογένειά τους.

Προχωρώντας στην επόμενη ερώτηση η οποία είναι ανοιχτού τύπου (8), τίθεται το εξής ερώτημα, το κατά πόσο διαφορετικοί νιώθουν από τους υπόλοιπους έλληνες. Οι απόψεις είναι κάπως μοιρασμένες και πάλι εξαρτάται από την ηλικιακή ομάδα στην οποία βρίσκονται. Δηλαδή οι άνθρωποι, που καθώς φαίνεται από την ηλικία τους, δεν έχουν ζήσει στην Κωνσταντινούπολη, σχεδόν όλοι απάντησαν ότι δεν νιώθουν κάποια ιδιαίτερη διαφορετικότητα καθώς είναι ένα αδιαίρετο κομμάτι και αυτοί του ελληνισμού. Αντίθετα οι μεγαλύτερες ηλικίες, που συνεπώς δείχνουν να διατηρούν πιο ισχυρές μνήμες και δεσμούς με το παρελθόν τους δίνοντας απαντήσεις όπως (Ε.3.12) « *Ναι, γιατί είμαστε ο ίδιος ο ελληνισμός. Καταφέραμε μέσα από την Πόλη να αναδείξουμε το ελληνικό στοιχείο και εκδιωχθήκαμε βιαίως γι' αυτό*», « *Ναι διότι διατηρήσαμε τη γλώσσα, τη θρησκεία και γενικά την εθνική μας ταυτότητα*» « *έναν τόπο που δεν ήταν πάντα εύκολα τα πράγματα*» « *Ναι, είμαι υπερήφανη απόγονος του ένδοξου Βυζαντίου και της κοσμοπολίτισσας Πόλης*». Επιλογή αυτών των απαντήσεων, δεν καταγράφηκε τυχαία. Μέσα από τις απαντήσεις αυτές διαπιστώνουμε πως αντίθετα με το ποντιακό στοιχείο, εδώ δε γίνεται κάποια διαφοροποίηση της ταυτότητάς τους από τον υπόλοιπο ελληνισμό. Στην ουσία θεωρούν πως αποτέλεσαν την πηγή του πολιτισμού, μία άποψη που δε χρήζει ιδιαίτερης υπερβολής.

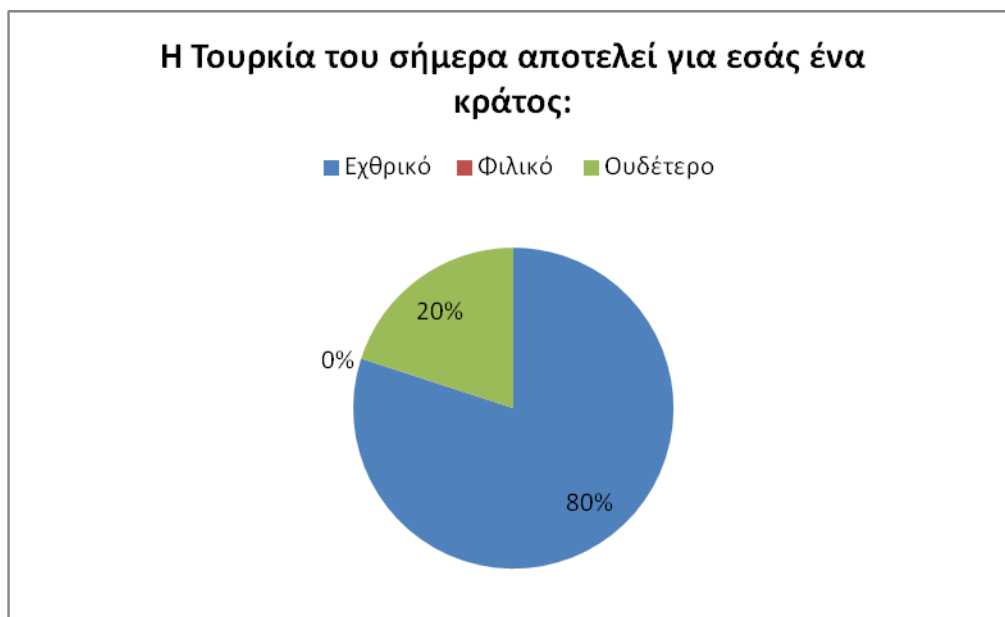
Το επόμενο ερώτημα(9), αφορά, το αν θα επιθυμούσαν να εγκατασταθούν μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη αν οι συνθήκες το επέτρεπαν:

Διάγραμμα 28

Το 55% απάντησε Ναι. Αν θυμηθούμε την περίπτωση των δύο Ποντιακών ομάδων, οι απαντήσεις τους έτειναν κατά πολύ περισσότερο στο Όχι. Γιατί εδώ είναι περισσότερες οι θετικές; Αν παρατηρήσουμε τις απαντήσεις με βάση τις ηλικιακές ομάδες θα διαπιστώσουμε πως όλες οι ηλικίες που συνδέονται άμεσα με την Πόλη απάντησαν θετικά. Χαρακτηριστικός είναι ο σχολιασμός ενός ερωτηθέντα όπου θέλησε να αιτιολογήσει την απάντησή του: (Ε.3.15) « *Είναι η γενέτειρά μου. Είναι η Πόλη μου. Θα μπορούσα να μείνω και αυτό δεν είναι θεωρητικό. Οι έλληνες της Πόλης είναι πλέον ελάχιστοι και δεν αποτελούν πλέον μοχλό πίεσης. Η ρωμιοσύνη σβήνει χρόνο με το χρόνο, στον τόπο που ουσιαστικά αναδύθηκε.*» Στα λόγια λοιπόν, αυτών των ανθρώπων, προβάλλεται η πίκρα της βίαιης αποκοπής τους από τον τόπο τους. Για εκείνους το ζήτημα της επιστροφής θα ήταν ένα συλλογικό εθνικό ζήτημα. Παρ' όλα αυτά μέσα στα Ναι, υπήρχαν και άνθρωποι μικρότερων ηλικιακών ομάδων. Δε θα έπρεπε να προκαλεί έκπληξη όλο αυτό, καθώς ως έθνος έχουμε γαλουχηθεί με την ιδέα του “ Να πάρουμε την Πόλη”, το “Ξύπνημα του μαρμαρωμένου βασιλιά” και άλλες τέτοιες εθνικιστικές Ιδέες. Συνεπώς είναι λογική αυτή η προσδοκία των νεότερων γενεών. Εξάλλου, η νεότερες γενεές δεν βρίσκονται τόσο μακριά από τα γεγονότα, καθώς, όπως έχουμε ξανά αναφέρει, το μεγαλύτερο μέρος των Κωνσταντινουπολιτών κατέφθασε στην Ελλάδα, μόλις μισό αιώνα πριν.

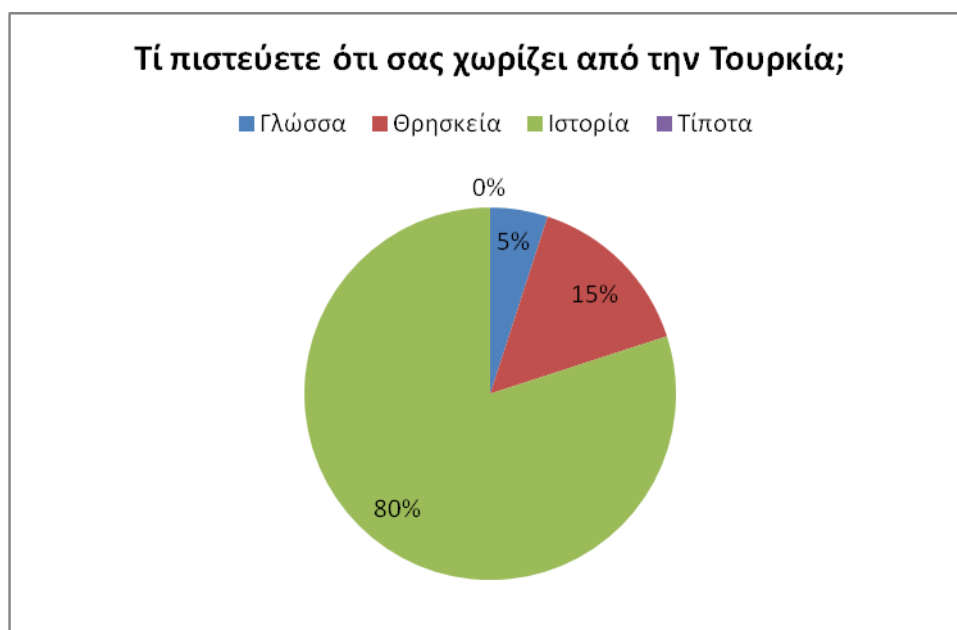
Συνεχίζοντας στην ερώτηση 9, θέτουμε το ερώτημα του τι αποτελεί η Τουρκία γι' αυτούς σήμερα ως κράτος:

Διάγραμμα 29

Εντύπωση δεν προκαλεί το μεγάλο ποσοστό του ότι θεωρούν πως είναι ένα εχθρικό περιβάλλον (80%) αλλά πως δεν υπήρξε κανείς που να το θεωρεί φιλικό. Φυσικά, θα σκεφτεί κανείς πως ζώντας τόσους αιώνες κάτω από τον Τουρκικό ζυγό και καταλήγοντας τελικά να εκδιωχθούν βίαια από αυτόν, φαντάζει ως η πλέον κατανοητή εξέλιξη των απαντήσεων. Πάλι σ' αυτό το σημείο θα αναφέρουμε πως στην απάντηση ουδέτερο απάντησαν θετικά περισσότερο οι νεότεροι σε ηλικία, ίσως για το λόγω του ότι δεν έχουν βιώσει, άμεσα καταστάσεις που θα τους έκαναν να αισθανθούν το αίσθημα της απειλής από τη χώρα αυτή.

Συνεχίζοντας σ' ένα κοινό μοτίβο τεσσάρων ερωτήσεων που αφορούν την Τουρκία, προχωράμε στην ερώτηση 11, που αναφέρει: τι πιστεύουν ότι μπορεί να τους χωρίζει με την Τουρκία.

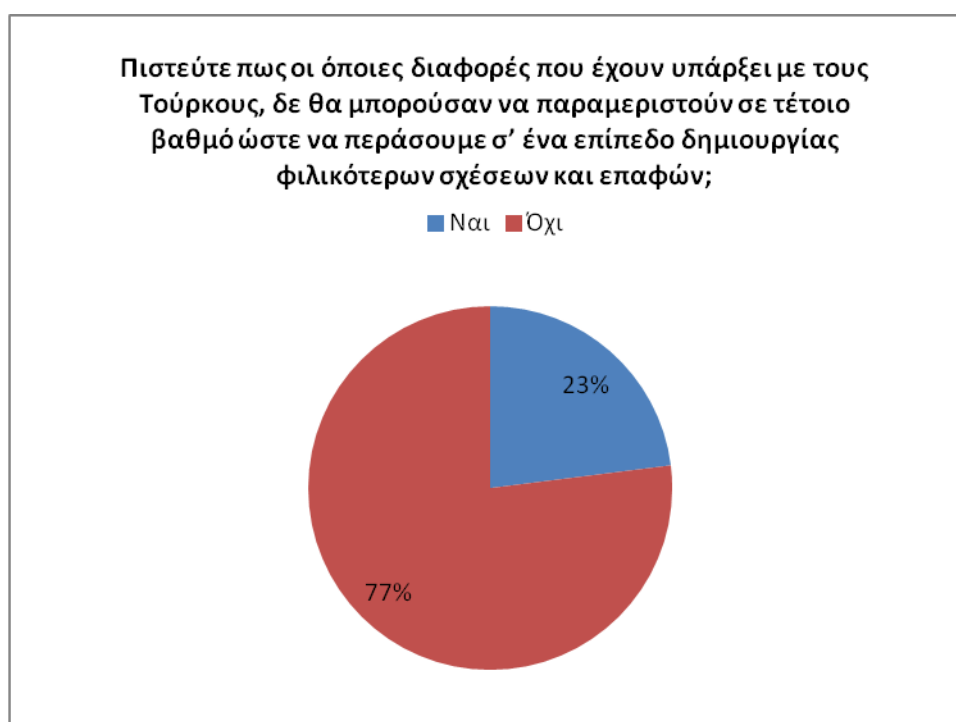

Διάγραμμα 30

Είναι άξιο σημείο σχολιασμού το γεγονός ότι το 80% ανέφερε την ιστορία, αφήνοντας αρκετά πίσω τη Θρησκεία (15%) και τη Γλώσσα (5%), ενώ δεν υπήρξε θετική

απάντηση από κανέναν, στο τίποτα, δείχνοντας για ακόμα μια φορά ότι η ιστορία δε σβήνεται. Υπήρξαν μάλιστα και κάποιοι που νέφεραν ως επιπρόσθετα στοιχεία που του χωρίζουν από την Τουρκία: **τα εκάστοτε γεγονότα που έζησαν, τις μνήμες τους, την αγριότητα που βίωσαν, η καταπάτηση των δικαιωμάτων τους.** Αυτό είναι τελικά το βασικό χαρακτηριστικό που τους χωρίζει αλλά και τους διαχωρίζει: Η ΜΝΗΜΗ. Μία μνήμη που από τη μία τους υποχρώνει να «έχουν ήδη ξεχάσει» τα τραγικά γεγονότα τα οποία έχουν ζήσει, αλλά από την άλλη πέρα ότι συνεχώς αναδύονται μέσα από τη λήθη τους, τους «υπενθυμίζονται» συνεχώς με διάφορα τύπου τεχνάσματα.¹⁶³ Δηλαδή όσο και αν θέλουν οι δύο λαοί να περάσουν σ' ένα φιλικότερο επίπεδο σχέσεων, ώστε να παραγκωνιστούν οι διαφορές, υπάρχουν οι μέρες μνήμης, οι μέρες αναφοράς, τα ΜΜΕ που σα Δούρειος Ίππος που περιβάλεται από μία τάση να ξεχάσουν οι δύο λαοί τις διαφορές τους, ενώ από μέσα υποβόσκει η μνήμη και συντηρείται μια φτιαχτή αψιμαχία συμφερόντων.

Το επόμενο ερώτημα που τίθεται, αφορά το αν πιστεύουν ότι κάποια στιγμή θα μπορούσαν να λυθούν οι διάφορες αψιμαχίες μεταξύ των δύο λαών, οι απαντήσεις είναι καθηλωτικές:

Διάγραμμα 31

Το 77% απάντησε Όχι και 23% Ναι. Σ' αυτή την περίπτωση έχουμε μία πιο ομοιόμορφη μορφή των αποτελεσμάτων, όσον αφορά το ηλικιακό κομμάτι, κάτι που είναι ίσως λογικό. Οι σχέσεις Τουρκίας και Ελλάδας δεν έρχονται σε ρήξη, εξαιτίας και μόνο του ζητήματος της Κωνσταντινούπολης. Όσο ισχυρή ή μη, είναι η ταυτότητα του Κωνσταντινουπολίτη σήμερα, δεν παύει το ζήτημα της Τουρκία να θίγει όλους τους ερωτηθέντες. Θα ήταν σκόπιμο, στο σημείο αυτό να αναφέρουμε μερικές αντιπροσωπευτικές αιτιολογήσεις των αρνητικών απαντήσεων: (Ε.3.15) «Μπορεί να θελήσει να αποκτήσουμε όμως θα είναι και αυτό ένα κόλπο στις βλέψεις τις οποίες έχει, οραματιζόμενη μία νέα αυτοκρατορία. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τα κόμπλεξ κατωτερότητας που αισθανόταν και

¹⁶³ Μπ. Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις αρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σελ 295

αισθάνεται απέναντι στους έλληνες και γενικότερα των γηγενών μειονοτήτων της Ανατολίας- οι αναφορές μου αυτές δεν είναι τυχαίες καθώς υπήρξα πρώην αξιωματικός του τουρκικού στρατού.)», (Ε.3.30) «Η Τουρκία θεωρεί πως πρέπει ακόμα να είναι το μεγάλο κράτος και έχει βλέψεις να αποκτήσει και πάλι τον έλεγχο των περιοχών της παλιάς οθωμανικής αυτοκρατορίας. Είναι θέμα γεωστρατηγικό και οικονομικό», (Ε.3.3) «Τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά, φίλοι Τούρκοι υπάρχουν (φυσικά πρόσωπα). Σε επίπεδο διακρατικών σχέσεων τα πράγματα αλλάζουν, εδώ παίζουν ρόλο γεωπολιτικοί παράγοντες και ανάλογες χρονικές συγκυρίες (...)», ενώ υπάρχουν και λίγες απαντήσεις που αναφέρουν πως δε γίνεται απλά να υπάρξει φιλία λόγω ιστορίας. Αντιλαμβανόμαστε πως οι περισσότεροι, αν όχι σχεδόν όλοι οι Κωνσταντινουπολίτες θεωρούν πως το ζήτημα δεν είναι η Ελλάδα που αρνείται ή που δε θα μπορούσε να προσπαθήσει γι' αυτό, αλλά οι Τούρκοι. Ίσως να υπάρχει μία βάση αλήθειας στα λεγόμενά τους, καθώς αν κανείς αναλογιστεί το ότι δε τη χωρίζει παρά μόνο ένας – σχεδόν-αιώνας, την Τουρκία από τον ολοκληρωτικό αποδεκατισμό της αυτοκρατορίας της, φαντάζει λογική η βλέψη της διεκδίκησης των εδαφών που εκείνοι με τη σειρά τους τα θεωρούν δικά τους.

Συνεχίζοντας, φτάνουμε στην ερώτηση 14, όπου οι ερωτηθέντες, καλούνται να απαντήσουν, αν θα παντρευόντουσαν ή θα άφηναν το παιδί τους να παντρευτεί έναν Τούρκο. Τα αποτελέσματα είναι τα εξής:

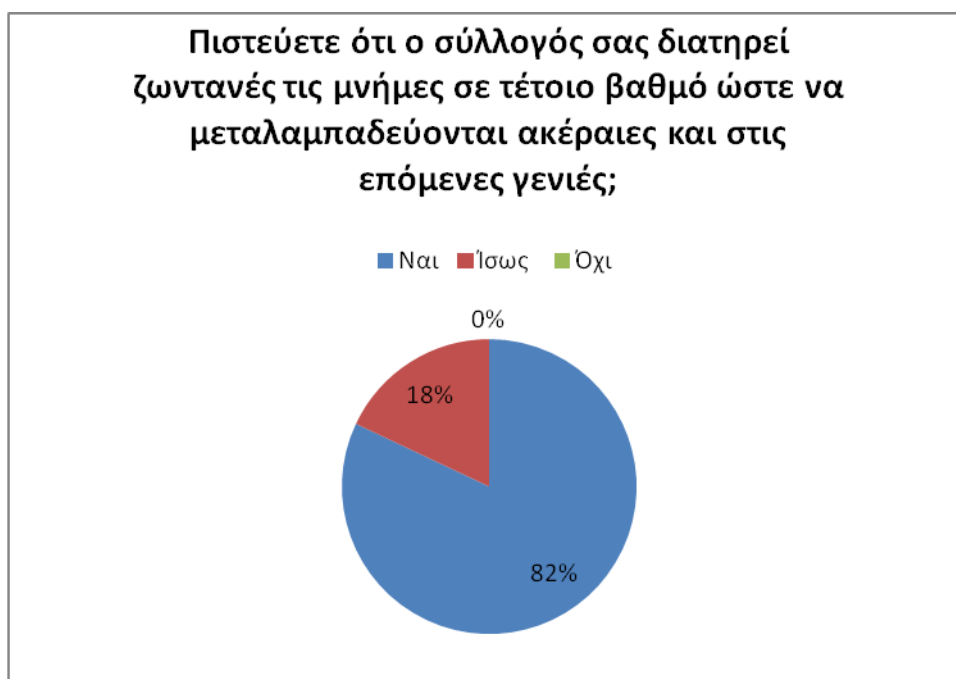
Διάγραμμα 32

Το 91% των ερωτηθέντων απάντησε Όχι και μόλις 9% Ναι. Οι περισσότεροι όταν τους ζητήθηκε να αιτιολογήσουν την απάντησή τους, δεν ανέφεραν ως κυριότερο πρόβλημα -που θα τους εμπόδιζε να το κάνουν- την ιστορία, αλλά αντίθετα την θρησκεία. Αν αντιπαραθέσουμε τις ερωτήσεις του τις τους διαχωρίζει με την Τουρκία ως χώρα και αυτήν την ερώτηση που στην ουσία υποβόσκει μέσα της το τι χωρίζει ουσιαστικά τους Κωνσταντινοπολίτες και του Τούρκους, ως φυσικά πρόσωπα, θα δούμε πως στην πρώτη περίπτωση είναι η ιστορία και στη δεύτερη αντίστοιχα η θρησκεία. Καθώς φαίνεται για τις δύο αυτές ομάδες με τη βαθιά θρησκευτική ευβλάβεια και πίστη, ο καθένας στη δική του θρησκεία-ιδέα, φαντάζει ο καταλυτικός παράγοντας που διαχωρίζει τις δύο αυτές διαφορετικές εθνοτικές ομάδες. Φυσικά αν το ερωτηματολόγιο απευθυνόταν γενικότερα σε όλο το ελληνικό στοιχείο, τα αποτελέσματα και πάλι δε θα είχαν μεγάλη διαφορά καθώς επικρατούν σ' όλο το ελληνικό έθνος, τέτοιου είδους ιδέες και απόψεις. Θα περίμενες κανείς

όμως, από αυτή την ομάδα, μία πιο φιλελεύθερη αντίληψη περί του θέματος καθώς, οι δύο αυτοί λαοί συνυπήρχαν στην Πόλη- και μάλιστα χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα μεταξύ τους- και στην ουσία αγκάλιασαν ο ένας τον πολιτισμό του άλλου, δημιουργώντας μάλιστα και φιλίες. Όπως φαίνεται όμως ο θρησκευτικός διαχωρισμός, προκαλεί μία έντονη ρήξη και θα δημιουργεί όσο θα υπάρχει. Μπορεί η ιστορία σε πολλές περιπτώσεις να παραγκωνίζεται, ή με το πέρασμα των χρόνων να ξεθοριάζει, όμως η θρησκεία αποτελεί όπως την αποκάλεσε ο Κάρολος Μαρξ : «η καρδιά ενός άκρου κόσμου» και ταυτόχρονα «το όπιο του λαού». Αυτό που θέλει δηλαδή να πει είναι ότι η πίστη στη θρησκεία είναι μια έμφυτη και λογική ανάγκη του ανθρώπου για να ερμηνεύσει την ιστορία του αλλά ταυτόχρονα συμβολίζει τη λύτρωση, την ευτυχία, την ανταμοιβή στην μετέπειτα ζωή τους.¹⁶⁴

Φεύγοντας από τις ερωτήσεις που αφορούν την Τουρκία, προχωράμε σε μία ανοιχτού τύπου ερώτηση (15), η οποία σχετίζεται με το τι σημαίνει και τι συμβολίζει γι' αυτούς η Κωνσταντινούπολη. Οι λέξεις κλειδιά και σ' αυτή την περίπτωση είναι οι εξής: **Κομμάτι της ιστορίας μου και της Ελλάδος, η πατρίδα του πολιτισμου, η Πόλη μου, τη γλυκιά πατρίδα, τις αλύτρωτες πατρίδες, τη ρωμιοσύνη, την πατρίδα των προγόνων μου.** Και σ' αυτή την περίπτωση υπάρχει ένας ηλικιακός διαχωρισμός απαντήσεων. Οι μεγαλύτερες ηλικίες τείνουν να αναφέρουν περισσότερο, λέξεις όπως: ρωμιοσύνη, Πόλη, ενώ οι χαρακτηρισμοί που ντύνουν αυτές τις λέξεις, κρύβουν μέσα τους μία έντονη συναισθηματική φόρτωση και μια γλυκιά μελαγχολία. Αντίθετα οι νεότεροι μέσα από τις απαντήσεις του εκφράζουν περισσότερο το σεβασμό και το θαυμασμό για τον τόπο καταγωγής τους, παρά το συναισθάνονται ουσιαστικά.

Συνεχίζοντας στην ερώτηση 16, η οποία αφορά ο σύλλογο τους τον οποίο διατηρούν στην περιοχή, και το γεγονός του αν πιστεύουν ότι μέσα από το έργο του μπορεί να καταφέρει να διατηρήσει ζωντανές τις μνήμες, την ιστορία και στο απώτερο μέλλον:

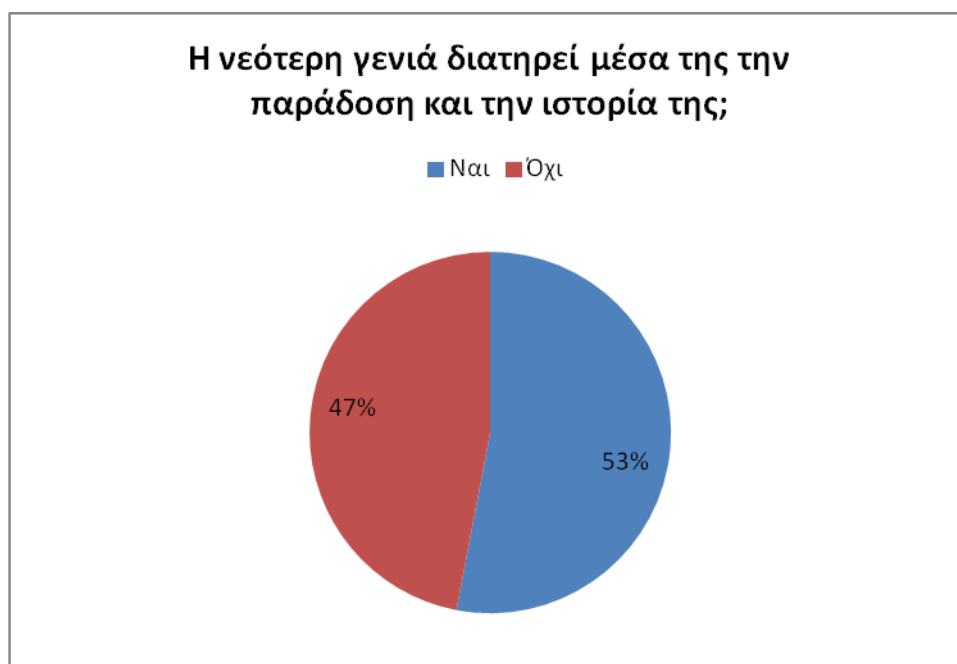
Διάγραμμα 32

Οι απαντήσεις τους, δείχνουν την τυφλή εμπιστοσύνη που καλύπτει το έργο του συλλόγου τους(82% Ναι, 18% Ίσως, 0% Όχι). Πάνω όμως σ' αυτό το ζήτημα μας έχει

¹⁶⁴ Ant. Giddens, *Κοινωνιολογία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ 578

μιλήσει ο γραμματέας του συλλόγου Κωνσταντινουπολιτών Καλλιθέας λέγοντας: « Αυτή η εμπιστοσύνη δεν είναι αποτέλεσμα τυχαίων συγκυριών, έχει χτιστεί από την αρχή της δημιουργίας του συλλόγου μας.(..) Σκοπός μας είναι η διατήρηση και η μετάδοση των γνώσεων, του πολιτισμού της ιστορίας και στις επόμενες γενιές, όχι μόνο των Κωνσταντινουπολιτών αλλά και όλων των ελλήνων εκείων που επιθυμούν να μας γνωρίσουν. Δεν είναι τυχαίο που στα περισσότερα τμήματα δραστηριοτήτων δεν έχουμε κυρίως μη Κωνσταντινουπολίτες. Ίσως γιατί αντιλαμβάνονται καλύτερα την αξία του πολιτισμού μας, από τους νεότερους του γένους μας (..)».

Το σχολιό του που αφορά τους Κωνσταντινουπολίτες της νεότερης γενιάς, θα το σχολιάσουμε, αφού δούμε και την τελευταία ερώτηση που υπάρχει μέσα στο ερωτηματολόγιο (17), η οποία αφορά το αν η νεότερη γενιά διατηρεί μέσα της ζωντανή την παράδοση και την ιστορία της Κωνσταντινούπολης. Οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν οι εξής:

Διάγραμμα 33

Όπως παρατηρούμε παραπάνω, υπάρχει επί της ουσίας ένας διχασμός όσον αφορά το ζήτημα αυτό. Αυτός ήταν και ο λόγος που για να βγάλουμε ορθά συμπεράσματα καταφύγαμε στη λύση της ανάλυσής τους, με βάση την ηλικιακή τους ομάδα. Για ακόμα μια φορά-αν και δώ φανερώνεται πολύ πιο έντονα-διακρίνουμε τον πλήρη διχασμό των παλαιότερων με των νεότερων γενιών. Χαρακτηριστική είναι η αιτιολόγηση μιας ερωτηθείσας που ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 45-65, η οποία απάντησε αρνητικά στην ερώτηση αυτή λέγοντας (Ε.3.16): « Οφείλεται στην αδιαφορία της οικογένειας να περάσει στα νέα παιδιά την ουσία του πολιτισμού μας αλλά στην επαφή και τη συμβίωση τους με τους εδώ κατοίκους. Δε διαθέτουν σχέσεις καταγωγής». Μία παρόμοια απάντηση, μας έδωσε όμως και ο γραμματέας του συλλόγου λέγοντάς μας: «(..) Το παρατηρείς και μόνη σου τις φορές που έχεις έρθει. Που είναι οι νέοι μας; Δεν έρχονται, δεν ασχολούνται πολύ ούτε με το σύλλογο μας ενεργά, σκέψου ότι τα ενεργά μέλη του συλλόγου μας είναι της ηλικίας των 45-50 ετών και πάνω. Τι σημαίνει αυτό; Πως αν κάποια στιγμή οι νεότεροι Κωνσταντινουπολίτες δεν αισθανθούν το βάρος της κληρονομιάς τους και το συμβολισμό του συλλόγου αυτού στην περιοχή, σιγά σιγά θα σβήσουμε τελείως και σαν έθνος και σα σύλλογος (..)».

Μέσα από τις τελευταίες δύο ερωτήσεις αντιλαμβανόμαστε την δυσaréσκεια και την πικρία των μεγαλύτερων γενεών, για τον τρόπο με τον οποίο χειρίζονται την καταγωγή τους και για το γεγονός ότι τείνουν προς τον αφανισμό της κωνσταντινουπολίτικης ταυτότητάς τους. Τα λεγόμενα του γραμματέα του συλλόγου, μπορούμε να τα επιβεβαιώσουμε. Πράγματι όσε φορές βρεθήκαμε μέσα στο μέγαρο των Κωνσταντινουπολιτών και αναζητήσαμε στις αίθουσες των πολλαπλών δραστηριοτήτων και μαθημάτων που προσφέρονται, δεν κατορθώσαμε να βρούμε νέους Κωνσταντινουπολίτες. Βρίσκαμε περισσότερο νέους με διαφορετικές καταγωγές οι οποίες χαίρουν ιδιαίτερης εκτίμησης για τον πολιτισμό τους αλλά και για το σύλλογο αυτό. Ίσως βέβαια να είναι και ένα φαινόμενο των καιρών εξαιτίας της συνεχούς αναφοράς της χαμένης Πόλης. Μέσα από τις επισκέψεις μας αυτές, διακρίνουμε μία τάση ανθρώπων που δε συνδέονται άμεσα τον τόπο αυτό, μέσω της καταγωγής, να δείχνουν το δέοντα σεβασμό στην ιστορία και όλα αυτά που πρεσβεύει η Κωνσταντινούπολη. Αυτό ίσως συμβαίνει επειδή ως “Πόλη”, συμβολίζει την τελευταία ισχυρή περίοδο που έζησε το ελληνικό στοιχείο, και ταυτόχρονα αποτελεί το χαμένο σύμβολο όλου του ελληνικού έθνους.

Ίσως μάλιστα εκεί να βρίσκεται και ο λόγος όπου η νέα γενιά των Κωνσταντινουπολιτών, έτεινε προς την αφομοίωση της, δηλαδή στη διαδικασία ένταξης των μελών της, στον ίδιο τον ιστό της κοινωνίας υποδοχής.¹⁶⁵ Οι υπόλοιπες ομάδες που έχουμε ήδη αναφέρει, βρίσκονταν σε μία διαρκή σύγκρουση με το υπόλοιπο ελληνικό έθνος. Αρχικά διότι, πριν και κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής καταστροφής δεν έχρηζαν της απαιτούμενης προσοχής -είτε για λόγους γεωγραφικούς, είτε για λόγους πολιτικούς-, ενώ και όταν κατέφθασαν εδώ ανά περιόδους, είχαν και πάλι να αντιμετωπίσουν τη μη αποδοχή των γηγενών κατοίκων. Αντίθετα οι Κωνσταντινουπολίτες, ακόμα και στις αρχικές περιόδους των ερχομών τους, μπορεί και αυτοί να μην έγιναν αμέσως αποδεκτοί (ας θυμηθούμε τους χαρακτηρισμούς τους στο πρώτο κεφάλαιο: ογλούδες, τουρκόσπορους, φαντασμένους, ψηλομύτες¹⁶⁶), όμως η Πόλη, πάντα προκαλούσε ένα δέοντα σεβασμό και θαυμασμό. Συνδεόταν στο μυαλό του γηγενή κατοίκου ως ένα κοσμοπολίτικο μέρος και ως ένα σύμβολο του ευρύτερου πολιτισμού μας. Αυτή λοιπόν η κοινή αποδοχή τους, από το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού ήταν ίσως αυτό που αποδυνάμωσε την ταυτότητά τους και τους οδήγησε πιο εύκολα στην αφομοίωση. Καθώς, έτσι όπως καταγράφηκε, ενώ η πρώτη γενιά συναναστρεφόταν με άλλους συντοπίτες της, οι επόμενες γενιές έτειναν να μη μπουν σ’ αυτή τη διαδικασία και να επιλέγουν παρές γηγενών.¹⁶⁷ Εκεί λοιπόν βρίσκεται η μία πτυχή του προβλήματος, το ότι σε αντίθεση με τους πόντιους δε λειτούργησαν οι επόμενες γενιές σε μία ενιαία ομάδα, αλλά αποσπάστηκαν.

Δεν ευθύνονται όμως γι’ αυτό οι νέοι του σήμερα. Όταν αναφερθήκαμε στο δεύτερο κύμα προσφύγων από την Κωνσταντινούπολη, ο γραμματέας του συλλόγου, μας είχε αναφέρει ότι στην ουσία ο σύλλογός τους ξαναγεννήθηκε μετά την έλευσή τους στην Ελλάδα καθώς η πρώτη γενιά των Κωνσταντινουπολιτών, είχε επιτελέσει το έργο της και η δεύτερη δεν ασχολιόταν τόσο ενεργά. Συνεπώς αν δεν είχαν καταφθάσει στην Ελλάδα την περίοδο του ‘64-’65 και συγκεκριμένα στον τόπο μελέτης μας, ίσως το κωνσταντινουπολίτικο στοιχείο της περιοχής, να είχε αποδυναμωθεί εντελώς. Που οφείλεται όμως αυτό; Υποθέτουμε, πως η αιτία βρίσκεται στο γεγονός του ότι το επίκεντρο της ταυτότητάς τους βρίσκεται στην «Πόλη», στο χώρο-τόπο και την ιδέα αυτής. Η μεγάλη ιστορία που κουβαλά

¹⁶⁵ R. Clogg, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο αιώνα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ 217

¹⁶⁶ R. Hirschon, *Κληρονόμοι της μικρασιατικής Καταστροφής- Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό ίδρυμα εθνική Τραπέζης, Αθήνα 1992, σελ 73-74

¹⁶⁷ Ιωάν. Ιακωβίδης, «Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες και σύλλογοι στην Ελλάδα », Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, 2008, (<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11007>)

αυτό το μέρος, η τελευταία μεγάλη ακμή του πολιτισμού μας που σημειώθηκε σ' αυτό το μέρος, η πατρίδα της ορθοδοξίας, είναι μερικοί από τους λόγους που καθιστούν την Κωνσταντινούπολη τον ακρογωνιαίο λίθο της ταυτότητας αυτών των ανθρώπων. Σε αντίθεση με τους πόντιους, έζησαν όλα τα χρόνια μέσα στα όρια της Πόλης. Παρ' όλες τις δυσκολίες και το καταπιεστικό καθεστώς των τούρκων, η Πόλη πάντα τους δικαίωσε. Χάνοντας λοιπόν τον τόπο τους έχασαν και τη σταθερότητά τους ως έθνος. Σε καμία απάντηση από όσες λάβαμε, δεν υπήρχε αυτό το ηχηρό ΕΜΕΙΣ οι Κωνσταντινουπολίτες, όπως υπήρχε στις προηγούμενες ομάδες το ΕΜΕΙΣ οι πόντιοι.

Δεν είναι όμως οι Κωνσταντινουπολίτες το μόνο ελληνικό-εθνικό στοιχείο που δέχτηκε αμαχητί. Μέσα από τα μεταναστευτικά ρεύματα, που έλαβαν χώρα, τον περασμένο αιώνα, έχουμε πολλά παραδείγματα αφομοίωσης του πληθυσμού. Η περίπτωση των νεότερων γενεών των Κωνσταντινουπολιτών θα μπορούσε σε κάποια σημεία να ταυτιστεί, καθώς αναφερόμαστε σε μία άλλη ιστορία όπου η φυγή από την χώρα προέλευσης υπήρξε επιλογή και όχι αναγκαστική- μ' αυτή των Ελλήνων του Καναδά. Τα κοινά στοιχεία ξεκινούν από το γεγονός ότι η ελληνική τους ταυτότητα μεταλλάσσεται από τη μία γενιά στην άλλη, καθώς οι εκφάνσεις του ελληνικού πολιτισμού της πρώτης γενιάς μπορεί να μην είναι τόσο σημαντικές για την επόμενη, επομένως διατηρούν τα στοιχεία εκείνα που έχουν σημασία για τη δικιά τους ζωή (όπως θρησκεία, πεποιθήσεις, πρακτικές κ.α). Που οφείλεται όμως αυτό; Αρχικά στο γεγονός ότι ο ελληνικός πληθυσμός έχει πάψει να ανανεώνεται με καινούριους μετανάστες. Κάτι που σημαίνει ότι δεν ανανεώνεται αλλά ούτε ενισχύεται το ελληνικό φρόνιμα της ομάδας. Έπειτα οι γάμοι και οι συναναστροφές με άτομα εκτός εθνικής μειονότητας αυξάνονται όλο και περισσότερο στις νεότερες γενιές, ενώ τέλος υπάρχει μία σταδιακή μείωση της συμμετοχής τους στους εθνικούς συλλόγους. Όλα αυτά λοιπόν, συνθέτουν τη σταδιακή αφομοίωση των ελληνοκαναδών μέσα στους κόλπους της κοινωνίας όπου ζουν.¹⁶⁸

Το παράδειγμα που μόλις καταγράψαμε, αν το συνδυάσουμε με την περίπτωση των Κωνσταντινουπολιτών, θα διαπιστώσουμε πως όταν μία ομάδα- ανεξάρτητα από τους λόγους φυγής της από τη γενέτειρά της- παύει να παραμένει συσπειρωμένη και να προσπαθεί να δημιουργεί ένα "μικρόκοσμο" της παλιάς της ζωής μέσα στην καινούρια, σταδιακά χάνει την πρωταρχική της μορφή. Με το πέρασμα μάλιστα των γενεών, το φαινόμενο αυτό εντείνεται μέχρι να φτάσουμε στην οριστική του αφομοίωση.

Αυτή ήταν λοιπόν είναι η σημερινή ομάδα των Κωνσταντινουπολιτών, που ζει στην περιοχή καταγραφής μας, της Καλλιθέας. Μία ομάδα που ακόμα υφίσταντο και ακόμα προσπαθεί, μέσω του συλλόγου της, να σταθεί μέσα στο χώρο μελέτης μας και να διατηρήσει την ισχύ της αλλά πολύ περισσότερο την ταυτότητά της και όλα όσα αντιπροσωπεύει.

¹⁶⁸ R. Clogg, *Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο αιώνα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σελ 187-189

4. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αυτή λοιπόν, ήταν η Καλλιθέα των προσφύγων. Ένας χώρος που μετατράπηκε πολύ σύντομα σε τόπο, για τους ξεριζωμένους πρόσφυγες, όπου με τον ερχομό τους κατόρθωσαν να ανασυνθέσουν την περιοχή και να τη μετατρέψουν, σε πόλη. Μία πόλη που περικλείει μέσα της στοργικά τις ταυτότητές τους, μέχρι σήμερα.

Οι ταυτότητες όμως του σήμερα δε διατηρήθηκαν τυχαία μέσα στο χρόνο. Αντίθετα όπως είδαμε ήταν ένα αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας. Αρχικά από την πλευρά των πρώτων προσφύγων, που θέλησαν να μεταφέρουν τα βιώματά τους, τον πολιτισμό τους, το άρωμα του τόπου τους στις επόμενες γενιές, ώστε εκείνες με τη σειρά τους να τις μετατρέψουν σε «προσφυγική μνήμη» και να τη διατηρήσουν αναλλοίωτη μέσα στο χρόνο.

Αυτός ο στόχος επιτεύχθηκε μέσα από τη δημιουργία των συλλόγων τους που αρχικά ως σύμβολα της προσφυγικής αλληλεγγύης και θέλησής τους και αργότερα ως θεματοφύλακες της ιστορίας και της παράδοσής τους συνεισέφεραν στη διατήρηση της.

Όπως είδαμε μέσα από την παρούσα μελέτη, η κάθε ομάδα που έζησε και εξελίχτηκε μέσα στο χώρο της Καλλιθέας, κατάφερε να επιτύξει το στόχο της στο βαθμό όπου οι συνθήκες αλλά και οι προοπτικές της, της το επέτρεψαν. Θα μπορούσαμε να δούμε πιο έντονη την παρουσία και την επιβίωση των δύο αναφερόμενων διαφορετικών ποντιακών ομάδων στην περιοχή, έναντι του Κωνσταντινουπολίτικου στοιχείου. Παρ' όλα αυτά και οι τρεις αυτές ομάδες όπου κατέφθασαν στην Καλλιθέα, ανά διαφορετικές περιόδους, κουβαλώντας διαφορετικές μνήμες, διαφορετική ιστορία, κατόρθωσαν μέσα από το πέρασμα των γενιών τους να δημιουργήσουν αυτό που αποκαλούμε «προσφυγική ταυτότητα». Μία ταυτότητα καθαρά μοναδική για την κάθε μία ομάδα ξεχωριστά.

Η δημιουργία όμως, της προσφυγικής ταυτότητας, δεν ήταν ζήτημα της πρώτης γενιάς. Η πρώτη γενιά είχε ως στόχο την εγκατάσταση και το ρίζωμά της σ' έναν καινούριο χώρο που ποτέ δεν μπόρεσε να αντικαταστήσει τον τόπο της. Αντίθετα ήταν χρέος των ερχόμενων γενιών. Της δεύτερης, της τρίτης γενιάς όπου αντιστεκόμενες σθεναρά στην πλήρη αφομοίωσή τους κατόρθωσαν να επιτύχουν το ακατόρθωτο. Να διεκδικήσουν και να κερδίσουν το δικαίωμα στη μνήμη και στη λήθη.

Συνοψίζοντας και προσπαθώντας να δώσει κανείς απάντηση στα ερωτήματα που αναφέρθηκαν στην αρχή της εργασίας, χρειάζεται να εντοπιστούν τα κύρια σημεία που αναφέρθηκαν. Ξεκινώντας από την Καλλιθέα, διαπιστώνεται πως πράγματι αποτέλεσε μία μεγάλη «αγκαλιά», μία ανάσα ζωής για τους πρόσφυγες. Μπορεί να μη τους προσέφερε τη ζωή που φανταζόντουσαν-τουλάχιστον σε πρώτο επίπεδο- αλλά σίγουρα κατάφερε να τους χαρίσει την ελευθερία της έκφρασής τους, ενώ τους έδωσε το περιθώριο να αναδιαμορφώσουν την ταυτότητά τους, προσδίδοντας στοιχεία της μέσα στον ίδιο το χώρο της Καλλιθέας. Σίγουρα όλες οι προσφυγικές ομάδες υπέστησαν μέσα στους κόλπους της μία μικρή ή μεγάλη-αντίστοιχα- αφομοίωση, όμως στην ουσία, ποτέ δεν τέθηκε το ζήτημα της επιβολής

αυτής της αντίδρασης. Αντίθετα, μέσα στο χώρο της ,ακόμα και σήμερα, είναι ζωντανές οι μνήμες, οι οποίες αποτυπώνονται ελεύθερα με κάθε μορφή εκδήλωσης. Στην ουσία- όπως έγινε έκδηλα φανερό- η Καλλιθέα, αναπροσαρμόστηκε και πέρασε πολλές περιόδους αναγέννησης μετά από την είσοδο σ' αυτή, κάποιου νέου προσφυγικού ρεύματος. Ξεκίνησε από μία ξεχασμένη αγροτική περιοχή, μετέπειτα μετατράπηκε σ' έναν εξοχικό χώρο που το αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού του ανήκε στην αστική και μεγαλο-αστική τάξη και εντελώς ξαφνικά ο κύριος όγκος του πληθυσμού της μεταπήδησε στην μικροαστική τάξη... Έγινε πράγματι η Καλλιθέα των προσφύγων. Οι άνθρωποι αυτοί τη διαμόρφωσαν σ' ένα πολύ μεγάλο βαθμό κοινωνικά, πολιτισμικά και δημογραφικά. Χάριν σ' αυτούς τους ανθρώπους μετατράπηκε σε κοινότητα και από κοινότητα σε Δήμο.

Συνεχίζοντας όμως, στα επόμενα ερωτήματα που γεννήθηκαν μέσα στις σελίδες της εργασίας, συναντάτε η ξεχωριστή ομάδα των Ποντίων, που όπως ήδη έχει αναφερθεί, διαχωρίστηκε σε δύο κατηγορίες: αυτή των Ποντίων που ήρθαν απευθείας στην Καλλιθέα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και εκείνη των Ποντίων που κατέφθασαν στο χώρο μελέτης από τη Ρωσία. Η φράση που θα μπορούσε να περιγράψει αυτές τις δύο ομάδες είναι πως ότι τους χωρίζει τους ενώνει. Πράγματι οι δύο ομάδες αυτές μετά το χαμό της πατρίδας τους έζησαν-η κάθε μία-μία διαφορετική ζωή, με άλλα βιώματα άλλες εικόνες, διαφορετικές πολιτικο-κοινωνικές καταστάσεις, που τις κατέστησαν να αποκτήσουν τις λεγόμενες διαφορές. Παρ' όλα αυτά δεν παύει να τους ενώνει η ίδια φλόγα της λησμονιάς. Μια φλόγα που μεταλαμπαδεύτηκε από τους πρώτους πρόσφυγες είτε βρεθήκαν στην Ελλάδα είτε στη Ρωσία. Παντού ήταν ξένοι και σε κάθε περίπτωση οι επόμενες γενιές θέλησαν να εδραιωθούν στο καινούριο για εκείνους μέρος, και σε κάθε περίπτωση ένιωθαν τη νόστο της χαμένης πατρίδας και αυτό το διογκωμένο μέσα τους: ΕΜΕΙΣ.

Για όλους τους Πόντιους-και των δύο κατηγοριών- αυτό το διογκωμένο ΕΜΕΙΣ, δεν έφυγε ποτέ. Υπάρχει μέχρι και σήμερα, φανερώνοντας τη διατήρηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας και δείχνοντάς μας πως τελικά δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους. Σίγουρα οι Πόντιοι της Ρωσίας είναι αναγκασμένοι να ακροβατούν ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς(του Πόντου και της Ρωσίας) καθώς δεν μπορούν να αποκοπούν ούτε από τη μνήμη, αλλά ούτε από τα βιώματά τους. Χάραξαν μία διαφορετική ιστορία μέσα σ' έναν άλλο χώρο. Παρ' όλα αυτά είναι φανερό πως έχουν επιλέξει από χρόνια αυτό το : ΕΜΕΙΣ οι ΠΟΝΤΙΟΙ. Ναι, θα μπορούσε κανείς να δει πως πράγματι αυτοί οι άνθρωποι, αποκομμένοι από τη γενέτειρά τους και από κάθε άλλου είδους ελληνικό στοιχείο, κατάφεραν να διατηρήσουν την ταυτότητα τους-όπως είχαν κάνει και οι πρόγονοί τους-μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Αυτό είναι λοιπόν που τους καθιστά το ίδιο Πόντιους με τους Πόντιους της πρώτης ομάδας, καθώς και οι δύο περιπτώσεις έχουν κάτι κοινό-πέρα από τη μνήμη και την ιστορία: Διατηρήθηκαν πολιτισμικά μέσα στο χρόνο. Αυτή η πολιτισμική διατήρηση, είναι αποτέλεσμα και μόνο της διατήρησης της ομαδικότητας τους. Οι ομάδες αυτές στηρίχτηκαν ο ένας στον άλλο, συνενώθηκαν και δημιούργησαν αυτό το χλιοειπωμένο, ΕΜΕΙΣ, όπου τελικά αυτό και τους διατήρησε.

Στον αντίποδα τώρα έχουμε την επόμενη μεγάλη ομάδα, αυτή των Κωνσταντινουπολιτών, η οποία κατέφθασε στο χώρο της Καλλιθέας σε διάφορες-ήδη

καταγεγραμμένες- περιόδους. Στην περίπτωση αυτή δεν έχουμε να κάνουμε με ανθρώπους με διαφορετικά βιώματά. Αντίθετα, αναφερόμαστε σε αμιγείς ομάδες όπου κατέφθασαν στην περιοχή απευθείας από την Κωνσταντινούπολη. Στην ομάδα όμως αυτή, εν αντιθέσει με τις δύο προηγούμενες ομάδες, η Κωνσταντινουπολίτικη ταυτότητα, αρχίζει σταδιακά να φθείρεται. Οι πρώτες γενιές δεν κατόρθωσαν να περάσουν στις επόμενες αυτή την αισθητά διακριτή τους ταυτότητα. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι για τους Κωνσταντινουπολίτες δε μετρά τόσο το Εμείς, όσο το η ΠΟΛΗ. Για εκείνους, ο χώρος αναφοράς τους, συγκροτούσε ουσιαστικά την ταυτότητά τους. Χάνοντας λοιπόν το χώρο, τον τόπο, την Πόλη, αποδυναμώθηκε και η ταυτότητά τους μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Ακόμα, όπως ήδη έχει αναφερθεί μέσα στα κεφάλαια, ένας ίσως ακόμα λόγος που συντέλεσε σ' αυτό ήταν και η αποδοχή και ο θαυμασμός που έχρηζαν από τους γηγενείς κάτοικους. Σε αντίθεση με τους Πόντιους που έπρεπε να παλέψουν για να αναδείξουν το ποιοι είναι, οι Κωνσταντινουπολίτες, διέθεταν το προνόμιο της καταγωγής, ήταν οι κοσμοπολίτες, οι άνθρωποι που η καταγωγή τους αποτελούσε το σύμβολο του ευρύτερου ελληνισμού. Αυτός ίσως ήταν και ο λόγος όπου σταδιακά οι επόμενες γενιές δεν έχουν ενισχυμένους τους δεσμούς τους με τη γενέτειρά τους. Παρ' όλα αυτά δε σημαίνει πως δεν υπάρχει η αγάπη, ο σεβασμός και ο θαυμασμός της καταγωγής τους όπως διαπιστώνει κανείς και από τις απαντήσεις του. Αντίθετα η υπερηφάνεια της καταγωγής τους είναι έκδηλη στις απαντήσεις τους, όμως το ζήτημα είναι πως έχουν επιλέξει να μην είναι μέσα τους τόσο έκδηλα φανερή η ταυτότητά τους, σε σύγκριση πάντα με το ποντιακό στοιχείο.

Αυτοί λοιπόν ήταν οι πρόσφυγες της Καλλιθέας, που προσπαθούν μέσα από τους συλλόγους τους, να διατηρήσουν την ταυτότητά τους αλλά και να διατηρηθούν- όσο αυτό είναι εφικτό- αναλλοίωτοι μέσα στο χώρο και το χρόνο. Αυτοί είναι οι άνθρωποι που διαμόρφωσαν και μετεξέλιξαν μία ολόκληρη περιοχή. Αυτή ήταν η περιοχή των προσφύγων: η Καλλιθέα.

Βιβλιογραφία

Clogg, R., (2004) *Η Ελληνική Διασπορά στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Giddens, Ant. (2002), *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg,

Hirschon, R., (1992) *Κληρονόμοι της μικρασιατικής καταστροφής- Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Αθήνα: Μορφωτικό ίδρυμα εθνική Τραπέζης

Hughes, M., Kroehler, C., (2007) *Κοινωνιολογία οι βασικές έννοιες*, Αθήνα: Κριτική

Knox, P., Pinch, St., (2009) *Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων Αθήνα: Σαββάλας*

Morgenthau, H., (1994) , *Η αποστολή μου στην Αθήνα, 1922 το έπος της εγκατάστασης*, Αθήνα: Τροχαλία

Αλεξανδρή, Αλ. (1980) *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο την εποχή του*, Αθήνα: Φιλιππότη

Άντερσον, Μπ. (1997), *Φαντασιακές Κοινότητες, Στοχασμοί για τις αρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα: Νεφέλη

Γκιουβέν, Ντ. (2006) *Εθνικισμός, κοινωνικές μεταβολές και εθνότητες Αθήνα: Εστία*

Εγκυκλοπαίδεια Δομή (2006), *Ιστορία των Ελλήνων, Νεώτερος ελληνισμός 1910-1940*, τόμος 15, Αθήνα: Δομή

Εγκυκλοπαίδεια Δομή (2006), *Η Σύγχρονη Ελλάδα 1974 έως Σήμερα*, τόμος 18, Αθήνα: Δομή

Επιστημονικό Συμπόσιο, (11&12 Απριλίου 1997) *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα- Οι προσφυγινότητες στην Ελλάδα* ,Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας

Θ. Μαλούτας, Θ. (2000) *Οι Πόλεις- Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας*, Αθήνα: ΕΚΚΕ και Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας

Καραγιαννίδου, Αντ. (2006) *Τα παιδιά της νέας προσφυγιάς*, Αθήνα: Γόρδιος

Κάρναβος, Δ. (2006) *Καλλιθέα: Ταυτότητα και αυτοδιοίκηση*, Αθήνα: Τσουκάτου

Κασιανή, Ελ., (1963) *Η Καλλιθέα, σελίδες από την ιστορία της 1884-1963*, Καλλιθέα

Κλαδάς ,Σ.(Μάιος- Ιούνιος 1975,) *Ποντιακοί οικισμοί, ΤΟ ΣΚΟΠΕΥΤΗΡΙΟ ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ-ΑΘΗΝΩΝ, Η πρώτη Ποντιακή «κυψέλη» στην περιοχή πρωτεύουσας.*, Αθήνα: Ποντιακή Εστία

- Κοππά, Μ. (1997) Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια- Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις, Αθήνα :Νέα σύνορα- Α. Α. Λιβάνη
- Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία (Οκτώβριος 2011) *Η ιστορία της Μικράς Ασίας, Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, εγκατάσταση και ενσωμάτωση*, τόμος 7
- Κρητικός, Γ. (2007) , *Έθνος και Χώρος*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Κυρατζόπουλος, Β., (2006) ,*Η Άγραφη Γενοκτονία*, Αθήνα: Τσουκάτου
- Κυριαζή, Ν. (1999)*Η κοινωνιολογική έρευνα, κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα: ελληνικά γράμματα
- Λαυρεντιάδου, Μ. (2006) *Να φεύγεις και να ριζώνεις, η εγκατάσταση των ελλήνων ποντίων από την πρώην Σοβιετική ένωση στη Θράκη και στην Αθήνα*, Αθήνα: Παπαζήση
- Λεοντίδου, Λ. (1989) Οι Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940, Αθήνα: Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ
- Λερίου, Αν.- Μουρουγκλού, Αν. (2002), *Καλλιθέα: Όψεις της ιστορίας του Δήμου και της πόλης*. Αθήνα: Αλέξανδρος
- Λιάκος, Αντ.(Εξερτζόγλου, Σταματόπουλος, Ozil,Τσετλάκα) (2011), *Το 1922 και οι πρόσφυγες μια νέα ματιά*. Αθήνα : Νεφέλη
- Λιόγκαρης ,Β. (1998) *Συνοικισμός Χαρακόπου* , Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Ντεμίρ, Χ.- Ριντβάν,Ακ. (2004) *Οι τελευταίοι εξόριστοι της Κωνσταντινούπολης*, Αθήνα: Τσουκάτου
- Παμποντιακός Σύλλογος ‘‘Η Αργώ ‘‘, (1993) *Ελληνισμός του Πόντου από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. πτυχές του ζητήματος*, Αθήνα : Πελασγός
- Παπαδάκης,Μ. Τσίμπος, Κ., *Δημογραφική Ανάλυση, αρχές- μέθοδοι- υποδείγματα*, εκδ Σταμούλης. Αθήνα
- Παπαδόπουλος, Απ. ,Χατζημιχάλης, (2005-2006) Κ. *Συλλογή κειμένων για το μάθημα της πολιτισμικής γεωγραφίας*, Χαρακόπειο Πανεπιστήμιο
- Παπάζογλου, Χρ. (2000) *Η Καλλιθέα του χθες και του σήμερα* ,Καλλιθέα: Έρευνα
- Πελαγίδης ,Σ., (2003) *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930) Ο πόνος και η Δόξα*, Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη
- Πιζανίας, Π. (1993) *Οι Φτωχοί των Πόλεων, η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Σοφιανίδης, Χρ.(1993) *Ελληνισμός του Πόντου από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.*, Αθήνα: Πελάσγος, Αθή

Τερκενλή, Θ., Ιωσηφίδης, Θ., Χωριανόπουλος, Ι. (2007) Ανθρωπογεωγραφία, Άνθρωπος, κοινωνία και χώρος, Αθήνα: Κριτική

Τζανακάρης, Β.(2009) Στο όνομα της προσφυγιάς, Αθήνα :Μεταίχμιο

Τριαντάφυλλου, Τ. (1972) , *Άστρ Καλλιθέας, 1884-1972*, Αθήνα: Εφημερίδος “Η Καλλιθέα“

Χαραλαμπίδης, Μ. Φωτιάδης, Κ. (1987) *Πόντιοι Δικαίωμα στη μνήμη*, Αθήνα: Ηρόδοτος

Χασιώτης, Ι. (1993) Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς, Θεσσαλονίκη: Βάνιας

Χασιώτης, Ι. (1997) Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, Θεσσαλονίκη : University Studio Press

Ψαλιδόπουλος, Θ., (1997) *Καλλιθέα σελίδες ιστορίας και πολιτικής*, ,Καλλιθέα: Άννα Ανδρεατίδου

Έντυπος και Ηλεκτρονικός Τύπος:

Εφημερίδα Καθημερινή, *ένθετο περιοδικό: 7ημέρες* , Κυριακή 13 Απριλίου 2003

Εφημερίδα « Η Καλλιθέα», συντάκτης Τριαντ. Χ. Τριανταφυλλίδης, Κυριακή 15 Ιουλίου 1945 (αριθμός φύλλου 2)

Εφημερίδα « Η Καλλιθέα», συντάκτης Τριαντ. Χ. Τριανταφυλλίδης, Κυριακή 20 Απριλίου 1945

Εφημερίδα « Η Καλλιθέα», συντάκτης Τριαντ. Χ. Τριανταφυλλίδης, Πέμπτη 13 Νοεμβρίου 1949 (αριθμός φύλλου 125)

Εφημερίδα « Η Καλλιθέα», συντάκτης Τριαντ. Χ. Τριανταφυλλίδης, Κυριακή 1 Ιανουαρίου 1950 (αριθμός φύλλου 128)

Εφημερίδα « Η Καλλιθέα», συντάκτης Τριαντ. Χ. Τριανταφυλλίδης, Παρασκευή 3 Μαΐου 1950 (αριθμός φύλλου 144)

Εφημερίδα Εθνική Ηχώ, συντάκτης: Μ. Κουβάτσου, *Μνήμες από τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922)*, Αύγουστος 2002, σελ 17

Εφημερίδα: Το Βήμα ,*Εκνευρισμός στην Άγκυρα: Τη Γενοκτονία των Ποντίων αναγνώρισε η Σουηδία*, 12/03/2010 ώρα: 09:19 (www.tovima.gr)

Διμηνιαία Ενημερωτική επιθεώρηση Σ. Κωνσταντινουπολιτών, *Κωνσταντινουπολίτικα Θέματα*, αριθμός φύλλου 18, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1990

Αρχεία:

Αρχείο προφορικών μαρτυριών- Φάκελος προσφυγικών εγκαταστάσεων, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων ομογενών του Υπουργείου Μακεδονίας Θράκης- Αποτελέσματα από την εγκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ στην Ελλάδα

Αρχεία- Φωτογραφίες από το σύλλογο Κωνσταντινουπολιτών

Αρχείο Πόντου-Επιτροπή Ποντιακών Μελετών

Αρχεία ΕΣΥΕ

Επιστημονικά άρθρα-Ηλεκτρονικής Μορφής:

Ιακωβίδης Ιωάν., «Κωνσταντινουπολίτες πρόσφυγες και σύλλογοι στην Ελλάδα », Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος ελληνισμού, 2008, (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11007>>)

Αναστασιάδου Μ., «Κοινοτική οργάνωση των Ρωμίων της Κωνσταντινούπολης 1839-1923», 2008, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11010>>)

Αyh. Aktar,(Μετάφραση Ροβίθη Χαρά) «Φόρος "varlık vergisi" στην Κωνσταντινούπολη», *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, 2008 (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12204>>)

Belge Murat, *Μη-μουσουλμάνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το σύστημα των μιλλέτ*, *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=12216>>)

Σκλαβενίτης Τρ. «Το "Σύστημα των εμπορών" της Κωνσταντινούπολης και η Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια» *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*, (2008), (<<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11001>>)

Πρωτογενές Υλικό:

Συνεντεύξεις των εκφραστών των Συλλόγων: Αργοναύται-Κομνηνοί, Αργώ και Κωνσταντινουπολιτών (διαθέσιμες αν ζητηθούν)

Ερωτηματολόγια

Παράρτημα (1):

1. Φύλο στο οποίο ανήκετε:

☐ Άνδρας

☐ Γυναίκα

2. Ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκετε:

☐ 18-22

☐ 23-45

☐ 46-65

☐ 65 +

3. Οι πρόγονοι σας (ή οι ίδιοι) καταφθάσανε και εγκατασταθήκανε στο χώρο της περιοχής της Καλλιθέας το :

☐ 1922

☐ 1965-67

☐ 1976-84

☐ Άλλο.....

4. Τι είναι αυτό που πιστεύετε ότι συγκροτεί την ταυτότητά σας:
(Αριθμήστε το καθένα από τα παρακάτω από το **1 έως το 5** ανάλογα με την σπουδαιότητα που έχουν για εσάς)

☐ Η γλώσσα

☐ Η κουζίνα

☐ Η μουσική

☐ Η ενδυμασία

Άλλο.....
.....

5. Τι θεωρείτε πως έχετε κληρονομήσει από τους προγόνους σας και το διατηρείτε αυτούσιο μέχρι σήμερα;

.....

.....

.....

.....

.....

6. Τα παιδιά σας ή εσείς οι ίδιοι, μιλάτε τη γλώσσα των προγόνων σας;

- ☐ Πολύ καλά
- ☐ Αρκετά καλά
- ☐ Ελάχιστα
- ☐ Καθόλου

7. Γνωρίζετε την ιστορία των προγόνων σας;

- ☐ Πολύ καλά
- ☐ Αρκετά καλά
- ☐ Ελάχιστα
- ☐ Καθόλου

8. Τις γνώσεις τις οποίες έχετε για την ιστορία σας και τον τόπο προέλευσής σας το οφείλεται κυρίως:

- ☐ Στην οικογένεια σας
- ☐ Στην προσωπική σας αναζήτηση μέσω της ανάγνωσης βιβλίων
- ☐ Από τους συλλόγους σας

Αλλού.....

.....

9. Η καταγωγή σας ,σας κάνει να νιώθετε διαφορετικοί σε σχέση με τους υπόλοιπους έλληνες; (Αν ναι γιατί)

.....
.....
.....
.....
.....

10. Όταν μιλάτε την διάλεκτο των προγόνων σας έχετε ποτέ αντιληφθεί κάποια αρνητική αντιμετώπιση από ανθρώπους διαφορετικής καταγωγής απ'εσάς ;

☐ Ναι

☐ Όχι

Αν ναι γιατί πιστεύετε πως συνέβη αυτό.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

11. Μία πατρίδα που δεν την έχετε ζήσει αλλά αποτελεί τον χώρο αφετηρίας των προγόνων σας, θα μπορούσε να αποτελέσει για εσάς έναν τόπο μόνιμης εγκατάστασης;

☐ Ναι

☐ Όχι

Αν ναι τι είναι αυτό που ενδυναμώνει τους δεσμούς σας με τον τόπο καταγωγής σας;

.....
.....
.....
.....
.....
.....

12. Τι πιστεύετε ότι μπορεί να σας χωρίζει με την Τουρκία:

- ☐ Γλώσσα
- ☐ Θρησκεία
- ☐ Ιστορία
- ☐ Τίποτα

Άλλο.....
.....
.....
.....
.....

13. Πιστεύετε πως οι όποιες διαφορές ή αψιμαχίες έχουν υπάρξει με τους Τούρκους, δεν θα μπορούσαν να παραγκωνιστούν σε τέτοιο βαθμό ώστε να περάσουμε σε ένα επίπεδο δημιουργίας φιλικότερων σχέσεων και επαφών;

- ☐ Ναι
- ☐ Όχι

Γιατί;.....
.....
.....
.....
.....
.....

14. Για εσάς η ποντιακή ταυτότητα πιστεύετε ότι σας διαφοροποιεί σε σχέση με τους υπόλοιπους έλληνες; Ποια στοιχεία πιστεύετε ότι τη συγκροτούν;

.....
.....
.....
.....
.....
.....

15. Πολλοί είναι εκείνοι που θεωρούν πως υπάρχουν κάποιες διαφορές μεταξύ των Ποντίων που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα μετά τα γεγονότα του 1922 και αυτών που κατέφθασαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Συμφωνείτε ή διαφωνείτε με την άποψη αυτή;

☐ Ναι

☐ Όχι

Αν ναι γιατί;

.....

.....

.....

.....

.....

16. (Για όσους έχουν έρθει από την πρώην ΕΣΣΔ) Συναντήσανε οι γονείς σας ή εσείς οι ίδιοι προβλήματα ένταξης από τους ντόπιους κατοίκους;

☐ Ναι

☐ Όχι

Γιατί;

.....

.....

.....

.....

.....

17. Τι από τα παρακάτω διατηρεί η οικογένειά σας από τη ζωή της στην πρώην ΕΣΣΔ

☐

Γλώσσα

☐

Κουζίνα

☐

Μουσική

☐

Κουλτούρα

18. Θα θέλατε να ξαναγυρίσετε στην χώρα αφετηρίας σας την πρώην ΕΣΣΔ;

☐

Ναι

☐

Όχι

Γιατί;

.....

.....

.....

.....

.....

Παράρτημα (2):

1. Φύλο στο οποίο ανήκετε:

☐ Άνδρας

☐ Γυναίκα

2. Ηλικιακή ομάδα στην οποία ανήκετε:

☐ 18-22

☐ 23-45

☐ 46-65

☐ 65 +

3. Οι πρόγονοι σας (ή οι ίδιοι) καταφθάσανε και εγκατασταθήκανε στο χώρο της περιοχής της Καλλιθέας το :

☐ 1922

☐ 1964

☐ Άλλο.....

4. Τι είναι αυτό που πιστεύετε ότι συγκροτεί την ταυτότητά σας:
(Αριθμήστε το καθένα από τα παρακάτω από το **1 έως το 5** ανάλογα με την σπουδαιότητα που έχουν για εσάς)

☐ Η γλώσσα

☐ Η κουζίνα

☐ Η μουσική

☐ Η ενδυμασία

Άλλο.....
.....

5. Τι θεωρείτε πως έχετε κληρονομήσει από τους προγόνους σας και το διατηρείτε αυτούσιο μέχρι σήμερα;

.....
.....
.....
.....
.....

6. Τα παιδιά σας ή εσείς οι ίδιοι, μιλάτε τη γλώσσα των προγόνων σας;

☐ Πολύ καλά

☐ Αρκετά καλά

☐ Ελάχιστα

☐ Καθόλου

7. Γνωρίζετε την ιστορία των προγόνων σας;

☐ Πολύ καλά

☐ Αρκετά καλά

☐ Ελάχιστα

☐ Καθόλου

8. Τις γνώσεις τις οποίες έχετε για την ιστορία σας και τον τρόπο προέλευσής σας το οφείλεται κυρίως:

☐ Στην οικογένεια σας

☐ Στην προσωπική σας αναζήτηση μέσω της ανάγνωσης βιβλίων

☐ Από τους συλλόγους σας

Αλλού.....
.....

9. Η καταγωγή σας ,σας κάνει να νιώθετε διαφορετικοί σε σχέση με τους υπόλοιπους έλληνες; (Αν ναι γιατί)

.....
.....
.....
.....
.....

10. Η Κωνσταντινούπολη θα μπορούσε να αποτελέσει για εσάς έναν τόπο μόνιμης εγκατάστασης αν συνθήκες σας το επέτρεπαν;

☐ Ναι

☐ Όχι

Αν ναι τι είναι αυτό που ενδυναμώνει τους δεσμούς σας με τον τόπο καταγωγής σας;

.....
.....
.....
.....
.....
.....

11. Η Τουρκία του σήμερα αποτελεί για εσάς ένα κράτος:

☐ Εχθρικό

☐ Φιλικό

☐ Ουδέτερο

12. Τι πιστεύετε ότι μπορεί να σας χωρίζει με την Τουρκία:

- ☐ Γλώσσα
- ☐ Θρησκεία
- ☐ Ιστορία
- ☐ Τίποτα

Άλλο.....
.....
.....
.....
.....

13. Πιστεύετε πως οι όποιες διαφορές ή αψιμαχίες έχουν υπάρξει με τους Τούρκους , δεν θα μπορούσαν να παραγκωνιστούν σε τέτοιο βαθμό ώστε να περάσουμε σε ένα επίπεδο δημιουργίας φιλικότερων σχέσεων και επαφών;

- ☐ Ναι
- ☐ Όχι

Γιατι;.....
.....
.....
.....
.....
.....

14. Πιστεύετε πως η ιστορία σας και ο διωγμός σας ή των προγόνων σας ,σας χωρίζει παντελώς από τη σύναψη οποιονδήποτε σχέσεων με την Τουρκία ;

- ☐ Ναι
- ☐ Όχι

15. Θα παντρευόσασταν ή θα αφήνατε το παιδί σας να παντρευτεί έναν Τούρκο;

☐ Ναι

☐ Όχι

Γιατι;.....
.....
.....
.....
.....
.....

16. Για εσάς τι σημαίνει και τι συμβολίζει η Κωνσταντινούπολη;

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

17. Πιστεύετε πως μέσα από το σύλλογό σας διατηρούνται ζωντανές οι μνήμες και η ιστορία της Πόλης σε τέτοιο βαθμό ώστε να μεταλαμπαδεύονται ακέραιες και στις επόμενες γενιές;

☐ Ναι

☐ Ίσως

☐ Όχι

18. Πιστεύετε πως οι νεότερη γενιά διατηρεί μέσα της ζωντανή την παράδοση και την ιστορία της Κωνσταντινούπολης;

☐ Ναι

☐ Όχι

Που πιστεύετε ότι οφείλεται αυτό;

.....

.....

.....

.....